

Presshistorisk årsbok
2017

Utgiven av Svensk Presshistorisk Förening

Redaktör:

Docent Birgitta Ney
Stockholm
epost: birgittaney@gmail.com

Redaktionsgrupp:

Professor Lars-Åke Engblom
Huskvarna

Docent Kristina Lundgren
Nacka

FD Gunilla Lundström
Lomma

Docent Birgit Petersson
Umeå

Professor Per Rydén
Lund

Eftertryck utan författarnas medgivande förbjudes

ISSN 0282-020X

Omslag: Maria Balke

Omslagsbild: Anna Branting, tecknad av Albert Engström i
Medmänniskor, 1899.

Teckning på titelsidan: Björn Berg

Elanders Sverige AB, 2017

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948

Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960

Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974

Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999

Svensk Presshistorisk förening 1999–

Förord

Årsbokens innehåll detta år börjar med sex kapitel om personer och medier i det tidiga 1900-talet för att därefter backa till 1800-talet och sluta i 1700-talet. Här följer texter om såväl enskilda skribenter och tidningsmakare som dagspress, radio, veckopress och reklam.

Vi börjar med ett kapitel om radiokritikern i *Dagens Nyheter* och senare *Stockholms-Tidningen*, Karin Schultz eller ”Sveriges Surpappa nr 1” som hon kallades. Det är Birgit Petersson som berättar om en kritiker med bakgrund som naturvetare och med skådespelarambitioner. Radiokritiker blev hon 1944. På vår sida sekelskiftet diskuteras ofta vad internet medför i medielandskapet, men det är inte första gången dagspressen reagerar på ett nytt medium. Madeleine Kleberg berättar i nästa kapitel om vad några storstadstidningar siade om inför rundradions entré på 1920-talet. Mollie Faustman, signaturen Vagabonde, som på 1920-talet skrev resebrev från flera europeiska resor i *Dagens Nyheter* är ämnet för Kristin Hallbergs kapitel. Vagabondes kåserier ackompanjerades dessutom av en serie i tidningens särskilda läsning för barn om söndagarna. Den tecknade serien handlar om hur hennes barn, Tuttan och Putte, reagerade på Vagabondes resor – ibland som medresenärer, ibland hemma och längtande efter mamma.

Veckopressen är på olika sätt ämnet för två kapitel därefter. Kjell Åkerlund skriver om en man som byggde ett tidskriftsimperium under tidigt 1900-tal: Erik Åkerlund. Han var inte publicist eller skriftställare, skriver författaren till kapitlet, utan en framgångsrik affärsman och entreprenör när det gällde förströelselitteratur: tidningar som *Vecko-Journalen*, *Hela Världen* m.fl. och dessutom böcker. Åhlén & Åkerlund blev med tiden Sveriges näst största bokförlag. Anette Johansson skriver i sitt kapitel om en veckotidnings historia i ett annat förlagshus: *Hemmets Journal* som sedan 1921 fortsatt nå mängder av läsare och som redan 1997 lanserades på internet. Med det blev den första veckotidning i Sverige på nätet.

Åter till dagspressen. Elin Gardeström har studerat hur tidningen *Social-Demokraten* under 1930-talet slets mellan kommersiell och politisk logik om hur tidningen skulle drivas. Här berättas om jakten på kommersiella annonser, fririer till annonsörer och synen på reklam och politiska meddelanden.

Svante Löfgren råkade för mer än 70 år sedan köpa en bok, som hade den lockande titeln *Hvad en tidningsman upplevde*. Det visade sig vara en bok som utgav sig för att vara bitvis rafflande memoarer skrivna av en

äventyrlig journalist från senare delen av 1800-talet. Sanningshalten i boken har dock ifrågasatts genom åren, berättar Svante Löfgren.

Jan Thorsson skriver om en av de många tidningar som lokalt kunde ha större inflytande än vad de stora drakarna hade nationellt. *Cimbris-hamns-Bladets* historia är exemplet i kapitlet och Johan Osterman hette redaktören i 40 år. Dag Nordmark skriver om en tidning med kortare utgivningstid – 1774–1789 utgavs *Carlstads Wecko-Tidningar* med Eric Widblad som redaktör och ansvarig utgivare. Här kan konturerna av det sociala rum som kallats ”den borgerliga offentligheten” anas, summerar Nordmark.

Sist i årsboken som vanligt: information om Svensk Presshistorisk Förenings verksamhet under föreningens verksamhetsår 2016 och en medlemsförteckning.

Redaktören

Innehåll

<i>Birgit Petersson</i>	
Sveriges Surpappa nr 1 – om radiokritikern Karin Schultz.	7
<i>Madeleine Kleberg</i>	
Pressen siar om rundradion – storstadstidningarna reagerar på nya mediet på 1920-talet	21
<i>Kristin Hallberg</i>	
Vagabond som resenär – Mollie Faustman skriver reseskild- ringar i <i>DN</i>	35
<i>Kjell Åkerlund</i>	
Erik Åkerlunds tidskriftsimperium	51
<i>Anette Johansson</i>	
<i>Hemmets Journal</i> – från industri till modern redaktion.	67
<i>Elin Gardeström</i>	
Tidningen <i>Social-Demokraten</i> mellan politik och marknad	81
<i>Svante Löfgren</i>	
Hjälptes av falskt adelskap? Om Blowitz, – <i>The Times</i> korre- spondent vid förra sekelskiftet.	99
<i>Jan Thorsson</i>	
<i>Cimbrishamns-Bladet</i> , Simrishamns egen tidning.	107
<i>Dag Nordmark</i>	
Ett värmländskt upplysningsorgan, Om <i>Carlstads Wecko-</i> <i>Tidningar</i> 1774–1789	115
Svensk Presshistorisk Förening 2016	129
Medlemsförteckning	133

Sveriges Surpappa nr 1

Om radiokritikern Karin Schultz

Birgit Petersson

Epitetet i rubriken är en vanlig benämning på Karin Schultz, uppger tidningen *Idun* i en stort uppslagen hemma hos-intervju i oktober 1951. Bakgrunden till besöket var att den välkända radiokritikern kommit ut med boken *Syndare på Kungsgatan* – det var alltså inte Ivar Lo-Johanssons vilseförda flickor från landet som åsyftades utan Radiotjänst – och dessutom givit ut romanen *Sceningång*. ”Debatterande debattös debuterar” löd damtidningens vitsiga rubrik och i ingressen beskrivs Karin Schultz som ”radiokritikern med etter och entusiasm, författarinnan med teaterlidelse och stjärnvyer”. Men privat är hon en ”hänsynsfull och beskedlig” person som ”ström omkring sig torroligheter med behaglig försynthet”, intygar intervjuaren (Eva Bohm). Att hon också är ”hjärtegod” illustreras med en bild där hon läser för den lille systersonsonen Petrus, ”daglig gäst hos Karin Schultz i flera år”. På en annan står hon i en effektfull pose mellan två javanesiska masker och ännu en visar hur *DN*-kollegan Alma Braathen (Brodjaga) räcker henne en ”lapsk kniv” för att sprätta upp ”sina Kungsgatssyndare” med. De två delar då sedan tio år tillbaka terrasslägenheten på Regeringsgatan.

Varför Karin Schultz? Det var under min forskning om Brodjaga som mitt intresse väcktes för ”Krut Kajsa”, som hon ibland respektlöst kallades av väninnan.¹ I hopp om att få veta mer om Brodjagas privata liv läste jag då Karin Schultz brev till författaren Erik Norling.² Min läsning gav vissa resultat, men på köpet fick jag också lära känna ännu en intressant personlighet – väl värd att hämta upp ur den makaturgrav där nästan alla journalisters texter hamnar, enligt Olof Lagercrantz i hans minnesbok *Ett år på sextitalet*.

¹ Se *Brodjaga – luffare och journalist. En biografi över Alma Braathen* (Gidlunds förlag, 2014).

² De två brevväxlade ganska flitigt från hösten 1946 och under 1947, men upphörde då Norling utan KS vetskap lämnade också hennes brev till KB. Citaten är, då inget annat sägs, hämtade från dessa brev.

Alma Braathen (Brodjaga) räcker Karin Schultz en "lapsk kniv" för att sprätta upp den nya boken med. (Idun 1951:42 s. 14–15, foto Stig Göth).

Vägen till journalistiken

Karin Schultz föddes 1892 i Stockholm – "rännstensunge" kallar hon sig själv i ett brev femtio år senare till Erik Norling. Pappan var amanuens i Kommerskollegium och på kvällarna läste han korrektur åt *Stockholms-Tidningen*. Mamman var folkskollärarinna och födde nio barn, varav sex överlevde, alla flickor. Och alla fick ta studenten – att faderns dubbelarbete var behövligt förstår man. Storasyster Karin tog sin examen 1911 vid Wallinska flickskolan med fina betyg, utom i kristendom där hon hade Ba. Hon kom därför inte in på Folkskoleseminariet, trots den extra merit som bildandet av en konfirmandförening gav.

I sina opublicerade memoarer skildrar Karin Schultz sin uppväxt på Söder: livet i den barnrika familjen, där döden flera gånger hälsade på, sina år i folk- och flickskola och sedan gymnasium. Man spelade ofta teater i hemmet och att bli skådespelare var hennes dröm. Fadern är hennes "hjärte" framför andra under barndomen. Hans lekfullhet och intresse för sina barn var ovanligt för sin tid.

Genom en "ödets nyck" blev Karin Schultz naturvetare. Tack vare ett stipendium kunde hon börja studera vid Stockholms högskola och blev

fyra år senare fil.kand. med ämnena matematik, mekanik och astronomi i sin examen. Parallellt med fortsatta studier i astronomi undervisade hon 1915–17 vid Ångmans elementarskola för gossar, där hon var en högt älskad lärare och själv ”övermåttan betagen i de livliga och behändiga små grabbarna”, bekänner hon i memoarerna. Astronomiprofessorn hata-
de kvinnor och vägrade släppa in någon av detta kön i sitt observatorium. Hon måste smyga sig dit för att utföra de obligatoriska mätningarna och kördes varje gång ut. Accepterad blev Karin Schultz först sedan hon flera terminer bevistat professorns föreläsningar: med ryggen åt åhörarna skrev han prydligt och snirkligt ut dem på svarta tavlan, som sedan såg ut som ”ett kinesiskt broderi”. Astronomin gick sedan fint och hon blev 1918 fil.lic. i detta ämne. Året därpå publicerades *Angenäherte allgemeine Störungen des Planeten 352 Gisela*. Längre fram skrev hon också ett par populärvetenskapliga böcker i astronomi.

Att Karin Schultz senare ibland av välvilliga personer titulerades doktor vållade henne ”ett rent fysiskt obehag” – hellre ville hon kallas fröken. Efter sin examen måste hon söka efter ett levebröd och enligt *Idun*-intervjun var det slumpen som gjorde att hon fick en tjänst som statistiker hos Ivan Bratt på det nyinrättade Stockholmssystemet. Under denna stimulerande chef kände sig alla som ”apostlar” och arbetade långt ut på nätterna utan ersättning – samhället skulle frälsas från spritens förbannelse.

Men hennes ”verkliga livsintresse” var teater och efter lektioner i dramatik och talteknik sökte hon in vid Dramatens elevskola. Två försök misslyckades, sista gången var hennes 29 år hindret, men ett fint rekommendationsbrev gav henne 1923 anställning som skådespelare vid Helsingborgs stadsteater. Där upplevde Karin Schultz ”Den stora kärleken” – som det dock bara blev olycka av. Hon tröttnade också snart ”på att som 30-åring spela idel kärringroller” och återvände efter några år till Systembolaget, nu på halvtid. Resten av tiden reste hon runt som populär föreläsare för Folkbildningsförbundet, ABF och Centralförbundet för nykterhetsundervisning. När hon så ”plötsligt blev urlad på siffrorna” och dessutom fick en vikarierande chef som var nazist och gjorde livet surt för henne, sade hon upp sig på vinst och förlust 1943.

Nu sökte hon sig till radion och blev en uppskattad röst i skolradion. Karin Schultz medverkade även som uppläsare men som skådespelare avvisades hon. Från radion hade hon alltså egna erfarenheter, då hon 1944 blev radiorecensent i *Dagens Nyheter*, först vikarie på Brodjagas rekommendation och sedan fast anställd från maj 1946. Efter tretton år

Karin Schultz hyllas i DN till 50-årsdagen som "ett lärt fruntimmer" (DN 29 december 1942, foto: Moses Benkow).

gick hon över till *Stockholms-Tidningen* och stannade där till 1965, då hon blev frilans.

Innan hon kom till *Dagens Nyheter* hade hon medarbetat i olika veckotidningar, t.ex. svarat för en artikelserie om "Kvinnornas tidevarv" i *Såningsmannen*, utifrån sina egna minnesbilder. När *Vecko-Journalen* 1946 började med en radiospalt engagerades Karin Schultz för att tillsammans med Stig Ahlgren och Yngve Flyckt ansvara för den under gemensam signatur men skrev också andra artiklar. Hon medarbetade dessutom i bl.a. *Husmodern*, *Veckonytt* och den syndikalistiska *Arbetarkalendern*.

Under sina sista år skrev Karin Schultz på sina memoarer, "Människor och minnen". Förlaget Askild & Kärnekull hade antagit dem och även beviljat ett förskott. Men hon hann inte skriva färdigt innan hon dog – hon var tidvis sjuk – så därför kom boken aldrig ut. Det ofullbordade manuset, som jag fått tillgång till, finns dock kvar i släktens ägo. Karin Schultz dog 1974.

Aktivist för rösträtt och mot nazismen

Till hennes bakgrund hör att hon som ung studentska deltog i den kvinnliga rösträttsrörelsen och vid Högskolans debatter ofta fick försvara sina åsikter mot manliga motståndare. Karin Schultz tillhörde också Frisinnade kvinnor – var till hälften sekreterare, till hälften springflicka åt styrelsen – och lärde då känna den liberala eliten av kvinnorörelsen. I memoarerna skildrar hon initierat spänningarna och konflikterna mellan såväl enskilda personer som de olika politiska fraktionerna. Hon gick igenom den kvinnliga Medborgarskolans på Fogelstad s.k. urkurs 1922, dit bara medlemmar i Frisinnade kvinnors riksförbund hade tillträde.

Under andra världskriget arbetade Karin Schultz aktivt mot nazismen. Hon var ordförande för Förbundet Kämpande demokrati åren 1940–1944 och medlem i styrelsen för *Trots allt!* som Förbundet kan ses som en stödorganisation åt. Målsättningen var likartad: att kämpa *mot* diktatur och imperialistiskt våld, *för* folklig och individuell frihet, fred och humanitet. Man spred broschyrer med antinazistisk propaganda och ordnade opinionsmöten runt om i landet, ofta tillsammans med *Trots allt!* och syndikalisterna. En första Norgeafton anordnades t.ex. i Konserthuset i januari 1941 under medverkan av bl.a. Inga Tidblad. Det blev succé och en avsevärd summa kunde skickas till Nordnorge, där bristen på livsmedel var stor. För sitt Norgearbete fick Karin Schultz 1946 motta Haakon VII:s frihetskors. Hon tyckte själv att hon var värd det: ”jag låg i väldigt under de mörkaste åren. Slet ut mig för mycket. Nu är jag en spillra”, skrev hon på julafton samma år.

Hon hade fått utstå personlig förföljelse av såväl oliktankande som statliga myndigheter under krigsåren. Något vägdes detta upp av stödet från den starka opinionen mot nazismen, representerad av personer som Torgny Segerstedt och Tisdagsklubbens medlemmar. I sina memoarer gläds Karin Schultz över vad han skrev på hennes femtioårsdag:

En av sina största insatser har hon emellertid gjort som ordförande i Kämpande demokrati. Med sin intelligens, sin radikala livssyn och sin varma idealitet är hon en sann kämpande demokrat, vars färd också präglas av välgörande humor. En stimulerande ordförande och en stimulerande människa.

Senare uttryckte hon sin besvikelse över att hon i *Trots allt!*-kretsen inte alls mött den idealitet hon väntat sig utan ”småsinne och personliga syften”. Ture Nerman tyckte hon dock ”väldigt bra” om, trots hans bittra motstånd mot kvinnor i det offentliga livet, skriver hon till Norling. I memoarerna tjuugo år senare är däremot bilden mycket mörk: Nerman har motarbetat henne och på olika sätt försökt förminska hennes insats, som person beskrivs han då som fåfäng och falsk.

Kritisk blick på teatern

I romanen *Sceningång* (1951) blir också teaterns värld föremål för Karin Schultz avslöjande och kritiska blickar. Unga människor med teater-

drömmar förnedras och krossas eller blir, om de lyckas, till illusionslösa cyniker och brackor. Så här beskriver Gunnar, en av huvudpersonerna, teatervärlden:

Hamberg (teaterchefen, min anm.), ständigt osäker på sig själv, irriterad och snarstucken i sin oro att inte kunna fylla måttet på sin krävande post, ivrig att slå ner på andra ... Skådespelarna, uppsminkade, leende och självsäkra inför allmänheten, pockande inför styrelse och regissörer, men invändigt plågade av ångest att bli bortglömda ... (*Sceningång*, s 232)

Gunnar tycker till slut mest synd om sina kolleger. Men när han, med sin starka kallelse, tvingats lämna teatern, återstår bara en utväg – han låter sin kropp sjunka ner i hamnens iskalla vatten. Att Karin Schultz roman har en verklighetsbakgrund vågar man gissa. Det är sin egen besvikelse, de romantiska drömmarna som inte höll vid mötet med verkligheten, som hon gestaltar. Men själv gick hon inte under – hon återvände till Systembolaget.

Missräkningen över den bristande idealiteten i kretsen kring Kämpande Demokrati fogades alltså till tidigare, liknande upplevelser. Kanske ligger här en del av förklaringen till den bitska och skarpa ton som ofta präglade hennes radiokritik.

Radiokritikern

Men gjorde då Karin Schultz verkligen skäl för epitetet surpuppa och argbigga? Var hon så totalt negativ som orden vill påskina? Med min läsning av hennes radiokritik 1946-47 vill jag försöka ge en mer nanserad bild av vårt lands första egentliga radiokritiker.

Redan i oktober 1944, vid en diskussion om vad radion är och kan bli, demonstrerade *Dagens Nyheters* radiorecensent sitt engagemang. Karin Schultz beskrivs som den ”verkliga idésprutan” av signaturen Bell (Synnøve Bellander) i *Svenska Dagbladet* och sades i ett ”briljant anförande” ha lagt fram sina önsknigar. (*SvD* 44-10-28) Först och främst ville hon inrätta en talarskola: inte bara föreläsare utan också många hallåmän hade oskolade röster. Också underhållningen, särskilt den som riktade sig till ”den stora massan”, fick skarp kritik. Den höll alldeles för låg nivå och varför skall ”folkets breda lager” hållas nere ”i dumhet och

fantasilöshet?” Annat hon önskade var konkurrerande radiobolag och radioapparater i varje klassrum.

De här ”önskningarna” tillsammans med ett stark feministiskt engagemang och intensivt intresse för radioteatern kommer också framöver att karaktärisera henne som radiokritiker. Nedan avser jag att koncentrera mig på främst tre teman: hennes teaterrecensioner, kritiken av underhållningsprogrammen – som ofta sammanföll – och den bristande kvinnorepresentationen.

Radioteaterns repertoar bevakar Karin Schultz med falkblick – teater är ju hennes största intresse (vid sidan av bio). Guje Lagerwalls komedient sent en lördagskväll, en ”astronomisk flirt”, sablas ner totalt: ”det är gottköpsromantik av så billigt slag att man till och med häpnade över att radioteatern fallit till föga”. (46-08-18) Förmodligen hade man trott att ”gojan skulle gå på det Lagerwallska stjärnnamnet. Och så blev det i stället ett stjärnfall”, slutar hon. Serien ”Krikonkvist” har KS inte heller något till övers för. Att kalla den ”En lekfull dumhet”, som i radions programblad, går hon inte med på. Den måste självklart ”placeras betydligt lägre på intelligensskalan”. (46-09-13) Det enda lekfulla, skriver astronomen Karin Schultz ironiskt, är att man använder begreppet ljusår som ett tidsmätt, då det i stället är ett längdmätt.

Skådespelarna på hennes gamla arbetsplats Helsingborgs stadsteater kan notera en positiv recension: ”Det var en god ensemble. Deras spel och röster uttryckte kultur. Särskilt gällde detta Annika Tretow, ”en av de bästa berättare som haft ordet i radio.” (47-06-02) Desto mer beklagligt att de fått en s.k. folkpjäs på sin lott, ”Då Jöns-August fick ärva”. När huvudpersonen ”äntligen gifte sig med en 52-årig änka som lagade fläskpannkaka”, drar både publiken och Karin Schultz en lättnadens suck. Hon skräder inte orden i sitt omdöme om pjäsens kvalitet: ”Och man undrade som så många gånger förr: vad är det för människor som utgör folket? Vilka är dessa obskyra personer som trivs med det tråkiga, traggliga, meningslösa? De påträffas aldrig i verkliga livet. Men de återopas alltid då något dåligt är på tapeten. --- Är de männe släkt med den sjuka mor som lättingar brukar gå och tigga åt?”

Vissa stycken passar inte att framföras i radio anser Karin Schultz och pekar på Strindbergs ”Oväder” som avskräckande exempel. (46-08-19) Detta bygger till stor del på visuell suggestion och stämningen förflyktigades helt på hörscenen. Skulden var dock främst Olof Molanders, som både regisserade och spelade huvudrollen. Långsamheten gjorde inte saken bättre: Strindbergs repliker tål inte att läsas lika andaktsfullt som

många läser bibeln. Några av skådespelarna får dock beröm, bl.a. Barbro Hiort av Ornäs för sin rena och vackra "radiatoröst" och Birgitta Valberg för sin "välljudande stämma" – men hennes "hysteriska dam från sekel-skiftet" blir inte trovärdig. Inte heller nyanserna hos karaktärerna i Gogols "Revisorn" går fram i ett hörspele, personerna måste ses. (46-10-04) Alf Sjöbergs regi gjorde dessutom stycket alldeles för farsartat och människorna blev onödigt besynnerliga. Det hela var rörigt och satiren försvann nästan helt. "Ingen ... var verkligt trovärdig", blir hennes hårda dom.

När radion ger en kurs för teateramatörer hälsar folkbildaren och teaterentusiasten Karin Schultz förstås detta med glädje. (46-12-07) Då sedan yrkesmän som Stig Torsslow tar uppgiften på stort allvar och ger råd om t.ex. repertoaren, blir hon än gladare. Radioteatern får däremot bakläxa på en pjäs som rubricerats ungdomsteater: den saknade totalt både dramatik och spänning och kunde möjligen "ha tillfredsställt en femårs pojke som tyckte det var intressant att höra ordet flygmaskin". (46-12-09) Att hon tar ungdomens och barnens parti, framgår ofta. Totalt nedgörande är kritiken av en "pojkipjäsa" med billig moral: "de oövade barnrösterna hade ingen möjlighet att få någon bukt med de onaturliga replikerna". (46-05-20) Med sådana pjäser kan pojkteatern lika gärna stänga bums. "Vi behöver ju inte direkt uppfostra barnen till avsky för teater och lust till att snatta äpplen. Föreställningen inspirerade till båda-dera".

Olof Molander kan inte ha blivit glad över Karin Schultz recension av "Oväder". Han vände sig vid ett tillfälle till Herbert Tingsten och opponerade sig mot att hon feltolkat några uttalanden. Hans "bevis" visade dock motsatsen, vilket tidningen också utredde i sin "dementi", och hon hoppas att hans mun ska ha blivit "tilltäppt". Hennes privata dom i brev till Norling över "den geniale Molander" är hård: han är "en direkt sadistisk natur som gjort mycket obotligt ont".

Under hösten 1946 kan Karin Schultz glädja sig åt sin absoluta favorit bland radions föredragshållare, Herbert Tingsten, och hans serie "Amerikansk politik kring inbördeskriget". (46-10-07) Med sin kristallklara och knivskarpa "tankesfär" lyckades han bemästra det gigantiska ämnet och förmedla kunskap inte bara om de politiska utvecklingslinjerna utan också om de ekonomiska och psykologiska. Herbert Tingsten, professor i statskunskap vid Stockholms högskola, blev *Dagens Nyheter*s chefredaktör i november 1946 och Karin Schultz berömmade recension skrevs alltså innan han blev hennes chef. Att han i sin tur uppskattade sin av många så ifrågasatta radiokritiker fick hon flera bevis på. Då poeten

och akademiledamoten Hjalmar Gullberg uppvaktat Tingsten och klagat på henne, bad denne honom att precisera sig skriftligt. Hur det sedan avlöpte visste hon inte, eftersom hon blev allvarligt sjuk och hamnade på lasarett, men Tingsten var då väldigt vänlig mot henne och skickade t.o.m. blommor. Karin Schultz hoppades att "han alltfört står på min sida".

En liknande reaktion från Tingstens sida berättas om i del 1 av *En krönika om DN 1946–1963*. (s. 217) Denna gång var det radioteaterns chef Palle Brunius som protesterat mot hennes hårda dom över ett historiskt krönikespel. Tingsten själv hade inte hört det – han lyssnade aldrig på radio, sådant var bortkastad tid, programmen var för långsamma. Brunius fick dock Tingsten till att lyssna och frågade sedan om inte denne skulle ha recenserat skådespelet annorlunda än Karin Schultz. "Nej!" fick han till svar. "Jag skulle kort och gott ha skrivit: 'Fy fan!'" Teaterkrönikören Herbert Grevenius klagade också över att ha blivit "utskälld" av Karin Schultz. (47-04-22). Hon tröstar honom: "Nå nå så farligt är det inte. Hr Grevenius är nog bra." Men vad hon inte tycker om är att han dels inte kommit med några nya synpunkter, dels inte tagit med vad andra kritiker tyckt, vilket hade varit värdefullt för skådespelarna.

Att själv bli utskälld av Herbert Tingsten tycker Karin Schultz däremot är "rena nöjet". Hon njuter av att få debattera med "denna briljante polemiker och skarpa hjärna". Han är "absolut fördomsfri och något mindre konventionellt som chef kan man inte hitta ... alltid villig att lyssna på underordnade ... ofantligt uppburen". Enda felet med honom, enligt Karin Schultz, är att "han inte styr rakt mot vänster. Lite mer radikalism skulle inte skada".

Radions sorgebarn

Särskilt under sommartid är det intellektuella stillaståendet i radion påfallande, klagar hon. Stadsbor lyssnar då till radio lika mycket som annars och vill ha "någonting till spänst för sina lediga tankar". (46-07-20) Här talar hon i egen sak. Som redan framskymtat var hon en stads-människa och längtade inte till landet ens på sommaren – "tror inte jag varit på landet någon sommar på över 20 år, saknar det bara platoniskt", skriver hon till brevvännen Erik Norling sommaren 1947. "Ungkarlsbalkongen" på Regeringsgatan är tydligen alldeles tillräcklig för hennes behov av sommar.

”Nu tystne de klagande ljuden, ty nu har radiochefen talat”, inleder Karin Schultz sin recension av dr Yngve Hugos radiotal hösten 1946, som hon inte alls är nöjd med. (46-09-30) Hon hade väntat sig ”att få en programförklaring, riktlinjer, ett syfte!”, men i stället bad han lyssnarna att tala om vad de ville ha. Dessförinnan hade han upplyst om att man, i väntan på dubbelsändningar, skulle ge varje veckodag en speciell prägel: alla skulle kunna välja sin egen lyssnardag. Onsdagen skulle t.ex. bli ”det lätta skrattets dag”, då Sickan Carlsson redan på morgonen ”skulle börja spela grammofonskivor, så att man kunde öva sig hela förmiddagen att skratta, ända tills eftermiddagen kom med ännu glättigare saker”. Karin Schultz ironi är tydlig – och om den sångerskan tycker hon inte. ”Ett rysansvärt program var Sickan Carlssons falskt sentimentala ’vårsånger’. Hon har drillat sådana två kvällar å rad”, klagar Karin Schultz en annan gång. (47-5-21) Och undrar om det inte finns någon som kan föredra en visa mer konstnärligt – så att man ”glömmer dess larviga ord?”

Underhållningsprogrammen är radions ”sorgebarn”, slår Karin Schultz också fast i *Syndare på Kungsgatan*. (1951, s 119 ff). En räddning är frågesporten, som utestänger ”rena larvet” – men detta är ju ”så vilsamt”, svarar radioledningen när det klagas. Gösta Knutsson får beröm, medan Per Lindfors musiktävlingar präglas av ”struntförnämitet” och inte blivit populära. Ett ”insyltat kotteri” – Åke Söderblom, Stig Järrel, Sune Waldimir, Brita Borg, Sickan Carlsson – som mest bara ”tjafsar och dillar om sig själva”, svarar oftast för underhållningen. Omkring dessa ”gunstlingar” har radion trissat upp publikintresset, de ses som ”folkets idoler” och har blivit alltmer självmedvetna. Men då folk tröttnade så hittade man i Danmark programmet ”Karusellen”, som till en början blev en succé. Hon medger att det serverar lustigheter men inte kvickheter, är frejdigt men inte elegant, påhittigt men inte fantasifullt. Farten är det viktigaste. Karin Schultz ställer frågan om Karl Gerhard är Sveriges enda kvicka karl. Bara han ”äger något av ordrankans lek och innehållets attiska salt”. Men tyvärr har han inga efterföljare.

Kvinnors röster

Hur kvinnorna och deras situation beskrivs – eller snarare inte beskrivs – i radion ägnar Karin Schultz stor uppmärksamhet. Kvinnorösterna saknas och att kvinnliga talare så ytterst sällan får komma till tals i de politiska diskussionerna, irriterar henne. Man skulle kunna tro att de

saknade rösträtt. ”Det enda sätt varpå de ihågkommit har varit genom en liten skämtsam sketch”, skriver hon förgrymmat under valrörelsen i september 1946. (46-09-10) Och när en fiskarhustru i ett program om ”fiskarens nyblivna studieförbund” påpekade att också kvinnor kunde vilja studera t.ex. föreningskunskap fick hallåmannen, som fann detta mycket lustigt, en ironisk fråga av Karin Schultz om varför det inte var något komiskt med mäns studieintresse. (46-10-07)

Upprörd blev hon också över att Agda Rössel fick mindre än tio minuter på sig för att utreda frågan om varför kvinnor inte tog till vara sina chanser till yrkesutbildning och inte befordrades. Konservativa fäder som vägrade lägga pengar på flickors skolning fördes fram som en orsak till sakernas tillstånd. (46-10-03)

Med glädje refererar hon däremot ett program av Lars Madsén, där en vävlagerska från Norrköping berättade om sitt arbete, ”klokt, naturligt och öppenhjärtigt”. (46-10-11) Hon trivdes med yrket och kamraterna men önskade sig fem minuters kaffepaus och att slippa arbeta in de tolv minuternas lunchpaus. Det var ett reportage av hög klass, betygsätter Karin Schultz, med vänliga och suggestiva frågor, ”som eggade berättaren att tala fritt”.

Också Gotthard Johansson får beröm: en marmorstaty borde resas till hans ära efter hans ”eleganta, varmhjärtade och logiska sätt” att föra hushållarnas talan i en debatt med den något olyckliga titeln: ”Vad ska vi göra med hemmen?” (46-10-17) Gotthard Johansson hävdade att hushållsarbetet borde kollektiviseras men hemlivet individualiseras. Att inte hemarbetet utforskas och rationaliseras är vanvett. Då en kvinna invände att kraven på vetenskaplig forskning alltid förlöjligades, svarade debattören att detta visar att männen inte begriper vilken betydelse kvinnornas arbete har. Det senare hade redan illustrerats då fyra betydande Uddeval-labor sunt och fördomsfritt diskuterat sin stads verksamhet. (46-08-05) ”Men en sak förvånade dock – att Uddevalla kan gå så framåt, fast det inte tycks bo en enda kvinna där”, konkluderar Karin Schultz ironiskt. Inte heller till en debatt om småbrukets problem hade någon kvinnlig talare bjudits in – ”barockt”, finner Karin Schultz. (46-11-16) Varenda människa vet ju att utan kvinnor går ett småbruk inte att sköta. Det räcker inte med ”en varm harang åt lantbrukets kvinnor”, understryker hon en annan gång apropå några ”fotografier” av Lars Madsén. Deras arbetsvillkor måste ändras, ”nu genast och på ett praktiskt sätt”. (47-05-20)

Hur hushållsarbetet skulle kunna förenklas hade diskuterats av fyra danska hushållsarbetskvinnor tillsammans med ”vår egen utmärkta Ingrid Samuelsson” på ett ”kafferep i Köpenhamn” – om det varit män hade det hetat

sammanträde, skriver Karin Schultz maliciöst. (46-06-21). De danska husmödrarna kunde inte tänka sig att sköta hemmen på heltid utan förordade halvdagshjälp för att också kunna ägna sig åt politiska, allmänna och personliga intressen. Men varför inte, undrar hon, gå ännu längre och tänka sig "ett slags hemputsningsbolag" med specialister som med effektiva maskiner på någon timme gör hemmet i ordning? I Köpenhamn har man nu slutat baka hemma och det dröjer nog inte länge förrän det blir lika sällsynt att utföra hemsysslor för hand som det nu är att väva och spinna, tror hon. Här finns möjligheter för uppfinnare och fabrikörer – "Fram till att börja med för den billiga servis som kastas bort efter varje måltid!", utropar Karin Schultz entusiastiskt. Kanske kan kvinnan då äntligen få tid att fullgöra sina främsta plikter, nämligen att uppfostra sina barn och att delta i landets lagstiftning, citerar hon en danska.

Konstruktiv kritik

I debattboken *Syndare på Kungsgatan* ägnar hon kvinnornas låga representation i programutbudet ett helt kapitel, "Kvinnan och köttgrytorna". (s. 91 ff.) Karin Schultz har fört statistik och kommit fram till att deras procentandel är lika "skrämmande låg" 1950 som 1946, nämligen 13 %. De facto har en minskning de senaste fem åren ägt rum i stället för en ökning, som det påstås. Under hela 1951 deltog bara fyra kvinnor i debatterna, fränsett ett par stycken i en äktenskapsdiskussion, konstaterar hon också. KS kritiska recensioner av radioprogrammen var ofta åtföljda av förslag på hur verksamheten skulle kunna förbättras – konstruktiv kritik – men Radiotjänst tog ändå illa vid sig. Enligt Karin Schultz började *Röster i Radio*, understödd av *Stockholms-Tidningen*, hösten 1946 en regelrätt kampanj mot henne under rubriken "Veckans K. S-Z". "Rena reklamen" kallar hon det.

Ett halvår senare sammanfattade hon sina synpunkter på radion i en artikel i *Vecko-Journalen*. (referat i *Morgon-Tidningen* 47-03-16) "Fris-ka tillflöden utifrån" behövs – främst ett opartiskt lyssnarforum, där "bekymmer och önskningar" kan ventileras. I dansk radio, en förebild för Karin Schultz, finns något liknande. (45-01-13) Men viktigast är att statsmakterna inser radions betydelse och inte placerar "hyggliga medelmåttor" på posterna utan "de främsta kapaciteterna" – radioarbete skall vara en "hederssyssla". Och enda sättet att förbereda den framtida dubbla utsändningen är att "radikalt förbättra den enkelspåriga", deklarerar hon.

Många, bl.a. *Expressen*, såg artikeln som "ett nytt våldsamt angrepp

på Radiotjänst". (47-03-17) Skribenten menar att Karin Schultz "på ett kuriöst sätt fått en stark position" och att hennes "kampanjer" saknar "saklig styrka". Det finns "en rätt allmän opinion" om att "dr Schultz' radiokritik" är omdömeslös. Att de flesta tidningar uppskattar de "släta medelmåttorna" borde ge henne en tankeställare.

I februari 1950 går hon i svaromål på en artikel av Åke Runnquist i *Vecko-Journalen* för att "få slut på den lögnpropaganda" som Radiotjänst, enligt henne, länge bedrivit, nu senast med Runnquist som mellanhand. (50-02-22) Hon anklagas för att drivas av hämndbegär eftersom hon sökt och inte fått anställning vid radion. Noggrant redogör hon för sina mellanhavanden med företaget och tillbakavisar felaktiga påståenden, inklusive att hon "ihärdigt" lovordat Georg Funkquist och vissa regissörer, medan hon av personliga motiv klandrat andra. Karin Schultz ger också exempel på antagonisternas "smutskastning". Gunnar Helén skriver t.ex. i *Röster i Radio* (1949:24): "En monoman kritiker stinker dag efter dag i en stor tidning" och Henrik Dyfverman slutar sitt svar på Karin Schultz kritik så här: "Stycket handlade om ungmör. Ja, tiden går, fröken Schultz". (*Hörde Ni* 1950:1)

I redan nämnda *Syndare på Kungsgatan* något år senare utvecklar Karin Schultz mer utförligt och sammanhängande sina synpunkter på Radiotjänsts programpolitik. På omslagets tecknade karusell figurerar några av dåtidens mesta bekanta radioprofiler, bl.a. Sven Jerring, Lennart Hyland och Gösta Knutsson. Bokens flesta teman känns igen från dagskritiken 1946 och -47, likaså personangreppen. De konstruktiva förslagen till förbättringar är många.

Inte oväntat blev hennes bok ordentligt uppmärksammas och väckte debatt, precis som hennes dagliga kolumner i *Dagens Nyheter*. Den togs dock emot ganska väl. Hennes idealitet och konstruktiva kritik framhövdes av många recensenter. Några föreslog att hennes kunnande och uppslag borde tas till vara bättre: att hon skulle knytas till radion. Hennes engagemang för kvinnosaken, patos för folkbildning och livsåskådningsfrågor sågs som bärande teman. Men de flesta tyckte samtidigt att hon gick till överdrift i sin kritik, den blev orättvis och motsägelsefull, dessutom förbisåg hon det positiva i radions historia.

I sin dödsruna lyfte Olof Lagercrantz fram radikalismen och strängheten i Karin Schultz personlighet, också att hon blev orättvis och häftig i sin kritik. (74-04-19) Men enligt hennes grundsyn skulle radion vara en bildningsinstitution, ett debattforum, en hörscen, och den skulle uppfostra lyssnarna. Och det var här hon menade att radion svek, därför blev hennes

kritik så hård, också mot tidens publikidoler. Olof Lagercrantz minns henne med tacksamhet och saknar en kritiker av "Karin Schultz mått", som vågar ta till orda mot 1970-talets TV, som "hänsynslöst" kastat sig "i den enklare underhållningens slappa armar", därför att publiken vill ha det så.

Hennes egen livs- och människosyn kom ofta tydligt fram i det hon skrev. Efter en recension av ett reportage om Etnas utbrott frågade hon sig varför detta grep lyssnaren så starkt. Jo, det saknade

det belåtna jagmedvetandet, som annars nästan jämt präglar vad som sägs. Självhävandendet är på modet. Den som inte på ett eller annat sätt, mer eller mindre förtäckt, förstår att sticka in något om de egna förtjänsterna, anses knappast äga de rätta betingelserna för livsduglighet". (47-04-04)

Hennes lite bittra ord för nästan sjuttio år sedan kunde lika gärna ha varit skrivna idag.

Otryckta källor

Kungliga biblioteket: Brev från Karin Schultz till Erik Norling, Ep N2a Schultz, Karin, "Människor och minnen", otryckta memoarer, i privat ägo

Tryckta källor och litteratur

Lagercrantz, Olof, *Ett år på sextioalet*, Stockholm 1990

Petersson, Birgit, *Brodjaga – luffare och journalist. En biografi över Alma Braathen*, Möklinta 2014

Schultz, Karin, *Angenäherte allgemeine Störungen des Planeten 352 Gisela*, i *Astronomische Nachrichten*, 1919, vol. 209 Issue 13/14

Schultz, Karin, *Sceningång*, Stockholm 1951

Schultz, Karin, *Syndare på Kungsgatan*, Stockholm 1951

Tingstens tid. En krönika om DN 1946-1963, del 1, red. Bengt Nordell, Stockholm 1989

Tidningar och tidskrifter

Dagens Nyheter, *Expressen*, *Morgon-Tidningen*, *Stockholms-Tidningen*, *Svenska Dagbladet*, *Arbetarkalendern*, *Husmodern*, *Hörde Ni*, *Idun*, *Röster i Radio*, *Såningsmannen*, *Trots allt!*, *Vecko-Journalen*, *Veckonytt*.

Birgit Petersson är docent i historia och tidigare universitetslektor vid Umeå universitet. Hon har givit ut flera presshistoriska studier, den senaste är *Brodjaga – luffare och journalist. En biografi över Alma Braathen* (2014).

Epost: birgit.petersson@umu.se

Pressen siar om rundradion

Storstadstidningarna reagerar på
det nya mediet på 1920-talet

Madeleine Kleberg

När ett nytt medium är på väg att etablera sig passerar det genom en "identitetskris". Det råder osäkerhet om hur detta nya förhåller sig till redan etablerade medier. Dess plats, status och sammanhang är svåra att definiera. Likaväl som uppfinnares, tekniktillverkares och politikers agerande påverkar en tekniks tillämpning likaväl påverkas den av hur journalistiken formulerar sig kring dess betydelse. Det är därför intressant att studera vilka sociala, politiska och kulturella möjligheter som tillskrivs en ny medieteknik innan den tagits i mer allmänt bruk. Denna fas av mediets historia kan sägas handla om att identifiera det nya mediets "väsen" eller substans. Jag ska i denna artikel ge exempel på hur svensk storstadspress formulerade sig om rundradions möjligheter.

När rundradion startade sina sändningar i Sverige i Radiotjänsts regi 1925 hade förberedelsetiden varit kort. Till skillnad från televisionen, om vilken det hade spekulerats allt sedan 1880-talet, kom radion mer eller mindre som en överraskning. Efter krigsslutet 1919 bildades i USA the Radio Corporation of America (RCA), som övertog mycket av den apparatur som använts under kriget. 1920 började ett 30-tal stationer att sända radioprogram och i slutet av 1923 uppgick antalet kommersiella sändarstationer i USA till nära 600. Det första landet i Europa med reguljära rundradiosändningar var Storbritannien där det offentlig-rättsliga bolaget BBC fick ensamrätten för radiosändningar. Dessa startade hösten 1922.

Under 1922 börjar den svenska dagspressen att uppmärksamma det nya mediet och lanserar olika idéer om vilken nytta rundradiosändningar i Sverige skulle kunna få. I min analys av presstexter har jag intresserat mig för hur journalistiken framställer olika gruppers tänkta nytta av det nya mediet men också hur radion sätts i relation till den privata sfären, hemmet. Det vill säga, om och i så fall hur medierna i sina beskrivningar av ny kommunikationsteknik upprätthåller det ideologiskt särskiljande mellan å ena sidan den privata "kvinnliga" sfären och å andra sidan den offentliga "manliga" sfären. Till min hjälp att identifiera relevanta tidningstexter har jag haft de klippböcker som vid studiens genomförande

2002 fanns tillgängliga på Telemuseum¹. Denna text är en bearbetning av en tidigare publicerad artikel (Kleberg 2003).

Göteborgs Dagblad 15 juli 1922.

Farsot i föregångsland

Under våren 1922 kommer de första rapporterna om världens senaste underverk i USA. *Aftonbladet* (5 maj 1922) skriver:

Amerika har helt och hållet erövrats av den trådlösa telefonen. I Förenta staterna går snart sagt varenda människa omkring med en underlig apparat på huvudet och 'hör musik i luften' vid vilken tid på dygnet som helst eller avlyssnar de senaste börsnoteringarna, predikningar, föredrag om hälsa och skönhet osv. Varje tisdag kl. 4 e.m. t.ex. kunna amerikanarna sätta på sig sin mottagningsapparat och lyssna till de visa upplysningar rörande det skadliga i att vara

¹ Telemuseum i Stockholm innehöll samlingar av framförallt äldre telefon- och radioutrustning. Museet grundades på 1850-talet och lades ned i januari 2004. Sedan 1970-talet hade det funnits intill Tekniska museet, Stockholm, där samlingarna sedan dess magasinerats.

övernärd eller gå med våta fötter eller lida av magkatarr, vilka ut-sändas av hälsovårdsnämnden i Washington.

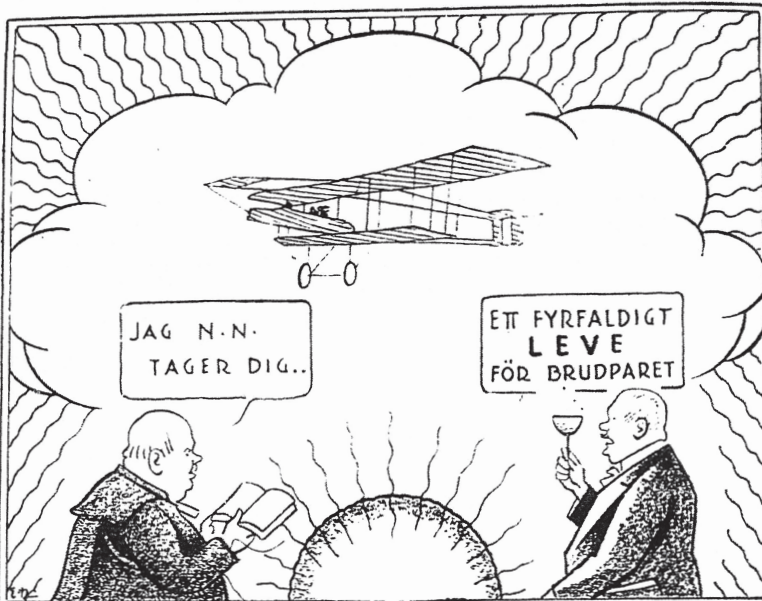
Vidare återger tidningen att New Yorks universitet har för avsikt att upprätta en trådlös telegrafstation som skall återutsända föreläsningar om alla ämnen som tänkas kan. Studenterna kan stanna hemma och steno-grafera ”respektive professors visdomsord”. Den nya tekniken kommer att ersätta torra och tråkiga lärare med en enda och inspirerande som genom ”en radiofon skulle tala till tusentals studenter på en gång”.

Också *Dagens Nyheter* (7 maj 1922) redovisar den snabba expansionen och menar att utvecklingen av den högtalande telefonen är det som bidragit till att popularisera radiomottagaren. Tidningen påpekar att även om huvudvikten hos det nya kommunikationsmedlet ligger i förströelse-momentet krävs ingen livligare fantasi för att förutse utvecklingsmöjligheter för nyttiga ändamål. Som exempel nämns väderleksrapporternas betydelse för jordbrukaren och att en vetenskapsmans eller forskningsre-sandes föreläsning kan höras av hundratal skolor samtidigt.

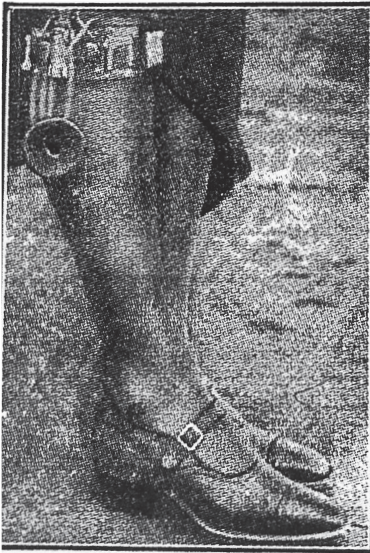
Rubriken ”En hittills okänd epidemi härjar f.n. i Förenta staterna – radiofebern – och dess offer räknas redan i miljoner” får bilda upptakten till *Göteborgs-Postens* rapport (27 maj 1922). Tidningen tycker dock att i motsats till jazzepidemier och ”dylika mindre-värdiga amerikanska före-teelser är denna nya ’hobby’ värt det största intresse såsom den första framgångsrika populariseringen av radiotekniken”.

Ett halvår senare bekymrar sig *Göteborgs-Posten* (4 december 1922) över att den trådlösa telefonen nära nog blivit en landsplåga i Amerika och att snart varje bondgård i England har en mer eller mindre primitiv ’trådlös’ samtidigt som Sverige inte ens fått ett ”burskapsägande språkligt uttryck för ’broadcasting’, än mindre någon i funktion varande station”. Tidningen är dock hoppfull om att stationer ska komma i gång och att verksamheten ska få en lämplig benämning. Tidningen är också säker på att verksamheten kommer att få en oerhörd betydelse sedan vissa före-teelser rensats bort. Det handlar om att begränsa antalet amatörlicenser och att inte vem som helst ska få etablera en station, ”utan blott sådana som äro ekonomiskt vederhäftiga, eller ha sådana konstnärliga förutsätt-ningar, att de därigenom få existensberättigande”. Dessutom måste pro-grammen läggas så att inte jazz och predikan sänds samtidigt på samma våglängd.

Göteborgs Morgonpost (12 december 1922) har som en bland flera tidningar, utlyst en tävlan om det bästa namnet för den kommande verk-

Trådlös vigsel i sjunde himlen

Stockholms-Tidningen 4 juni 1922.

samheten. Förslag som kommit in till tidningen är bland annat radiofon, riofon, arofon, fonofon, gnisttelefon, gnisttjänst.

Det offentliga rummet

Även om amerikanska Handelsdepartementets statssekreterare ser det som önskvärt att varje hem utrustas med radio är det radions användning på offentliga platser som fångar intresse. Enligt *Göteborgs-Posten* (27 maj 1922) ska bussar på 5e avenyn i New York utrustas med radio och i New Yorks hamn ska bogserbolagens eldare livas upp med radiomusik. "Det dansas till och med efter 'star-musik'".

Stockholms-Tidningens artikel med rubriken 'Trådlös vigsel i sjunde himlen' (4 juni 1922) vill, lätt kåserande, ge läsaren "ett litet praktiskt underlag ur verkligheten för den fantasi, som faktiskt överträffats av verkligheten". Exempel ges på vad den nya tekniken kan innebära. Det 'trådlösa brudparet' befinner sig i ganska bokstavlig mening i 'sjunde himlen' på bröllopsresa i flygmaskin:

Brudens föräldrar lyckönska genom ett trådlöst samtal, och bröllopsmarschen överföres genom luften från orkestern. Talen för brud och brudgum gå samma väg, och till och med glammet och glasens klang vid den lilla familjefest, som anordnas nere på jorden, kan överföras till de lyckliga tu, som sväva vidare till nya himlar.

Ett annat exempel är en "ganska excentrisk ung dam", som promenerar på Stockholms gator. "Plötsligt ringer det bokstavligen på henne. Hon sträcker ned handen under kjolfållen och tar upp en hörlur, som med sin apparat är anbragt kring hennes vad." Hon fortsätter sin promenad medan hon lugnt talar med en bekant som sitter på ett kafé i New York. Exemplet tar mer sin utgångspunkt i möjligheten att kommunicera över långa avstånd.

Ett tredje exempel är trådlös förmedling av pressnyheter och det är endast detta som anknyter till hur vi numera associerar till rundradio, dvs sändning från ett ställe och som når många mottagare.

Hemmens renässans

I lanseringen av radio, liksom av televisionen några decennier senare, talas det om att verksamheterna skulle kunna medföra en ”hemmens renässans”. På en nivå kan detta förstås utifrån att båda företeelserna etablerades som efterkrigsfenomen och kunde tänkas fungera som kitt för att återförena splittrade familjer. På en annan nivå kan ”hemmens renässans” ses som uttryck för dominerande föreställningar som under båda perioderna ser kvinnors emancipation hota idyllen ’hem och familj’. Televisionen inledde sin programverksamhet under en period då kvinnor, i synnerhet de gifta, skulle förmås att återgå till hemarbete efter att ha förvärvsarbetat under krigs- och beredskapstider. Kvinnornas nu obetalda arbete skulle vara att i egenskap av hustrur och mödrar skapa och upprätthålla den stabila familjegemenskap som deras män och söner hade kämpat för.

Radion introducerades i en tid då kvinnor tillerkänts allmän politisk rösträtt i flera västerländska länder, i Sverige 1919. Kvinnor blev också valbara till riksdagen. 1921 blir gift kvinna myndig vid 21 års ålder samt kvinnan och mannen likställs i den nya giftermålsbalken. 1923 får kvinnor rätt att inneha statliga tjänster. (1858 kunde ogift kvinna bli myndig vid 25 års ålder efter domstolsbeslut men gifte hon sig blev hon åter omyndig. 1874 ändrades lagen så att ogift kvinna blev myndig vid 21 års ålder.)

Under rubriken ”Barnavård pr telefon” har *Stockholms-Tidningen* (20 juni 1922) en notis som illustreras med en baby försedd med hörlurar. Bilden sägs visa en amerikansk medborgare, yngre än de flesta, och lurarna är lurar till en radiotelefon, en amerikansk hobby, som också den är yngre än de flesta. Uppfinningen anses ha vunnit stor popularitet bland de moderna amerikanska mödrarna. Den gör det nämligen möjligt att slippa söva sina barn och i stället kan de ägna all sin tid åt barnuppfostringskursen och annat dylikt:

Denna betydande gren av radiotelefonens användbarhet har ännu inte fullt utvecklats, men man arbetar hårdt därpå, och sedan man kommit så långt, att småbarnen kunna tvättas, lindas och pudras per radio, så torde mödrarna helt kunna ägna sig åt teoretisk barnavård, vilket för närvarande är mycket modernt i det stora föregångslandet.

Social-Demokraten (1 september 1922) använder samma illustration men nu tillsammans med en dagsvers "Trådlös Vaggvisa", signerad Index, som raljerar den ansvarslös moder, som gett sig i väg på bal där det spelas jazzmusik:

Mamma nyss på balen for,
pappa är på sitt kontor.
Hemma är blott Evelin
med sin manliga "kusin".
Hon åt honom rullar
köttfärs i små bullar...

Nu ska lillan vara snäll
och ej gråta mer i kväll,
så ska jungfru Evelin
taga fram en spelmaskin.
Sitt nu som ett ljus så
kommer snart Caruso!

Eller kanske lillan vill
hellre låna örat till
jazzmusik från den lokal
där nu mamma är på bal?
"Ska vi inte jazza..."
kanske kunde passa?

Varje mor snart känner skam
Sjunga "Bä, bä vita lamm".
Vad är det emot en grann
baryton från Operan,
som släppt lös sin åska
i Puccinis "Tosca"!

Snart bli dibarn underdjur,
jollrande om konst, kultur.
Få vi så en apparat,
som dem sköter och ger mat,
kan vi med detsamma
slopa pappa, mamma.

Social-Demokraten 1 september 1922.

Botemedel

I Sverige debatterades åren runt 1920 "tråkigheten på landsbygden". Frågan hade gått så långt att en riksdagsmotion hade förordat en utredning för att åtgärda enformigheten (*Social-Demokraten* 21 augusti 1922). I några nyhetsartiklar ses den nya tekniken som en lösning på problemen, t.ex. i *Dagens Nyheter* (7 maj 1922):

En synpunkt beträffande radiofonens kommande betydelse, som man också bör beakta, är dess förmåga att så att säga bryta landsbygdens isolering i kulturellt avseende, vilken gör sig särskilt kännbar under den mörka årstiden. Vilken skillnad kommer det ej att bli när landsbon, oberoende av avstånd och väderleksförhållanden, hemma hos sig kan lyssna till ett föredrag, njuta av en konsert eller få del av de senaste nyheterna, som nu ej nå honom förr än efter en eller två dagar! I ännu högre grad skulle dessa fördelar

framträda för vår skärgårdsbefolkning, som i månader, då det 'varken bär eller brister', kan vara helt isolerade från yttervärlden.

Också *Göteborgs-Posten* (4 december 1922) är positiv när det gäller radion som botemedel mot enformigheten på landet:

Speciellt landsbygden torde komma att tillgodogöra sig den, och ett bättre medel mot tråkigheten och enformigheten där, kan näp-
peligen tänkas. Bonden kan få musik, sång, tal, recitation och vad
som helst hem i sin stuga, han behöver icke fara den långa vägen
in till staden och försätta en mängd dyrbar tid.

I *Social-Demokraten* (21 augusti 1922) frågar sig skribenten om man på svensk botten kan överflytta det amerikanska systemet med trådlös förmedling av konserter och jazzbandsmusik utåt landsbygden. Några tekniska svårigheter finns inte men uppenbart en betänksamhet, men "förr eller senare kommer väl den dag då även den svenska betänksamheten får ge vika".

En annan uppgift för "den trådlösa" skriver *Svenska Morgonbladet* (16 september 1922) om under rubriken "Radiofonens segertåg: kyrkans och vetenskapens vän. 'Den trådlösa' hjälper församlingarna över prästbristen". Den trådlösa telefonen är "ett nytt tekniskt hjälpmedel, känt sedan några år, men först på det sista tjugotalet månader mera allmänt utnyttjat av ett flertal människor som en ny stimulans i den redan förut jäktade och nervösa samlevnaden". Det konstateras att i Amerika har radiofonen funnit en storartad användning inom själavården:

Ingen behöver längre nöja sig med en liten åhörareskara, samlad i en ännu mindre lokal. I stället för att tidigare hava nått endast hundra eller tusen åhörare, kan han nu nå tiotusenden, spridda vida omkring landet, i by, i stad, på fjäll och sjö.

Även *Göteborgs Dagblad* (12 september 1922) skriver om den trådlösa telefonens framtidsmöjligheter. Bland dessa ingår att kunna höra Madame Melba sjunga och att lyssna till föredrag om tidens brännande frågor. Här handlar det dock inte om prästers möjligheter att nå ut utan i stället om en politikers möjlighet att kunna få miljontals åhörare på en enda gång. Och nu är det inte den svenska landsbygden som bedöms vara i behov av musik och sång utan avlägsna vildmarker i Afrika och Australien. Med hänvisning till uttalanden av den italienske uppfinnaren Guglielmo Marconi skriver tidningen:

Med tanke på engelska och amerikanska förhållanden utvecklar Marconi, huru valkandidater skola kunna tala för millioner och åter millioner åhörare på en gång, och hur hela nationen kan följa med parlamentsförhandlingarna. Den dag skall komma, då "regeringens röst" inte bara är ett talesätt utan en gedigen verklighet. Från universiteten skola nationens mest betydande vetenskapsmän kunna hålla föreläsningar för millioner intresserade, spridda över hela Europa. Den dag skall även randas, då man på farmen långt inne i Afrikas eller Australiens vildmarker skall kunna lyssna på dansmusik och operasång.

I *Stockholms Dagblad* (12 augusti 1922) lyder rubriken 'Hur Sverige göres känt ute i den stora världen. Dagliga radionyheter'. Utgångspunkt för artikeln är behovet av en bättre organiserad svensk upplysningsverksamhet i utlandet och då inte minst på den europeiska kontinenten. Visioner av "ett isande kallt och mörkt vinterland, där isbjörnar och allehanda farliga nordpolsdjur ströva omkring och hota bebyggarnas liv, hör nog alltfjänt ej till ovanligheterna". Och dessutom förväxlar amerikanerna Sverige med Schweiz.

Den trådlösa närmar sig

Under hösten 1922 inkommer till den svenska regeringen 13 ansökningar om tillstånd att idka sådan "radiotelefonverksamhet, som i de anglosaxiska länderna är känd under benämningen 'broadcasting'". Bakom hälften av ansökningarna står enskilda personer, vilka i och för sig kan representera mer kollektiva intressen. Tre företag, A. Bonnier, Åhlén & Åkerlunds förlagsaktiebolag samt Åhlén & Holm aktiebolag, vill var för sig utöva rundradioverksamhet för reklamändamål medan Elektriska aktiebolaget A.E.G., Svenska radioaktiebolaget och Tidningarnas telegrambyrå söker koncession tillsammans.

Göteborgs-Posten (29 november 1922) uppmärksammar de tre bolagens gemensamma ansökan och vilka programplanerna är. Det ska på bestämda tider bli sammandrag av de senaste nyheterna och på kvällarna blir det musik. "På så sätt kan man bekvämt sitta hemma och direkt avhöra kvällens operaföreställning." Man har också för avsikt att ge egna konserter. "Vi skola engagera framstående musikaliska artister, som spela och sjunga sina nummer i vårt sändningsrum medan åhörarna sitta hemma i sina länsstolar och höra på".

Tänk, när vi få våra apparater utplanterade i den avlägsna landsbygden, där man inte är bortskämd med nöjen, då kan familjen samla sig kring broadcasting-mottagaren och avlyssna en konsert, som äger rum på 10-tals mils avstånd och uppfatta den lika tydligt som om den hölles i samma rum. Husfadern röker sin cigarr, husmodern stickar sin jumper medan de med hörhjälmar på huvudet lyssna till musiken.

Den trådlösa segertåg.

Bilden visar en familj i England som medels trådlös telefon lyssnar en konsert i Haag i Holland.

Arbetet 6 maj 1922.

Stockholms-Tidningen (7 december 1922) har genom välvillig medverkan från telegrafstyrelsen kunnat erbjuda stockholmarna, åtta personer åt gången, att på tidningens redaktion avlyssna en konsert som en gång i kvarten sändes från en trådlös avsändare på annat håll i Stockholm. Den motprestation man önskar är en slant av "konsertbesökarna" som ska gå till insamling av julved åt behövande. Konsertverksamheten pågår i en vecka.

I kåserande ton förfasar sig signaturen Apprentive över vad det nya kan innebära i *Göteborgs-Tidningen* (1 december 1922):

När reveljen förklingat och husets folk kravlat sig upp, börja morgonnyheterna. De surra i alla rum, och när man är färdigklädd, har man läst det viktigaste av morgontidningarna. Familjefadern går till arbetet och husmodern till sina bestyr och barnen går till sitt

rum och spänner på sig varsin hörhjälm. Undervisningen sker inte längre ens per korrespondens utan per trådlös. Under middagsmålet är apparaterna avstängda men på eftermiddagen kopplas de på. Man kombinerar då fototelefonen med den trådlösa och får en kinematografföreställning med Tom Mix eller så i huvudrollen.

Kulturfaktor

När telegrafstyrelsen i februari 1923 yttrar sig över de inkomna ansökningarna om att få tillstånd att idka "radiotelefonverksamhet" menar styrelsen att "rundradio" är en kulturfaktor av den allra största betydelse.

Det är fyra faktorer som lyfts fram i yttrandet. Den möjlighet som rundradion erbjuder att sända ett aktuellt underhållningsprogram från yttervärlden direkt till hemmen, har gjort att man i Amerika börjat att tala om en 'hemmens renässans'. Med hänvisning till politisk debatt i Sverige ska rundradion tjäna som botemedel mot enformigheten på landsbygden och motverka dess isolering. För äldre och sjuka som förlorat förbindelsen med det pulserande livet kan rundradion ge tröst och hjälp. Dessutom ses, som den fjärde faktorn, rundradion som ett effektivt medel för föredragsverksamhet i allmännyttiga ämnen (Heimbürger s. 637).

I det pressmaterial jag studerat är frågan om "hemmens renässans" inte något som explicit behandlas. Om det tas upp är det mer i ironisk form som en ursäkt för att påpeka att kvinnor i egenskap av mödrar mindre ägnar sig åt barnen och mer åt nöjen. Eller, som i det utvecklade föregångslandet, Amerika, mer ägnar sig åt teoretisk barnavård i stället för praktisk omvårdnad.

Någon tydlig särskiljning mellan å ena sidan en offentlig, manlig sfär, och å andra sidan en kvinnlig förekommer inte. Snarare handlar det om uppdelningen stad – land där de som bor på landsbygden får representera "de andra", de som ska åtgärdas. De ska göras lika dem som bor i staden, höra samma musik, lyssna på samma föredrag utan att behöva lämna sin vardagliga miljö, medan stadsborna åker på sommarnöje och lägger patience, som en tidning uttrycker sig i diskussionen om tråkigheten på landet.

Jag menar att det går att se ett samband mellan idén om "hemmens renässans" och tråkigheten på landet. Kvinnors arbetsinsats inom jordbruket var vid denna tid inte inkluderad i statistiken över den svenska

arbetskraften. Men denna oftast obetalda arbetsinsats var avgörande för lantbrukshushållens överlevnad.

En annan viktig arbetskraft var tjänstefolk, vilka till flertalet utgjordes av ogifta kvinnor. År 1870 var drygt 70 procent av den kvinnliga arbetskraften (undantaget det "oräknade" lantbruksarbetet) sysselsatt som tjänstefolk inom hushåll och 1920 har andelen minskat till 25 procent (Kyle, s. 24). Kvinnor attraherades av de arbetsmöjligheter som industrialiseringen erbjöd och begav sig till städerna. Därför var det efterlängtat med något som kunde förmå dem att inte lämna landsbygden och lantbruken. Radion sågs som ett botemedel att hålla kvar kvinnorna trots "enformigheten" eller "tråkigheten på landet".

I gång

När *Svenska Dagbladet* på nyåret 1925 (2 januari) rapporterar från Radiotjänsts första utsändning på nyårsdagen framkommer att sändningen inleddes med ouvertyren till Tannhäuser och därefter redogjorde Radiotjänsts generaldirektör för de riktlinjer som skulle gälla för programverksamheten:

Rundradions uppgift kan sägas vara trefaldig: den skall underhålla och förströ. Den skall upplysa och uppfostra, den skall sprida nyheter. Åtminstone kvantitativt måste underhållningsuppgiften inta det första rummet. I underhållningsprogrammet måste återigen musiken nämnas först, då den av naturliga skäl kommer att bli kärnan i programmen och taga brorslotten av tiden i anspråk. Det svenska folket kommer att praktiskt taget varje dag få ett par timmars musikalisk underhållning, utvald efter hela linjen från Wagnerooperor och Beethovensymfonier till jazzmusik från Stockholms populära dansrestauranger.

Det är framför allt med musik som man hoppades att flykten från landsbygden skulle förhindras. Men industrialiseringen liksom urbaniseringen fortsatte och inflyttningen till städerna sågs av många som ett hotande socialt problem. Allt fler inom folkbildningsförbunden blev ganska snart övertygade om att den svenska radion skulle kunna vara en resurs för att höja massornas allmänna utbildningsnivå. Därmed kom upplysning och uppfostran i föredragets form att utgöra radions mer omfattande uppgifter, en verksamhet som inte lika självklart som musikalisk underhållning definierade det nya mediet åren före starten.

Arkiv

Telemuseum pärmarna 33–41

Litteratur

- Douglas, Susan J (1987) *Inventing American Broadcasting 1899–1922*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Heimbürger, Hans (1974) *Telefon, telegraf och radio 1925–1945*, Svenska Telegrafverket. Bd 5.
- Kleberg, Madeleine (2003) "Gender Constructions in Connection with Introduction of Communication Technologies. The Introduction of Broadcasting in Sweden: Some examples of how the Daily Press described the New Media" i *Media Research in progress: JMK conference contributions 2002*, Stockholms universitet. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation.
- Kleberg, Madeleine (2006) "Från teknikfascination till programkritik. TV-förevisningar i Stockholm under 1930-talet samt 1954" i *Nordicom Information*, 1/2006.
- Kyle, Gunhild (1986) "Två skrankor" i Gunhild Kyle, Rita Liljeström och Harriet Holter (red.) *Arbetets döttrar. Sociologiska och historiska synpunkter*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Marvin, Carolyn (1988) *When Old Technologies Were New. Thinking About Electric Communiation in the Late Nineteenth Century*, New York and London: Oxford University Press.
- Nordberg, Karin (1998) *Folkhemmets Röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposition.
- Weibull, Lennart och Ingela Wadbring (2014) *Massmedier: nya villkor för press, radio och tv i det digitala medielandskapet*, Stockholm: Ekerlid.

Madeleine Kleberg är docent i medie- och kommunikationsvetenskap och var 1975–2009 verksam vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet. I sin forskning har hon framför allt ägnat sig åt frågor om kön och medier samt televisionens historia.

Epost: madeleinekleberg@gmail.com

Vagabonde skriver resebrev

Mollie Faustman som reseskildrare

Kristin Hallberg

Mollie Faustman (1883–1966), modernistisk konstnär och författare, barnbarn till publicistpionjärerna Wendela Hebbe och Lars Johan Hierta, tillhör de kvinnliga pennor som omnämns när kvinnliga journalister och pennskaft studeras, men få arbeten studerar hennes texter i *Dagens Nyheter*. Lena Kåreland undersöker i *Jordens salt Mollie Faustman, författare, konstnär, kåsör och kritiker* hennes författarskap ur ett vitt perspektiv och använder huvudsakligen de kåseriantologier som Faustman redigerade och gav ut mellan 1923 och 1947.

Faustmans verksamhet i *Dagens Nyheter* presenteras av Ivar Ljungqvist i *Ur Dagens Nyheters historia Del II*. Ljungqvist, som under åren 1923 till 1947 var tidningens andre redaktör och ansvarige utgivare, skriver att Mollie Faustman, signaturen Vagabonde, under 1920 och 30-talen var en av Namn och Nytt-sidans främsta bidragsgivare. Texterna, vanligtvis illustrerade med egna teckningar, handlade främst om barn, men hon gjorde också ”temperamentsfulla och uppmärksammade inlägg i den allmänna debatten.” Han betonar kåseriet som ledde till skandaltidningen *Fäderneslandets* död. Bland barnsidans berättelser minns han särskilt hennes om Tuttan och Putte.

Mollie Faustman, omkring 1917 (Wendelas vänner i Södertälje äger fotot).

Under 1933–34 fungerade Faustman som *Dagens Nyheters* barnbokskritiker. Barnbokskritiken undertecknade hon liksom konstkritiken i

kulturtidskriften *Ares* antingen M. F. eller med hela namnet. Tuttan och Putte-serierna signerar hon som sin bildkonst, med namnet. Signaturen Vagabonde används i *Dagens Nyheter*, *Idun* och *Bonniers Veckotidning* samt på kåseriantologiernas omslag. Faustmans uppdrag för *Idun* utreds av Marianne Rydh i "Veckotidning med ambitioner. *Idun* under Eva Hökerbergs ledning." I *Idun* skrev Vagabonde en veckokrönika mellan 1930 och 1950-talets mitt. Rydh påpekar att krönikorna ofta behandlade barn, flyktingars situation och att Vagabonde tog ställning mot nazismen. Rydh framhåller att Faustman likt Vera von Kraemer är författare till flickböcker.

Min artikel fokuserar på en sida av Faustmans författarskap som inte tidigare synliggjorts, reseskildrarnas. Reseskildringarna, eller med hennes ord resebreven, som hon kallar dem, har jag hittat i mitt arbete med Faustmans författarskap i *Dagens Nyheter* under 1920-talet. I mitten av 1920-talet skriver hon från resor i Europa. Hon målade i Paris, besåg Berlin, upplevde holländska städer i drömskt vinterljus, strövade i London och insöp italienska städer. Unikt ur narrativt perspektiv är att reseskildringarna pendlar mellan Vagabondetexter och Tuttan och Putte-serier. Mellan jagberättaren Vagabonde och barnseriens allvetande röst, mellan vuxen- och barnlitteratur, mellan text- och bildbaserat.

Några resor 1922–1926

Resemotivet är återkommande i såväl Vagabondetexterna som Tuttan och Putte-serien. Redan 1922, första året på *Dagens Nyheter*, publiceras de första resebreven. I barnseriens form skildras under fyra söndagar Parisresan, som Tuttan och Putte gör med sin mamma. Läsaren upplever resans mödor och sensationer. Inledningsvis via en allvetande berättarröst, men senare är fiktionen att Tuttan skriver hem till pappa. I de inledande rutorna packar de och "kila ned till tåget, /som skulle till Paris." Tågresan fångas i en sovvagninteriör. Bilden förklarar texten: "På natten lågo båda/ på samma smala låda/ och mamma hon låg över/ och vaktade dem båda." Reseskildringen fortsätter med färjeöverfartens strapatser. "På färjan var det livat/ i början må ni tro, /se'n blev det litet tråkigt, /för det blev en storm, jo, jo." Bildrutan iscensätter sjösjukans fasor. Äntligen i Paris. "Paris de nådde slutligen, /den stan är fasligt stor, /de kände sig så ynkligt små, /detsamma gjorde mor." Faustman ritar med modernismens fart, kaos och rörlighet den lilla familjen ställda

inför storstaden brusande trafik. I *Tuttan och Putte i Paris* och *Tuttan skriver till pappa från Paris* ses Paris med barnperspektiv och Tuttans brev präglas av barnsligt språk och spretiga barnteckningar.

Det var varmt i Paris – teckning ur serien om Tuttan o Putte i DN 28 maj 1922.

I Parisresans sista strip har värmeböljan slagit till och mamma tecknas naken framför sitt staffli. Faustman tecknar alltså sig själv. Hemresan skildras i bild och text ur ungarnas perspektiv: "På tåget blev det rysligt hett/så vi miste allt vårt vett." Bildens Putte galltjuter och Tuttan surar med hela kroppen. Reseberättelsen slutar i kontrasten: "När vi kom hem så var det allt/ alldeles förskräckligt kallt."

Innan jag fördjupar mig i textsviten "Italienresan" vill jag ge en bild av hur Faustman genom Vagabondes penna och ritstift berättar om hennes, inte sina, (sådan är berättarfiktionen: Vagabonde reser och skriver) reseintryck för vuxenläsaren medan M. Faustman berättar i seriestripparna.

Ären före "Italienresan" reser Vagabonde i Europa. I november 1922, fyra år efter Tysklands kapitulation, till Berlin. Hon vistas där några få dagar men resebreven speglar ändå stadens motsägelsefullhet. Berlin är inflationens stad, där hon för endast "30 svenska kronor" fyllt sitt hotellrum med sköna "underkläder, som högljutt ropa efter en älskare", böcker, "vällukter av all de slag", en jättelik docka till dottern och en röd automobil till sonen. Kontrasten är Berlinbarnens tysta lek. De undernärda, de tuberkulösa lek. En ögonblicksstudie, som konnoterar den samtida Kät-

he Kollwitz svarta skildringar, bär vittnesbörd. Ljudlösheten i hästleken skriker metaforiskt ut det ohyggliga i barnens hunger.

Tre små utmärklade barn leka häst; en liten flicka kör och två små gossar äro hästar. Snälla och beskedliga hästar, som varken stegra sig eller skena. Tyst och gravitetiskt kör spannet förbi.

1920-talets Berlin är också staden för modernismens avant-garde. Vagabonde besöker Boris Romanovs pantomimteater och den ryska baletten – ”verklighetens smärtsamt grälla bild sjunker undan”. Hon upplever ”en skönhetsvärld att anamma i bävande andakt” i vars jämförelse ”svenska baletten var ett välartat barn på skolbänken”. Hennes berättelse skälver som en tavla av vännen Dardel.

Karnevalsnatt i Venedig, en vit bro spänner sin båge över svart-grönt vatten, lyktorna spegla sig i vattnet. Kärlekens lust och kärlekens kval. Pierrots vita dräkt har långa ärmar, som en tvångströja, och hans ansikte är blekt och förstört, med olyckliga ögon och skälvande mun. Den triumferande Harlequin är som en eldslåga, där han glider in i dramat på sin svarta gondol under klingande mandoliner. Där är repstege, dans och mord.

Nästa kväll vigs åt den ryska kabarén Blå Fågeln, där ”det mesta ultramoderna har fått släppa till skinnet” för att ge liv och själ åt Kaukasus snöberg, Volgas pråmdragare, den ryska sagoskatten så att såväl hon som hela salongen grät, dvs. Vagabond ”tjöt”. Några rader i det sista Berlinbrevet blir som resedrömmarnas metafor. Hon läser ”hotellapparna” på en medresenärs väska och ”tärs av proletärisk avund”: Monaco och Triest, Alexandria och Alger och dessutom läser han en resehandbok över Ost-Afrika.

Följande år flanerar Vagabonde på Stockholms gator, längtar ut och läser Egron Lundgrens resebrev från i Italien: ”Jag läste i kväll i den om Rom, därför att jag snart tänker resa till Rom.” Men innan hon kommer i väg, görs ytterligare Europaresor.

Blixturné till Amsterdam

Nyåret 1924 reser hon till Amsterdam och Vollandam. En resa som hon i efterhandsreflektioner kallar ”blixturnén” och funderar, kanske får den som ser en stad, ett folk i blyxtbelysning, trots förvirringen en mer

karaktäristisk bild. Minnet ”blir som minnet av en dröm, något förvirrat, något tjustfullt och även om allt är överdrivet så kan man tycka sig ha fått en nyckel”. Hennes impression av Amsterdam stiger fram som ur ett drömtöcken.

Kanalen, de gamla husen, hela röran av folk, barn och gatuförsäljare. Jag blev yr i huvudet, det gick runt för mig, de smala, svarta husen, som vända sina gavlar ut mot gatan och som lutade sig framåt och bakåt och mot varandra, som om de sökte stöd, förde mig till medeltiden, de stora lyftkranarna, ångbåtsskroven, som jag anade mer än jag såg, höllo mig fast i nutidens stora stad, och de rundformade, granna båtarna, som lågo längs kanalkanten, fastfrusna i isen, på vilken massor av glada och rödkindade ungar åkte skridsko under skratt och skrik.

Från Amsterdam sänder hon intrycken av Rembrandt. Hon ser hans ”Nattvakt” men ”allra skönast” är hans ”Judebrud”, ”bredvid den verka alla de stora mästerverken kalla.”

Vagabonde vill känna sig ”barnlös och ogift” när hon reser, men till sist blir ändå längtan efter barnen för stor och i strippen ”Tuttan och Putte i Holland” berättas om allt ungarna upplevde men i sista rutan avslöjas ”Men alltihop mamma drömde bara/ ty hon längtade så efter barnen rara.”

Vår i London

I april är resmålet London. Långfredagen lämnar Vagabonde Göteborg ombord på S. S. Saga. Resebrevet återskapar utresan genom att pendla mellan jag- och viperspektiv. Medan båten styr ut mot Nordsjön blir ”kobbarna kalare”, solen gör havet ”mjölkfärgat”. På läsidan av en kal ö ”hänga barnkläder på tork, men inte en människa syns”. Dagen är kavlugn och Vagabonde fortsätter: ”vi gå genom ett band av dimma och vi vråla vi ut våra känslor, där vi treva oss fram med en vägg av dimma på alla sidor. Sorgmodiga tutanden svara oss, men ingenting syns”. De ängsligt pipande fåglar som fladdrar runt båten med trötta vingslag skapar en kuslig stämning som förhöjs när ”månen rinner upp full och blank”, vinden tar i, vågorna jagar varandra allt hastigare och ”när den första silverglänsande vågkammen stänker över däck” går hon ner i sin hytt och läser Dan Andersson. Tillbury – och Vagabonde tar tåget till

London, skådar våren med människor som arbetar i sina trädgårdar, "blommande träd, gula maskrosor och hyacinter och crocus i alla färger". Textens färgsättning är lika typisk för Vagabondetexten som att den noterar "barbenta ungar och karlar i skjortärmarna." Väl i London bubblar formuleringslusten och en brusande metropol lyser i modernismens nonsenslika och spexartade bildspråk.

Som överförfriskade annonspelare ragla bussarna genom City. Flammande röda fullmålade med plakat. Som en stor hjord av förhistoriska odjur vagga de sida vid sida och i en oändlig rad efter varandra fram genom trängseln. Hela gatan är ett böljande hav av åkande, körande, knogande, springande människor. Ett människohav, vars stolta vågor lägga sig vid ett tecken av en ensam man, som står oberörd mitt i den värsta härvan, behärskande hela karusellen med sin vitbehandskade högra hand.

Hon strövar i London, står tillsammans med stadens "kolingor och springpojkar" lutad över broräcken och stirrar resedrömande ned i den förbiglidande Thames. Men så kommer brevet från sonen: "jag vet att du kåmer hem till torsdan för de låvade du och du e ingen löftesbyrtare". Dags att resa. Men först kastar hon sig "upp och ned för busstak, alla möjliga busstak, och tar adjö av gatorna och alltihop."

1925 är likt 1923 ett år utan utlandsresa, något som hon raljerar med i texterna "En resa till en främmande stad" och "Norrköping tävlar med världsdelaers huvudstäder".

Resan till Italien

Äntligen, Romresan. Den annonseras i ett kåseri. "Jag reser till Italien. Adjö." Med elva resebrev och fyra Tuttan och Putte-strippar, som kompletterar med glimtar från hemmaplan engageras tidningens båda läsekretsar.

Första brevet ekar en utresans strapatser. Trots att Vagabonde har tänkt att "ens första resa till Italien skall vara en glädjefärd" så uppfylls inte första nattågsnatten av eufori. Tvärtom, den behärskas av ångest för barnen och hjulen dunkar "dom har mäss-ling, dom har brutit be-na, gjort sig il-la". När hjulen äntligen sjunger "res hem i-gen, res hem i-gen" kommer sömnen och om morgonen ter sig allt annorlunda. Hon skjuter

ner tågfenstret, möts av doften från Skånes mylla. Brevets ton förändras, en tavla tecknas i svart och vitt med skimrande dagar.

Solen hade just kastat sig över horisonten, och pilträden kastade långa, långa bleka skuggor över slätten, vit av rimfrost. En morgontidig gubbe plöjde svarta fåror i den silverskimrande jorden, och råkor skreko och slogs om metmasken. Väderkvarnarna snurrar.

Texten återvänder till resandet och snart är hon i Rügen som ses med målerisk dramatik.

Kålen lyste blå och betorna saftiga gröna. Herdarna vallade sina fårahjordar och hundarna sprungit omkring och höllo ordning. Herden är som skuren i trä, och han har stav i handen, fåren äro jordgråbruna och trycka sig tätt tillsammans. Över slätten torna sig molnen bibliskt – dramatiskt.

Hjulen sjunger: ”Ve - ne - dig, till Fi-ren - ze, till Rom, till Rom”. Hon är på väg, tar upp parlören ”Svensken i Italien”, kastar till läsaren några fraser, medan ”solen sjunker blodröd i stålblå molnbank”.

Första anhalt är München, där hotellrummet med parkettgolv i ”modern tysk-ny-antik stil à la grecque” med monumental säng och linnelakan endast kostar tre kronor. ”Och nog är väl det ändå billigt?” vänder sig Vagabonde till läsaren. Att krydda med triviala, ibland tvetydiga, inslag är ett Vagabondeskt stildrag. I Berlin hade hon hamnat på ett tvivelaktigt ställe eller ”där fanns ingen anledning till tvivel”, rummet var ”ett praktgemak med två väldiga sängar, sammetsdraperier, skära amplatser och bilder med älskande par på väggarna.” Nåväl, hon besöker Münchens Glyptotek och möter ”sitt manliga ideal”, den arkadiska Apollostatyn. Han gör hennes liv ”mera meningsfullt” än hekatomber av levande Adonisar och hans leende kan göra vem som helst galen ty ”ur hans smala ögon blickar seklers själ”.

Från München till Venedig, därifrån söder ut in i Italien till Florens och Fiesole, sedan i sydlig riktning till Rom för att avsluta i Neapel och Pompeji. Resans sista brev, hemresebrevet, berättar om en synnerligen obehaglig natt med intimt tafsande italienska gentlemän i en italiensk andraklassvagn mot Berlin.

Italien senhösten 1926

Låt oss följa resan som den mötte *Dagens Nyheters* läsekrets senhösten 1926. "Venedig i oktober", och Vagabonde tycker sig ha vaknat i paradiset, när hon ser Venedig "stiga ur vattnet" och fortsätter i förtrolig ton.

Jag sitter och skriver det här på marmortrappstegen vid en av kolonnerna på Pianettan i Venedig. Jag tvekade ett ögonblick innan jag slog mig ned, det är varmt i solen, men ganska kallt i skuggan; dock, när tjogtalet menlösa, byxlösa barn kunna sitta här, så kan väl jag.

Vi kan förstås inte veta vad dåtidens läsare förväntade sig, men kanske inte att det "märkvärdigaste" varken är "gondolerna eller palatsen i sin gotisk-bysantinska stil som doppa sina fötter i det smaragdgröna vattnet" utan livet, "barnen som kräla omkring i solen", skratten och pratet och doften av "livsglädje och livsvärme" och "ruttnande vatten". Så visualiseras i ett förbiblixtrande ögonblick livet med en tös, som "håller fram sin lillebror."

Små barn i Venedig – teckning till kåseriet i DN 31 oktober 1926.

Den lilla kolten försvinner under armarna på bambino och ungen sprattlar där helt naken i sin systers famn. Hon ler och ruskar på sitt änglahuvud. Det är ett under att den röda kammen sitter kvar i de kolsvarta lockarna, som stå runt huvudet på henne som en ogetränglig djungel.

Vagabonde avritar syskonen och väljer teckningen som illustrationsvinjett till brevet. Det fortsätter i en tavla, där lagunen med Markuskyrkan som fond speglar röda segel och svarta gondoler med "roddare i klassiskt sköna ställningar" och slutar: "Är det icke otroligt att jag bor i ett hus vid Canale Grande och med en gondolstation tätt under mitt fönster?! Jag, stackars krake, från Äppelviken."

Påföljande brev skildrar med politisk udd hur man firar årsdagen av fascisternas marsch mot Rom 28 oktober 1922. Timmevis står hon på en halmflätad pall, hyrd för tre lire, och ser folk marschera myllrande, spelande, sjungande. "Små gudomliga pojkar, som modigt knoga på fascist-emblem", feta gubbar som på pricken liknar hennes bild av Nero och "flickor i skära klänningar komma så duktiga med sina skolstandar" och de "små benen försöka gå i takt. Tripp, trapp."

När hon varken kan se något slut på processionen eller entusiasmen kliver hon ned, går in i domen, slår sig ned på en nött träbänk, lutar sig mot "kostbar marmor", ser och levandegör. I uttrycken nött träbänk och kostbar marmor synliggörs katedralens väsen; att ge plats åt det enkla och hylla det gudomliga. Medan rökelsen stiger mot kupolens tak tecknar hon domens liv. De änglalika korgossarna ler i smyg åt kamraterna som spelar kula i skydd av en grekisk pelare. I berättelsen om en liten tvååring famnar hon katedralens väsen; profan, sakral och konsthistorisk. Genremässigt tangerar berättelsen folklorens helgonlegend om Guds lille jonglör, den obetydliga gycklaren som får ett leende från Mariabilden.

Som fallen från skyarna eller från änglaskaran uppe i kupolen sitter en liten grönklädd unge mitt på golvet. Hon är kanske två år gammal, men mycket mindre än våra tvååringar. Sakta kryper hon fram mot altarrunden. Trappstegen äro så höga, hon lägger sig på magen och kravlar med benen, vändande en liten skär bakdel mot kupolens stränga evangelister och profeter.

När hon äntligen klarat trappan blev hon så nöjd, så hon började att dansa, men det gamla golvet är ojämnt, hon satte sig igen med en duns. Då slog hon ihop händerna och skrattade högt, och jag tyckte att allt det heliga och asketiska, bysantinskt stela och kalligrafiska herrskapet log däruppe på sin guldgrund.

Brevet avslutas med att Vagabonde tänker köpa en svartskjorta och en fez åt sin son, ty "med en liten variation av sjömansvisan: I varje unge hans avbild jag ser."¹

¹ Sjömansvisans "När jag kommer igen" från 1924 text Martin Nilson musik Ernst Rolf och refrängens två sista rader lyder: "Var än jag finns på vår jord/I varje kvinna din avbild jag ser."

Samma söndag som man läste hur Vagabonde gladde sig att bo vid Canale Grande, berättades på barnsidan i "Mamma få gärna resa" om Tuttans och Puttes syn på mammas resande. Med plutig uppsyn kungör syskonen: "Mamma, stackare, har beslutat sig att/hon ska resa till Italien och Afrikat." Resplanerna uppskattas inte. Tuttan lovar att köpa slott om mamma stannar blott, och Putte lovar bil, ja, allt vad hon vill. Men när mamma påminner: "Jag kommer hem om en månad, som ni ju vet, / och då har jag med mig en massa paket!" och bildrutan visar mamma överlastad med paket, så ropar Tuttan i sista rutan: "Stå inte här och prata, utan skynda dig och res."

Resan fortsätter mot Florens. När hon anländer är det mörkt men "varmt som en junikväll". Hon önskar och får rum in mot en gård på "ett riktigt italienskt albergo".

Mitt rum har ett nött rött stengolv, i taket är målat sköna landskap, väggarna äro rappade och målade i klar blå färg, min säng är väldig och av trä med inläggningar i pärlemo. Jag kände mig en smula ängslig då jag kröp ned i den, men det måtte inte vara väggpanksång; jag sover ostörd om nätterna.

Hon besöker Uffizzierna och konstaterar, med sitt särpräglade personliga förhållande till konst, att man inte kan gå uppnosigt förbi världens märkvärdigaste konst. Inför Giotto och Cimanbue måste man i tillbedjan lägga sig platt på sitt ansikte. Efter museibesöket sätter hon sig på en stenbarriär. Den bild hon nu tecknar kan läsas som en paus, och som en pendang till det landskapsmåleri hon just sett. Tavlan med kvinnan på stenbarriären, barnen, floden och båtarna blir en italiensk genreskildring

Jag kryper upp på stenbarriären vid floden, äter varma kastanjer och låter ögonen följa barnen som kasta smörgås vid stranden och roddbåtarna som följa strömmen ned under broarna.

Nästa morgon är hon åter lika ivrig att knäböja framför bilder av "outgrundlig skönhet" och avrundar "Salig, om det också värker i knäna." Påföljande brev skildrar besöket i Fiesole, som ligger i bergen ovanför Florens, dit tar Vagabonde spårvagnen. Hon beser klostret och klosterträdgården, pratar med "de små snälla, bruna munkarna" särskilt med en som hon tecknat på spårvagnen. Teckningen illustrerar brevet.

Fiesole.

*En munk i Fiesole – teckning till kåseriet i DN
6 november 1926.*

Fiesolebrevet har resans lödigaste naturmåleri. Likt en renässansens landskapstavla målas naturen i dis, som en dröm; stadens siluett i fonden och människorna endast anas.

Framåt kvällen går jag och lägger mig i en backe, där gräset är torrt och luktar starkt av mynta, och där icke mycket folk går förbi. Jag ligger under ett olivträd: runt omkring mogna fikon och doftar cypresser. Jag ser åt öster. Kullar och åter kullar. Det påminner mig om västkusten, fast bergen äro här klädda med grå oliver i stället för med violettskimrande ljung.

Åt väster rinner floden som ett vindlande silverband och där ligger Florens i sin dal, med torn och katedraler. Här åt öster är det mera stilla. Himlen är molnhöljd och bergen ligga så mjuka och drömmande. En man drager en kärra med en tunna vin. Hans lilla son går bredvid.

När hon återvänder till Florens ”var det ett ståhej”. Mussolini hade utsatts för ett attentat. ”Plakaten flögo uppåt väggarna? Gud have beskyddat Il Duce, eja, eja alakeia.” Med syrlig ironi beskriver hon hur man firade ”den gudomlige Mussolinis lyckliga räddning” och kommenterar: ”Det var alldeles gräsligt vad dom älskade sin herre!” och tillägger: ”Jag har särskilt svårt för masshypnos.”

Första Romdagen är en besvikelse. Hon har sovit illa på hotellet vid stationen. Ellen Rydelius påpekar i *Rom på 8 dagar*, som kom ut året därpå, hur bullrigt Rom är. Vagabonde beger sig till Colosseum och somnar på en bänk. Rödmynor biter henne och ”det var onekligen en

sensation att vakna i Colosseum. En behaglig sensation, även om man var full av myror.” Så beger hon sig till Peterskyrkan, där statyernas fikonlöv väcker hennes intensiva harm. Alla statyerna är ”nedsmetade med fikonlöv”, även minsta änglabarn hade ” klumpiga, vidrigt påkladdade fikonlöv”. Bristen på känsla, kultur och moral gör henne sjuk, hon önskar att hon inte vore född. Hon vill mörda. Påven eller vem helst som bär ansvaret. Hon avslutar: ”O, Roma vi gjorde du mig detta?” men gläds åt grant bemålade kärror, och de halvnakna ungarna. Dagen därpå beser hon, av en händelse, Heliga trappan. Hon fylls av vämjelse. Scenen med barn, unga flickor, kvinnor och gamla som kryper uppför de tjugoåtta trappstegen dryper av obehag.

Små söta barn kysste stenen sedan den kyssts av gamla ruskiga gubbar, fulla av sår och sjukdomar. Stackars gamla fruar kröpo, stönande som uttröttade sniglar uppför den välsignade trappan.

Nu behöver hon ”frisk luft” och går utåt Campagnan. En karl kör förbi med sin vinkärra, hon erbjuds skjuts och kryper upp i den rödmålade kärran ”bredvid hans hund i ett mjukt hörn under den stora grönbå suffletten.” Hon njuter där de skramlar via Appia fram.

Vad kan man mer begära? Ett flyttande hus, en vaktande hund, en häst med en knippa doftande hö fast bunden vid den högra skakeln, en kärra full av vin och en karl som tyst och stilla sitter vid ens fötter och håller litet för syn skull i tömmarna.

Så bryts idyllen med en socialkritisk kontrast. Karl'n vill utvandra, hans många barn har varken mat eller kläder.

Barn i Neapel och hemma

Neapel. Där är allt stängt så hon gör som en vagabond; driver omkring på gatorna, traskar ner i hamnen, sätter sig ”nere vid sjön, Medelhavet, låg blankt som en spegel, Capri låg också på sin plats, likaså omtalade Vesuvius. Det var faktiskt som på bio.” Hon köper ”en liten halmomspunnen flaska vin” och halsar ”den i all stillhet till Medelhavets ära.” Hon strosar i hamnkvarten. ”Där lukten av hav blandades med doften av åtskilligt annat, särskilt av rå fisk och ammoniak.” Det är ”ett otroligt

vimmel” och gatuhandel. På gatorna driver män och kvinnor. Kvinnorna med ett ”spädbarn på armen och en massa andra ungar omkring sig.”

Mamma med lindat barn i Neapel – teckning till kåseriet i DN 14 november 1926.

Vagabonde uppmärksammar en familj ”därför att barnet är så omänskligt litet och sitter rakt som en spik i sin moders armar”. Hon ”klappar den minimala bambino” och ”smeker hans duniga huvud.” Då ”händer något upprörande”. När hon går erbjuder sig fadern, som ”brutalt lösgör sig från sin familj” att göra henne sällskap. Hon blir inte av med honom trots att hon ”hutar åt honom på tre och ett halvt språk”. Han följer efter och ”föreslår segervisst både bio och en liten dans”. Och Vagabonde utbrister: ”Äro de inte överallt och allestädes av samma ull? Så fort de få se en ny, så adjö med både madonnan och spenabarnet. Usch vad det är tråkigt!”

Samma söndag läste man på barnsidan breven Tuttan och Putte skriver till mamma. Tuttan skriver: ”Kära mamma, hur mår du? Jag mår bra/ och jag är alltid snäll och lydig ja.” och Putte: elskade mamma tuttan e veldit styg och ja e alltid snel”.

Från ”En stad som sovit i nära 2,000 år” ger Vagabonde en utförlig redogörelse av tidens utgrävningar av Pompeji. Men Vagabondes sinne för jämlikhet reagerar. Citaten speglar hennes berättarpedagogik.

Nu säga de lärda att slaverna återvänt till den begravda staden och plundrat husen genom att gräva sig ned genom taken och sedan krypa från rum till rum, huggande sig genom murarna. Men jag säger: varför kunna inte husens ägare befallt sina slavar att hugga hål, eventuellt krupit själva genom hålen, varför måste man nöd-

vändigtvis göra de stackars slaverna, som säkert inte hade de roligt i livet, till tjuvar efter döden?

Man ser också på ett ställe ute på gatan skeletten efter människor, de där hittats tillsammans med kistor med dyrbarheter. Det skall vara de plundrande slaverna, som dött av giftiga gaser. Varför skeletten äro efter tjuvaktiga slavar och icke efter rika herrar, som sökt rädda sina ägodelar, vet inte jag. Men kanske slavars skelett på något sätt skilja sig från fint folks?

Hon njuter av konsten, freskerna, fontänerna och marmorbilder som silar smala strålar i bassänger av alabaster. Med konstnärens sinne noteras att freskernas färger är friska som "vore de målade idag", ingen modern freskfärg "bräcker" den pompejanska röda. Dagen och brevet avslutas: "När jag vänder åter till världen dricker jag vin av druvor, som vuxit på det förrädiska Vesuvius' soliga sluttning. *Lacrima Christi*."

Italiensviten avslutas dels i reflektionen "Jag vet inte ett skal om Italien eller italienarna, jag kan bara tala om hur vissa små episoder verkade på mig. Det mesta tyckte jag om, lössen tyckte jag inte om" och dels i serien "Tuttan och Putte äro ej med" – där man läser om italienska barn som leker, som hjular för pengar och som måste ta hand om varandra. I de stilistiskt och innehållsligt varierade breven balanserar och kombinerar Vagabonde/Faustman en särpräglad personlig reseskildring med en läsarförväntad traditionell reseskildring.

Litteraturförteckning

Lundgren, Kristina *Solister i mångfalden Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, Diss 2002, Journalistik, medier och kommunikation Akademityck AB, Edsbruk 2002.

Rydelius, Ellen *Rom på 8 dagar*, Stockholm 1927

Ljungvist, Ivar 1922–1946 *Ur Dagens Nyheters historia Del III* Stockholm 1954

Kåreland, Lena *Jordens salt Mollie Faustman, författare, konstnär, kåsör och kritiker*, Stockholm 2013

Rydh, Marianne (2012) "Veckotidning med ambitioner, Idun under Eva Hökerbergs ledning, i *Presshistorisk årsbok 2012*

Faustmans texter i *Dagens Nyheter*:

1922 *Parisresan* Söndagsbilagan 15/4, 30/4, 6/5 och 28/5

Berlinresan 20/11, 21/11 och 23/11

1924 *Hollandsresan* 4/1, 5/1, 6/1, 8/1, 10/1, 13/1, 14/1, 15/1, 17/1, 20/1
och "Tuttan och Putte i Holland" i Söndagsbilagan 22/1 och 28/1
Londonresan 25/4, 26/4, 30/4, 2/5, 5/5, 7/5, 10/5 och 11/5.
1926 *Italienresan* 20/10, 27/10, 29/10, 31/10, 2/11, 5/11, 6/11, 8/11,
10/11, 14/11, 15/11, 18/11 och 24/11, Söndagsbilagan 31/10, 14/11
21/11 och 28/11.

Kristin Hallberg är fil.lic. och litteraturforskare vid Litteraturvetenskapliga institutionen Stockholms Universitet. Hon arbetar med ett större verk om Mollie Faustmans 1920-talsproduktion och med en artikel om Katarina Taikons Katizi-svit.

Epost: kin.h@telia.com

Erik Åkerlunds tidskriftsimperium

Kjell Åkerlund

I slutet av 1800-talet och efter sekelskiftet dominerades veckotidningsmarknaden i Sverige av breda familjetidningar, främst *Allers Illustrerad Familje-Journal* (1879), skämttidningen *Förgät mig ej* (1895) och *Hvar 8 dag* (1899) samt några damtidningar med *Idun* (1887) och *Svensk Damtidning* (1890) i spetsen. Denna idylliska bild skulle dock komma att förändras med bildandet av Julstämning Förlag 1906, från 1908 Åhlén & Åkerlunds Förlags AB. Den första utgåvan av tidningen *Julstämning* samma år innebar en stor framgång för det nybildade förlag som Erik Åkerlund hade grundat tillsammans med affärskollegan J. P. Åhlén.

Erik Åkerlund ca 60 år fotograferad i USA 1937.

*

Erik Åkerlund (1877–1940) föddes som det första av elva barn i en folkskollärary familj i Ockelbo. Fadern drygade ut sin magra lön med att sälja skolmateriel, först i blygsam skala. Dennes rörelse växte med tiden till vad som blev en av hörnstenarna i SLT-koncernen. Faderns entreprenöranda smittade snabbt av sig på sonen, som på bekostnad av sin egen skolgång började syssla med affärer i liten skala i hemmet.

I maj 1893 påbörjade Erik Åkerlund vad som i bästa fall kan beskrivas som en studieresa till USA. I november 1894 återvände han luspank, men med starka intryck från den i USA spirande veckopressen och hur denna

marknadsfördes. Han saknade dock helt förutsättningar att sätta igång något liknande i Sverige. Efter några år som volontärt underbefäl i den indelta försvarsmakten och en misslyckad karriär som cykelagent och -försäljare i Sollefteå fick han anställning vid Gransholms finpappersbruk i Småland.

Som resande agent i papper kom han under en försäljningsturné i Dalarna i kontakt med sin gamle underbefälkompis J. P. Åhlén, som både blev en bra kund av papper till de postorderkataloger han skickade ut och en diskussionspartner på temat ”Kan vi inte hitta på något bra tillsammans?”. Deras möten på en av Insjöns punchverandor resulterade i beslutet att starta en jultidning: *Julstämning*. Redaktionen för Julstämnings Förlag förlades till en tvårumslägenhet på Stampgatan i Göteborg, första numret utkom 1906 och blev en hejdundrande succé med 96 000 exemplar tryckta och sålda.

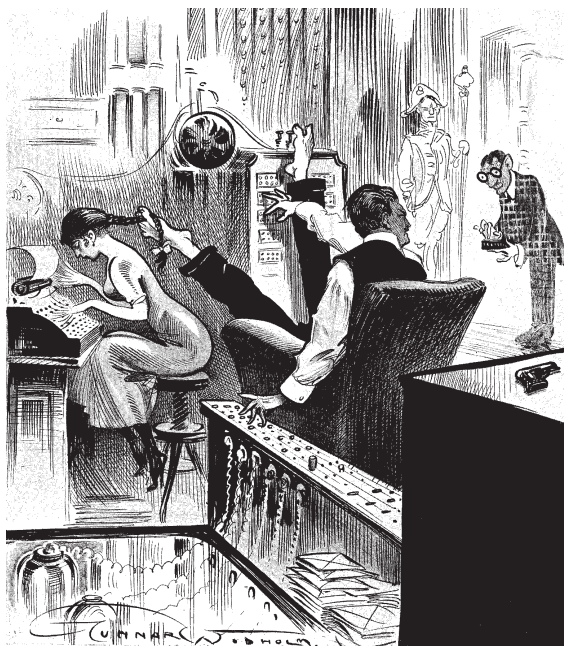
Julstämning nådde ut till de breda massorna i Sverige och kom genom åren att få stor betydelse för konsten och författarskapet i Sverige. Med förlagets vinst detta första år – 8 376 kr och 63 öre – lades också grunden till två idag mycket välkända och framgångsrika företag – Åhlén & Åkerlunds Förlag, idag Bonnier Tidskrifter, och Åkerlund & Rausing, idag Tetra Pak.

På hösten 1910 gav Erik Åkerlund ut förlagets första tidskrift: veckotidningen *Vecko-Journalen*. Målgruppen utgjordes av gemene man i Sverige. Detsamma kan sägas om flertalet av de veckotidningar i populärpressgenren som Erik Åkerlund kom att ge ut under åren fram till försäljningen av förlaget 1929. Hans mest populära tidning, *Hela Världen*, hade som högst en upplaga på ca 400 000 exemplar, en rätt hyfsad siffra med tanke på att Sverige på den tiden bara hade drygt sex miljoner invånare. Den kände journalisten och författaren Victor Vinde konstaterade 1930 att ”den svenska veckopressen är fyra femtedelar av den litteratur som svenska folket läser” (Vinde, 1930). Han torde i hög utsträckning ha haft Erik Åkerlunds utgivning i tankarna.

Man ska dock inte tro att Erik Åkerlund var en stor publicist eller skriftställare. Han var först och främst en affärsman och entreprenör som blev framgångsrik inom sitt verksamhetsfält: att tillgodose Sveriges läskunniga allmänhet med förströelselitteratur – främst i form av veckotidningar, men även böcker. Åhlén & Åkerlunds Förlag blev med tiden Sveriges näst största bokförlag.

Vad gällde det redaktionella innehållet gick han mycket efter vad han själv tyckte om att läsa. En av hans redaktörer, Elsa Nyblom, uttryckte det

på följande sätt: "Erik Åkerlund tryckte sådant som han gillade själv, t.ex. typen Sigge Stark. Han trodde sig veta vad folk ville ha. Han gav dem sådant som han själv ville ha." (1948). Enligt Carl-Adam Nycop kunde Erik Åkerlund pejla sitt eget inre för att finna ut vad svenska folket ville läsa (1970). Erik Åkerlund var inte bokligt bildad, men han hade en nästan kusligt god intuition när det gällde vad som skulle "gå hem i stugorna". Med sina veckotidningar träffade han den intellektuella nivå som passade det stora flertalet svenskar. *Svensk Damtidning* uttryckte det på följande sätt i nummer 2-4 1931: "Hans intuition, goda huvud, fina näsa för vad som gör sig och snabba beslutsamhet har skaffat honom segrar där andra mera 'skolade' naturer misstagit sig och förlorat slaget."

När Erik Åkerlund 1917 fyllde 40 år tryckte *Vecko-Journalen* en liten specialupplaga för familjen och vännerna som bara handlade om jubilaren. Teckningen anspelar på Erik Åkerlunds enorma arbetskapacitet. (Teckning av Gunnar Widholm, privat ägo i familjen Åkerlund).

Hans ledarstil var auktoritär, liksom många andra företagsledares på 1910- och -20-talen. Han betalade bra löner – det hade han råd med – men tog för självklart att det var han som skulle bestämma, i stort som smått. Hans relationer med den redaktionella delen av sitt företag var

ambivalenta. En gång när han hade studerat en bokslutsrapport och retat upp sig på de ökande redaktionella omkostnaderna kallade han in sina redaktörer, ställde upp dem på led och skällde ut dem med slutklämmen: ”Det ska jag bara säga er, mina herrar (flera var kvinnor, förf. anm), att det som lönar sig sämst här på förlaget, det är redaktionerna!” (Nyblom, 1948)

När Erik Åkerlund 1929 sålde sitt livsverk var Åhlén & Åkerlunds Förlag landets i särklass största tidskriftsföretag som helt dominerade utgivningen av populärpress. Hans fyra största tidskrifter – upplaga 1927 inom parentes – var, förutom *Hela Världen* (370 000 ex) och *Vecko-Journalen* (ca 95 000 ex), *Allt för Alla* (drygt 325 000 ex) och *Husmodern* (ca 200 000 ex). Dessutom gav Åhlén & Åkerlund ut programtidningen *Radiolyssnaren* (11 500 ex), skämttidningen *Kasper* (19 300 ex) och *Film-Journalen* (25 000 ex) med flera andra tidskrifter, tillfällighetsutgåvor m m. Förlagets årliga nettovinst, i genomsnitt knappt 550 000 kr under åren 1924–28, kom i huvudsak från de fyra största tidskrifterna samt från hans närmare 20 jultidningar och julböcker. Bokutgivningen i övrigt hade dock gått med ca 150 000 kr i årlig förlust under den senare delen av 1920-talet.

Låt oss nu närmare granska Åhlén & Åkerlunds tidskriftsutgivning:

Vecko-Journalen

På våren 1910 fick Erik Åkerlund, som vid den tiden fortfarande bara var hälftenägare till Åhlén & Åkerlunds Förlag, besök av Sigfrid Strömberg på förlagets lilla kontor på Norra Hamngatan i Göteborg. Sigge, som han kallades, var en 24-årig skeppsredarson från Göteborg som hade tvingats sluta i gymnasiet sedan faders kustrederi hade gått i kvav. 1904 hade han tagit båten till USA och fått anställning vid det svenskspråkiga *Minneapolis Veckoblad* samt vid *The Linnéan Magazine*. Åter i Sverige efter några år arbetade han på *Göteborgs-Bladet* och *Svensk Sjöfartstidning* innan han blev redaktionssekreterare på *Trollhättans Tidning*.

Vid sitt besök lade Sigge Strömberg fram sina idéer till två nya tidskrifter; i USA hade han imponerats av det stora landets familjetidningar som trycktes med ny teknik: djuptryck. Erik Åkerlund, som själv utan framgång hade prövat lyckan i USA men som där hade fascinerats av pulsen och tempot i olika verksamheter, bläddrade nyfiket i Sigge Ström-

bergs två tidningsutkast och nappade på idéerna. Sigge fick i uppdrag att ta fram genomarbetade skisser till två nya veckotidningar – *Vecko-Journalen* och *Allt för Alla*. Som förebilder till *Vecko-Journalen* – eller *Illustrerad Vecko-Journal*, som den först kom att heta – hade Strömberg sannolikt *Collier's* och *Saturday Evening Post*. Det var två tidningar som i USA hade sina läsare bland bildad medelklass. Sigge Strömbergs idé var dock att skapa en familjetidning som även kunde attrahera mindre bemidlade medborgare.

Erik Åkerlund förvarade Sigge Strömbergs färdiga skisser i en låst skrivbordslåda i sitt stora amerikanska skrivbord. «Här förvarar jag den stora idén», berättade han för sina besökare. Den stora idén var att hans fortfarande relativt blygsamma förlag utöver julpublikationer samt en och annan bok även skulle ge ut veckotidningar. Strömbergs skiss för *Vecko-Journalen* hade nu kompletterats med Erik Åkerlunds egna idéer.

Vecko-Journalen skulle distribueras från Göteborg där även en redaktion skulle inrättas tillsammans med redaktionella avdelningar i Stockholm och Helsingborg. Erik Åkerlund skulle vara huvudredaktör och ansvarig utgivare medan Sigge Strömberg blev tidningens redaktör. I början av hösten 1910 drog de båda herrarna igång med en kampanj för och produktionen av *Vecko-Journalen*. Detta skedde under parollen ”Innehållet skall sälja tidningen!” Senare betecknade Erik Åkerlund *Vecko-Journalen* som ”ett smörgåsbord” för hela svenska folket.

Den nya tidskriften hade dock konkurrenter, främst *Idun* med sin kvinnliga läsekrets, den danskinspirerade *Allers* och Hjalmar Bratts *Hvar 8 dag* med en bildad läsekrets ur medel- och överklassen och närmare 100 000 exemplar i upplaga. Även Hjalmar Bratt hade sitt huvudsäte i Göteborg, men det var det enda han hade gemensamt med Erik Åkerlund. Där Hjalmar Bratt var elegant och höviskt måttfull på gränsen till det servila när högreståndspersoner figurerade i spalterna var Erik Åkerlund om inte taktlös så åtminstone bullrigt påhittig och som folk var mest. Han räknade med att det skulle uppskattas, om inte i varje slott så åtminstone i kojorna, dvs. i mer normala hem för en yrkesverksam medelklasspublik. Det gällde inte minst kvinnliga läsare som han särskilt hade i åtanke, även om han ville vända sig till en bredare kvinnopublik än den tidens ”dam-tidningar”.

När första numret kom ut 23 oktober fann läsaren en tidskrift med olika hem- och hushållsavdelningar. Där fanns gott om förströelseläsning och en särskild bilaga med noter, verser, trollkonster, noveller, följetonger, skämt, barnsidor, kvinnoläsning etc. Bilagan hade som en vinjett en

tomte av Jenny Nyström och hette följaktligen *Hemmets Tomte* med devisen ”Vår tomt kommer med gott humör att trevnad sprida i kretsar vida var sjunde dag”.

Illustrerad Vecko-Journal var tidningens provisoriska namn i väntan på resultatet av den namntävling som tidningen 1911 arrangerade bland sina läsare. Det vinnande förslaget, som skulle vara ” fint, trevligt och bra, som är lätt att säga och lätt att komma ihåg”, skulle belönas med 1 000 kr – drygt 50 000 kr i dagens penningvärde – eller med en resa till Rivieran. 15 000 namnförslag kom in och läsarna fick i en andra omgång välja mellan ”Allt för Alla”, ”Fylgia”, ”Jorden Rundt”, ”Land och Folk” och ”Vecko-Journalen”. Vinnande namnförslag, *Vecko-Journalen* med underrubriken *Illustrerad Tidning för Svenska hem*, kom från 12-årige Artur Lång som bodde i Gräsa. Priset för en årsprenumeration fastställdes till 18 kronor.

Med *Vecko-Journalen* fick Sverige sin första folkliga och med åren också mest lästa veckotidning. Liksom huvudkonkurrenten *Hvar 8 dag* bevakade *Vecko-Journalen* Europas olika kunga- och furstehus, dock på ett mindre underdånigt sätt. Här fick man möta kungligheter på mer jämlika villkor. Det första numret hade t.ex. en för den tiden tämligen alldaglig bild av storfurstinnan Maria Pavlovna (prins Wilhelms ryskfödda hustru under 1908–14) på trappan till Tekniska skolan (idag Konstfack) i Stockholm där hon studerade måleri. Överhuvudtaget blev den fotografiska bilden *Vecko-Journalens* särmärke.

Enligt Erik Åkerlund måste minst 100 000 exemplar av varje utgåva säljas för att *Vecko-Journalen* skulle vara lönsam. Nummer 4 lär ha sålts i 80 000 exemplar och i januari 1911 var försäljningen uppe i 120 000 exemplar. Samtidigt ansåg Erik Åkerlunds allt argare konkurrent Hjalmar Bratt att tidningens faktiska försäljning överdrevs. Hur det egentligen låg till med detta är svårt att veta – det var först 1937 som IMU/Ervaco började föra officiell svensk tidningsstatistik. 1915 översteg dock upplagan 90 000 exemplar och när Bonniers 1929 köpte Åhlén & Åkerlunds Förlag låg *Vecko-Journalens* upplaga på 95 000 exemplar.

Vecko-Journalen var från början en slags publicistisk diversehandel med läsning för alla åldersgrupper och intresseinriktningar. Här fanns både seriösa och informativa reportage och lättare underhållningstexter, spel, kåserier, korsord, följetonger och tecknade serier. Under 1911 påbörjades en process där tidningen successivt utvecklades och förbättrades. Formatet växte, omslagen trycktes i flera färger, papperskvaliteten ökade m m. Samtidigt började Åhlén & Åkerlund att använda *Vecko-Jour-*

*nal*en som reklampelare för förlagets övriga produktion, delvis med rabattkuponger som medföljde tidningen.

1912 lanserades den åttasidiga bilagan *Damernas Vecko-Journal* med kärleksromaner i följetonger, *Barnens Egen Vecko-Journal*, bilagan *Frågor och svar* samt *Vecko-Journalens Scouttidning*. I den sistnämnda hade den svenska scoutrörelsens grundare och Erik Åkerlunds gode vän Ebbe Lieberath varannan vecka en spalt om scoutingens plikt- och kamratlära. I november kom den 20-sidiga bilagan *Allt för Alla* med kåserier, skämthistorier, tecknade serier, tävlingar och annat lättare förströelsegods. Vidare medföljde Åhlén & Åkerlunds Förlags motsvarighet till dagens pocketböcker ofta som bilagor till tidningen. Detta år medverkade ett femtiotal svenska författare, bl a Selma Lagerlöf, i *Vecko-Journalen*.

När förlaget i början av 1914 flyttade från Göteborg till David Bagares gata 3 i Stockholm passade man på att byta tryckteknik för *Vecko-Journalen* från boktryck till djuptryck/fotogravyr. Det första numret i djuptryck kom ut i början av april och överträffade alla förväntningar vad gällde teknisk tryckkvalitet. Dessutom ökade den nya tekniken möjligheterna till bildannonsering, något som tidningens annonsledning under ledning av Erik Åkerlunds energiska syster Anna inte försummade att utnyttja. Anna Åkerlund var yngst i en elvahövdad syskonskara – Erik var äldst – och minst lika hård i nyporna när det gällde affärer som sin företagsamme storebror. Tack vare djuptrycket kunde nu tidningen tillämpa en högklassisk bildjournalistik i sina rapporter från det under hösten utbrutna europeiska storkrig som senare kom att benämnas Första världskriget.

Detta år genomgick *Vecko-Journalen* också en omfattande redaktionell förnyelse. Den i tidningskretsar med tiden legendariske Beyron Carlsson tillträdde som chefredaktör. (Han besatte denna tjänst 1914–18 och 1921–22.) Vidare engagerades två skickliga tidningsfotografer: Henry B Goodwin och Herman Sylwander. I sitt bagage hade Beyron Carlsson stor erfarenhet från Stockholms tidningsvärld samt goda kontakter med kända författare och kulturpersonligheter. *Vecko-Journalen* fick snart 25 000 nya prenumeranter, mycket tack vare hans uppskattade krönikor och intervjuer. Tidningen intog också en alltmer central roll i den aktuella politiska och kulturella debatten. Bland dess medarbetare och skribenter märktes Anna Branting (statsministerns hustru), Elin Wägner, Albert Engström, Hans Zetterström ("Hasse Z"), dennes son Erik Zetterström ("Kar de Mumma") och Ernst Ragnar Johansson (den blivande revykungen Ernst Rolf). Samtidigt satte *Vecko-Journalen* en ny standard

när det gällde grafisk formgivning fullt i klass med ledande internationella bildtidningar.

Enkätundersökningar var en av de nymodigheter som Beyron Carlsson införde i *Vecko-Journalen*. På hösten 1914 frågade tidningen ett antal stockholmare hur länge de trodde att det kriget i Europa skulle pågå. De flesta gissade på en månad. Vidare arrangerade han pristävlingar bland tidningens läsare. Under den extremt flugrika sommaren 1915 gick en tävling ut på att skicka in så många döda flugor(!) som möjligt till redaktionen. Vinnande bidrag utgjordes av drygt 30 000 döda flugor... En annan tävling flera år senare gick ut på att med bokstäverna i ordet "kronprinsparet" konstruera så många ord som möjligt. Bakgrunden till denna tävling var kronprins Gustaf Adolfs förmälning med Louise Mountbatten. Den som segrade fick ihop 104 716 ord.

Vecko-Journalen var en tidning som hela tiden höll sig framme. 1918 arrangerade den en konsert i Katarina kyrka i Stockholm för Sibiriens fångar, bjöd läsarna på teateraftnar för halva priset och arrangerade stadskamper i fotboll. Ett reportageteam skickades till Frankrike där skyttegravarna fortfarande fanns kvar efter kriget. 1923 publicerade tidningen reportage om två politiker på uppgång: Benito Mussolini och Adolf Hitler. Fredrik Bööks första roman *Sommarleken* gick som följetong och Maria Pavlovna, som nu kallades "skandalprinsessa", bidrog med sina memoarer. Med hjälp av tidningsflyg kunde *Vecko-Journalen* rapportera från invigningen av Göteborgs jubileumsutställning 8 maj före stadens egna dagstidningar.

Detta år bidrog signaturen *Teddy Bear* med ett reportage från Stockholmskrogen Gyldene Freden och tidningens f.d. medarbetare Evert Taube. Bakom signaturen dolde sig Sven Jerring, som 1924 åtog sig uppdraget som assisterande reseledare för *Vecko-Journalens* sällskapsresa till de olympiska spelen i Paris. Efter en lunch för den svenska OS-truppen i Lausanne höll Sven Jerring ett tacktal som refererades i en stockholms-tidning. Där kunde Erik Åkerlund bl.a. läsa att "... det svenska tacktalet hölls av Sven Jerring, ägare av Åhlén & Åkerlunds Förlag" (Franzén, 1988). 1925 hölls ett stort ekumeniskt möte i Stockholm med ärkebiskop Nathan Söderblom som initiativtagare. *Vecko-Journalen* kunde med sina djuptrycksresurser ge evenemanget mycket god täckning. 1926 rapporterade Sven Hedin från den landsflyktige Wilhelm II:s exil i Nederländerna. Några år senare (1928) var Knut Stubbendorff på uppdrag av *Vecko-Journalen* på expedition i Antarktis för att söka efter luftskeppet

Italia. På Vitön fann han även kvarlevorna efter ingenjör Andréas Nordpolen-expedition.

Med Elsa Nyblom som chefredaktör påverkades *Vecko-Journalen* under 1920-talet av utländska bildtidningar som *Vu* och *Weekly Illustrated*. I sin tur och påverkade sedan *Vecko-Journalen* utvecklingen av andra svenska veckotidningar. När Erik Åkerlund 1929 sålde sitt företag var *Vecko-Journalen* fortfarande dess flaggskepp och förblev så under lång tid framöver för de nya ägarna. Efter 70 år lades *Vecko-Journalen* ner 1980.

Allt för Alla

Allt för Alla var ursprungligen en 20-sidig bilaga till *Vecko-Journalen* med kåserier, skämthistorier, tecknade serier, tävlingar och annat lättare förströelsegods som först utkom i november 1912. Två månader senare avknoppades den till en egen tidning med samma namn, inledningsvis med underrubriken ”Skämt och tidsfördriv av Dan och Stang och andra kurrar”. Bakom de båda pseudonymerna dölde sig författaren och journalisten Dan Bergman samt Erik Åkerlunds nära vän kåsören och skämttecknaren Knut Stangenberg. Samtidigt försvann Åhlén & Åkerlunds minitidning *Tip-Top* med blandad underhållning för *Vecko-Journalens* läsare.

Till chefredaktör för detta nya humoristiska organ utsågs *Vecko-Journalens* redaktör Sigge Strömberg. Därmed fick han axla det fulla ansvaret för ett av de två skötebarn som han på våren 1910 hade presenterat för Erik Åkerlund. *Allt för Alla* erbjöd sina läsare en blandning av Hollywoodreportage av bland andra Sven Jerring, sportjournalistik, vetenskapliga artiklar, äventyrsnoveller, kriminalhistorier, barnpyssel, skämtteckningar, roliga historier och kåserier av Albert Engström, Hasse Z och Dan Bergman. Där fanns också översatta berättelser av den rysk-svenske science fictionförfattaren Vladimir Semitjov, uppbyggliga men roliga pojkhistorier av scoutchefen Ebbe Lieberath och ett glatt ”Småprat med läsekretsen”.

Medan den fotografiska bilden hade blivit *Vecko-Journalens* särmärke förvaltade *Allt för Alla* den äldre xylografiska bildtraditionen med allt sitt tecknade material. Erik Åkerlund hade nämligen ett viktigt finger med i spelet när han såg till att svenska tecknade serier fick fortsatt rejält med utrymme i den nya fristående veckotidningen. Redan samma höst 1912

debuterade på tidningens seriesidor Knut Stangenbergss klassiska svenska serie om Fridolf Celinder som hade ett helvete med sin hustru, svärmor och två elaka ungar samt den rödhåriga Knutte Knopp som den amerikanske tecknaren Rube Goldberg utsatte för sanslösa förvecklingar.

Nio år senare kom Petter Lindroths Jocke som utvecklades till ”Jocke, Nicke och Majken” med Erik Palm (signaturen DenDär) som medförfattare. Samma år, 1921, debuterade Nils Ringström med serien ”Pelle och Kickan”. 17 juli 1927 trycktes första gången Elov Perssons nya humorserie ”Kronbloms äventyr” i *Allt för Alla*. Den gänglige och flintskallige figuren med sin avlånga näsa gjorde omedelbar succé. Andra serier som förekom i *Allt för Alla* var Burre-Busse av Axel Bäckman, ”Peter Lufsas och Baskibullo” av Kjell Wiborgh, ”Bullen och Cesar” av Erik O Strandman, ”Fru Äppelkvist och hennes 4” av Gunila Stierngranat och Molly Dodd av Ossian Elgström.

Som chefredaktör utvecklade Sigge Strömberg på några få år *Allt för Alla* till förlagets mest givande tidning i ekonomiskt hänseende med avsevärt större upplaga än *Vecko-Journalen*. Med tiden blev *Allt för Alla* i själva verket 1920-talets största veckotidningssuccé. Sigge Strömberg – f.ö. gift med Erik Åkerlunds syster Anna, sedan 1913 förlagets expeditionschef – avled dock endast 38 år gammal 3 mars 1920 i en av spanska sjukans vanligaste följsjukdomar, lunginflammation, och efterträddes av Erik Palm som chefredaktör.

I samband med Åhlén & Åkerlunds flytt till Stockholm 1914 hade *Allt för Allas* underrubrik ”Skämt och tidsfördriv av Dan och Stang och andra kurrar” ändrats till ”Svenska Hemmens Illustrerade Magasin”. Därmed signalerades en förändring från renodlad skämttidning i riktning mot illustrerad familjeyournal, samtidigt som den värnade om sin gamla publik. På 1920-talet utvecklades *Allt för Alla* till en pigg och innehållsrik tidning som lockade till sig unga läsare i stora skaror.

På försommaren 1924 arrangerade tidningen ett rikstäckande sällskapsspel som Erik Åkerlund hade fått impulsen till under en bilresa genom Frankrike året innan. Det gick ut på att åtta bilar av olika märken körde upp och ned genom Sverige efter tärningar som kastades i Stockholm under tillsyn av Notarius Publicus. Tidningens prenumeranter inbjöds att via talonger tippa vinnare och antal körda kilometer. Första pris var 15 000 kronor i kontanter, andra pris en åttacylindrig lyxautomobil och tredje pris en Buick. När Erik Åkerlund 1929 sålde Åhlén & Åkerlunds Förlag hade dock den ”lättfärdiga mjölkkon” börjat sina. Att Bon-

niers 1932 lade ner den förvånade dock många eftersom dess upplaga då fortfarande var stor och lönsam.

Hela Världen

Det påstås att Erik Åkerlund fick idén till sin tidskrift *Hela Världen* från den amerikanske tidningskungen William Randolph Hearsts tidskrift *True Stories*. Möjligen bekräftas detta av att Åhlén & Åkerlunds föregångare till *Hela Världen* hette *Hela Världen Magazin* med Erik Åkerlund själv som redaktör. Syftet med tidskriften var att konkurrera med *Bonniers Månadshäften*. *Hela Världen* innehöll en blandning av noveller och resereportage, historiska och kulturella artiklar, dikter, teaterrecensioner och noveller av bl.a. Anders Österling och K. G. Ossiannilsson.

Tidskriften utkom ursprungligen var fjortonde dag, men efter flytten av Åhlén & Åkerlunds förlag till Stockholm 1914 övergick *Hela Världen* till veckoutgivning. Samtidigt populariserades innehållet med kåserier och illustrationer av bl a Knut Stangenberg och Gunnar Widholm. 1920 anställde Erik Åkerlund den på sin tid kände journalisten och författaren Waldemar Swahn (signaturen Wolodja) som redaktör för tidskriften. Bland andra chefredaktörer märks sångerskan Karin Juel.

1927 gjordes *Hela Världen* om till en veckotidning med berättelser ur verkliga livet som med sitt innehåll av känslor, romantik och förströelse,

Illustration ur Åhlén & Åkerlunds mest populära veckotidning, *Hela Världen* (Nr 52/1929) med en upplaga på ca 400 000 exemplar. Albert Bonniers Förlag var störst på böcker medan Åhlén & Åkerlunds Förlag var störst på veckotidningar. Men Bonniers hade något som Åkerlund saknade: Duktiga fullvuxna barn som i sinom tid kunde ta över verksamheten. Därför sålde Erik Åkerlund sitt förlag till Bonniers på hösten 1929.

s k autentisk fiktion, främst riktades till unga kvinnor. Berättelserna illustrerades med arrangerade, ibland en aning tragiska foton. Tidningen var folklig med bl a frågespalter och tävlingar. Omslaget hade som motiv ofta en bild på en ung kvinna. 1928 nådde den en veckoupplaga runt 400 000 exemplar och var då förlagets och därmed Sveriges i särklass största tidning – alla kategorier! Detta år debuterar Elov Perssons nya serie ”Agust och Lotta” i tidningen.

Det påstås – förmodligen främst av Erik Åkerlunds många belackare – att han ibland, när han läste tidskriftens berättelser om olika livsöden, blev så rörd att tårarna rann utför hans kinder. ”Detta är det bästa jag läst på många år. Jag blir så gripen att jag både gråter och får gåshud på armarna”, lär han en gång ha utbrustit.

Husmodern

Tidskriften *Husmodern* grundades 1917 av hemkonsulanten Thora Holm samt journalisten och författaren Elsa Nyblom. 1919, samma år som J. P. Åhlén valde att sälja sin andel av Åhlén & Åkerlunds Förlag, förvärfvade det *Husmodern* och utvecklade den till en kvinnotidnings-succé. 1925 trycktes tidningen i 245 000 exemplar med i genomsnitt knappt 50 sidor per exemplar.

Husmodern, under ledning av Ebba Theorin, förnyade genren damtidningar med sitt nya tilltal – *Husmodern* talade snarare *med* än *till* eller *om* sina läsare – och blev snabbt avsevärt större än sina föregångare. Dess artiklar handlade mer om kvinnans verksamhet i hemmet än om känt folk och fin kultur. Mot slutet av 1920-talet utgjorde ren förströelseläsning bara 10–20 procent av *Husmoderns* innehåll medan resten var nyheter och fakta kring hushåll och hem. Åhlén & Åkerlunds annonsavdelning bidrog med annonser med fakta kring utbudet av varor och tjänster som hade koppling till hemmet.

Film-Journalen

1919 köpte Åhlén & Åkerlund även den nystartade tidskriften *Filmvärlden* som omgående döptes om till *Film-Journalen*. Tidskriften utkom när det fanns tillräckligt med annonser alternativt var fjortonde dag. *Film-Journalen*, som var ett tidigt exempel på hur en tidskrift kunde

samspela med ett nytt massmedium, kompletterade *Vecko-Journalen* genom att den med bilder från filmindustrin fångade upp nya läsare bland den unga publiken. 1919–20 var en av *Film-Journalens* grundare, Ragnar Cederstrand, andreredaktör under ledning av *Vecko-Journalens* chefredaktör Beyron Carlsson varefter han ensam tjänstgjorde som redaktör för *Film-Journalen*. Upplagan låg stadigt kring 25 000 exemplar.

Film-Journalen var tidigt ute med den typ av material som med tiden kom att dominera veckopressen: porträtt av och reportage kring filmskådespelare, främst unga, vackra och kvinnliga. Bilderna, vilka som regel tillhandahölls av filmindustrin, var tagna av filmfotografer på det sätt som man inom filmvärlden brukade arrangera kärleksscener med närbilder. De förändrade veckopressens bildspråk genom att de blev centrala blickfång samtidigt som de användes i andra sammanhang som skönhetsvård, mat eller motion. Även fiktionsmaterialet kom att domineras av kvinnoansikten och kärlekspär.

Genom *Film-Journalen* blev Åhlén & Åkerlunds Förlag även medproducent i en film, "Amatörfilmen" från 1922, i vilken rollerna i stor utsträckning spelades av amatörer som hade valts ut genom en pristävling i just *Film-Journalen*.

Som redaktör för *Film-Journalen* utkämpade Ragnar Cederstrand en ojämn tvekamp med Erik Åkerlund som gav honom sparken från sitt jobb 14 gånger! När Erik Åkerlund i oktober 1929, efter att hade sålt sitt företag, skulle ta avsked från redaktionens medarbetare lär Ragnar Cederstrand ha sagt: "Tänk att det skulle bli generalkonsuln som gick först av oss två."

Hemmets Lektyr

På hösten 1927 gav Erik Åkerlund ut ett nytt veckomagasin: *Hemmets Lektyr*. På den svenska tidskriftsmarknaden fanns dock redan tidskriften *Lektyr* som föregångaren till Saxon & Lindströms Förlag hade börjat ge ut redan 1923 och som Erik Åkerlund helt sonika hade låtit kopiera till både utseende och innehåll. Tidskriften var på 32–40 sid och kostade 15 öre.

Första året utkom *Hemmets Lektyr* med fem nummer men vållade samtidigt stort rabalder när författaren och Bonnierförlagets medarbetare Erik Lindorm i ett föredrag på Musikaliska Akademien anklagade Erik Åkerlund för okunnighet i litterära frågor samt för att han stal tidnings-

idéer från sina konkurrenter. Erik Åkerlund skickade en avskrift av föredraget till Karl Otto Bonnier som lyckades förmå Erik Lindorm att stryka sina "klumpiga smädelser" inför den fortsatta föredragsturnén. I mitten av januari skriver därför Erik Åkerlund till Karl Otto Bonnier:

"Broder!

För två brev av den 13 och 14 dennes har jag att hjärtligt tacka dig. Det gensvar, för vilket du i dessa brev ger uttryck, har glatt mig mer än jag kan säga. Det angrepp, som riktades mot mig, har, så vitt jag kan förstå, väckt indignation i vida kretsar, och att denna indignation fått stöd av din auktoritet, är mig en källa till särskilt stor tillfredställelse. Låt mig samtidigt gratulera till idén med *Bonniers Internationales Novellen Magazin*. Den är ypperlig och får säkerligen förtjänt framgång."

Samtidigt cirkulerade i början av 1928 uppgifter om att *Hemmets Lektör* skulle byta namn till Åkerlunds magasin. Men istället började Åhlén & Åkerlund att detta år ge ut *Veckans magasin: Hemmets lektör: den billiga veckotidningen med läsning för alla*. Denna tidskrift utkom under året med 45 nummer.

Kasper och Radiolyssnaren

Skämttidningen *Kasper* grundades redan i december 1869 och köptes även den av Åhlén & Åkerlunds Förlag 1919 samt förenades 1927 med den 1895 grundade veckotidskriften *Förgät mig ej*. Därefter utkom den som en månadstidskrift med det föga överraskande namnet *Kasper med Förgät mig ej*. 1929 låg upplagan på respektingivande 19 300 exemplar. Bland Kaspers tidiga medarbetare märks konstnärerna Carl Larsson, Vicke Andrén och Knut Stangenberg som illustratörer.

2 december 1923 påbörjade Åhlén & Åkerlunds Förlag radiosändningar över det privata Svenska Radiobolagets försöksstation i Stockholm. Ansvarig för dessa var Sven Jerring, som debuterade vid mikrofonen som programledare för förlagets program "Radiotimmen". Vid denna tid var radion fortfarande en sensationell nymodighet även om den var tekniskt mindre avancerad än sina sentida efterföljare. Ofta byggde amatörer själva sina radiomottagare. För dem som lyssnade på radio fanns från 1927 Åhlén & Åkerlunds veckotidning *Radiolyssnaren* med en upplaga på 11 500 exemplar. *Radiolyssnaren* innehöll veckans programtablåer samt artiklar om program och medverkande m m.

Några av Åhlén & Åkerlunds tidningar år 1925.

Det var aldrig ont om idéer i Erik Åkerlunds veckotidningsfabrik. Den som söker på <http://libris.kb.se> kommer att finna ännu fler titlar utöver de som här har omnämnts, t.ex. *Eva: den mondäna damtidningen* (utkom 1925–26), *Hemmets magasin* (utkom 1918–19), *Husmoderns månads-*

häfte (utkom 1924 varefter det gick upp i *Vecko-Journalen* som då stärktes för kvinnor), *Jorden rundt* (1917–18) och *Äventyr* (utkom 1920–21).

Litteratur

Franzén, Nils-Olof (1988) *Sven Jerring – ett stycke radiohistoria*, Stockholm: Bonniers

Nyblom, Elsa (1948) *Kvinna u. p. a.*, Stockholm: AB Ljus förlag

Nycop, Carl-Adam (1970) *Bära eller brista*, Stockholm: Bonniers

Vinde, Victor (1930) *Vient de paraître, Skandinaviska brev*,

Kjell Åkerlund är sonson till Erik Åkerlund. Han är född 1944, var verksam som journalist fram till 1975, därefter på Socialstyrelsen, Statshälsan/Previa och sedan egenföretagare i massmedia-, förlags och reklambranschen till pensioneringen 2013.

Epost: kjell.akerlund@incitera.se

Hemmets Journal

– från industri till modern redaktion

Anette Johansson

Sedan 1921 har *Hemmets Journal* roat sina läsare, i huvudsak kvinnor, med allt från reportage med personliga berättelser och livsöden till recept och korsord. Fram till 1997 erbjöds *Hemmets Journal* uteslutande som papperstidskrift, men som första tidskrift i Sverige lanserades den då även på internet. Kanske drog någon icke-invigd på smilbanden – kunde den traditionella familjetidningen verkligen hitta en publik på nätet? Eventuella fördomar om såväl *Hemmets Journal* som dess läsekrets fick komma på skam – 2007 vann *Hemmets Journal* utmärkelsen Årets Tidskrift – Digitala Medier på Sveriges Tidskrifters årliga branschdag med motiveringen "... Efter 86 års erfarenhet av läsarkontakt har man tagit interaktiviteten och communitytanken ett steg vidare".

I ett tidigt skede av mitt avhandlingsprojekt¹ kom jag i kontakt med *Hemmets Journal*. Avhandlingen handlar om hur den svenska tidskriftsbranschen tagit sig an den digitala utvecklingen, med fokus på hur beslutsfattare i branschen tänker kring innovation och utveckling under många former av osäkerhet: osäkerhet kring framtiden, osäkerhet kring vilka som egentligen är konkurrenter, osäkerhet kring vilken information vi bör lyssna till osv. *Hemmets Journal* deltog som ett av 243 då aktiva tidskriftsförlag i Sverige, men kom att spela en stor roll i förstudien till avhandlingen då jag genom intervjuer kom att förstå mer om hur deras arbete med utveckling sett ut över tiden. Faktum är att det finns en lång tradition av utvecklings- och innovationstänkande på tidningen. 1973 fick dåvarande chefredaktören Sven Sörmark utmärkelsen Stora Journalistpriset i kategorin Annan periodisk press för "modernisering och vitalisering av en traditionell veckotidning som med engagemang och social anknytning utgör ett steg mot en angelägen och verklighetsnära veckopress". Flera chefredaktörer genom tiderna har hållit entreprenörskapsandan i fokus under bitvis långa perioder. Janne Walles arbetade 19 år som chefredaktör innan han 2009 lämnade över till nuvarande chefredaktör Håkan Ström, tidigare chefredaktör på tidningen *Land*.

¹ Johansson (2014) *Ways Forward – Effectual and causal approaches to innovation*.

HEMMETS JOURNAL

Provnummer.

December

20.000

kronor i belöning

20.000

kronor i belöning

Vem kan finna min tvillingbror?
Han liknar mig på pricken.

Närmare upplysningar finnas å sida

Omslaget till tidningens första provupplaga, december 1921.

Som en av Sveriges äldsta tidskrifter förtjänar *Hemmets Journal* att få sin historia berättad. Det som gör den extra intressant är just hur man sin traditionella husmodersbeklädning till trots, lyckas överraska med innovationskraft och framsynthet. En historia kan berättas på många sätt, och inför genomgången av den här historien hade jag följande frågor för ögonen:

- Hur har det redaktionella innehållet utvecklats i samklang med läsekretsen och ny teknik?

- Vilka har varit de avgörande vägskälen eller milstolparna?

- Organisationskulturen - vad kännetecknar den och hur har den förändrats över tid?

- Med dagens jakt på nya intäktskällor i åtanke – hur har dessa sett ut genom tiderna?

Ett stipendium från Svensk Presshistorisk Förening möjliggjorde en djupare studie än de initiala intervjuer jag gjort tidigare. Under ett par intensiva dagar vid två olika tillfällen under 2015 bekantade jag mig med *Hemmets Journals* arkivlådor på det moderna kontoret i Västra hamnen i Malmö. Jag bläddrade systematiskt igenom presslägg sedan starten, letade bland bilder, pressklipp och personaltidningar från svunna tider för att hitta *Hemmets Journals* tråd – om den ens finns – genom historien. Återkommande tankar, mönster, förhållningssätt. Jag hade också långa och trevliga samtal med såväl pensionerad som nuvarande personal. Totalt gjordes sju längre intervjuer som tillsammans ger en ganska enhetlig syn på *Hemmets Journals* resa genom tiden, från storindustri med eget tryckeri och flera olika verksamhetsgrenar, till dagens redaktion i Västra hamnen i Malmö. Historien är på inget sätt fullständig men ger en inblick i de skeenden som de jag intervjuat angett som särskilt betydelsefulla för *Hemmets Journals* utveckling på olika sätt.

Vi tar det från början

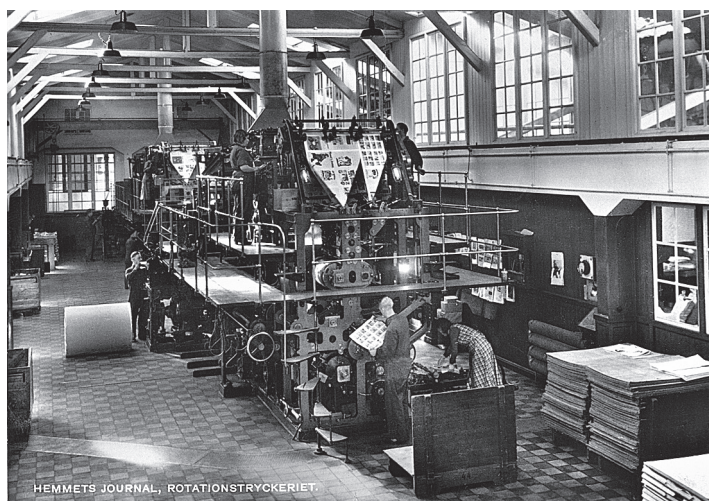
Det är svårt att berätta något om tidningen *Hemmets Journals* historia utan att också berätta om organisationerna bakom. 1878 startar den då 17-årige typografen Egmont H Petersen en liten tryckeriverksamhet i Köpenhamn, eftersom det vid den tiden var mycket svårt att få en anställning. Hans mor satte sin symaskin i pant och hjälpte honom med starten – bolaget kom därför att uppkallas efter henne – P. Petersens Bogtryckeri. Men fröet till dagens tidning *Hemmets Journal* såddes

först 1901 då företaget förvärvade tidningen *Damernes Blad*. 1904 fick tidningen ett nytt utseende och den fick istället namnet *Hjemmet*.

Den 5 januari 1921 kom den första svenska upplagan av *Hjemmet* ut i tidningsstånden för 35 öre under Förlags AB Hemmet – *Hemmets Journal* hade landat. Året dessförinnan hade en testupplaga tryckts upp och distribuerats gratis – reaktionerna var mycket positiva och man beslutade därför att satsa helhjärtat. Första året hade man en upplaga på 20 000 exemplar. Förlags AB Hemmet var då dotterbolag till Gutenberghus i Danmark. I samband med att Egmont H Petersen dog 1914 ombildades bolaget till en förvärvsdrivande stiftelse med syfte att dela ut förtjänster till sociala ändamål. P. Petersens Bogtrykkeri blev då istället Gutenberghus med stiftelsen som majoritetsägare.

De första åren gjordes mycket av arbetet med *Hemmets Journal* av kollegorna i Danmark medan upplagan trycktes på Elanders tryckeri i Göteborg. En våg av veckotidningar kom snart därefter inom olika genrer och oroade bokförläggarna som började tappa mark med de s.k. serieböckerna, billiga utgåvor under en gemensam titel. Vi känner igen mönstret – så som det ofta är när nya medier kommer in på marknaden får andra ge vika – behoven och formaten skiftar.

Medan Förlags AB Hemmet startades i Göteborg flyttade man 1925 till Malmö för att klara av tillväxten. Flytten till Malmö innebar nya lokaler på Bulltoftavägen, där tryckpressar installerats för att klara den ökade

Den första pressen, en begagnad Frankenthal boktrycksrotation.

efterfrågan och även ett utökat antal sidor. Pressen kostade 140 000 kr och skulle betalas tillbaka på tio år. Kanske var närheten till moderbolaget på andra sidan sundet en förklaring till att valet föll på just Malmö. En teknikdriven organisation och veritabel industri börjar stadigt växa fram. 1927 ändrades bolagets namn till Hemmets Journal AB, där Egmont H Petersens Stiftelse var majoritetsägare. Samma år passerade upplagan 100 000-strecket, för att redan på mitten av 1930-talet sälja mer än 200 000 exemplar per vecka och var 1935 Sveriges största veckotidning.

1945 ökades aktiekapitalet till en miljon kronor och nu börjar den del av Hemmets Journal ABs förlagsverksamhets historia som handlar om tillväxt och breddning. *Fickjournalen* – som tros vara den först tidningen i pocketstorlek i världen – lanserades med sikte på de yngre generationerna. *Fickjournalen* omvandlades senare till tidningen *Hennes*, som avslutades 1977. Nästa stora milstolpe för företaget påträffas 1948 då den danske direktören för Gutenberghus ingick avtal med Disney Corporation om rättigheten att publicera *Kalle Anka*-tidningen i Sverige, Danmark, Norge, Finland och Västtyskland. Sverige blev först i Europa med att lansera Kalle Anka.

1968 började man också med bokutgivning, och startade en separat bokdivision i bolaget. Två av de mest framgångsrika produkterna i den här grenen kom att bli receptklubben Köksmästaren (start 1972), och Kalle Ankas bokklubb (start 1975). Fram till 1970 koordinerades innehållet mellan *Hemmets Journal* och danska motsvarigheten *Hjemmet* till stor del. Nu utvidgades redaktionen i snabb takt och i samband med att tryckeriet utvidgades ytterligare flyttade kontorspersonalen till nya, centrala lokaler i Malmö. Senare har man även startat en avdelning för direktreklam som stödjer tidnings- och bokutgivningen.

1988 bryts bokverksamheten ur bolaget och Richters Förlag AB bildas. Då verksamheten utvecklas under 1990-talet med flera nya titlar jämte *Hemmets Journal* beslutades 1992 att döpa om bolaget till Egmont AB. 1996 bryts serietidningsverksamheten ut ur Egmont AB och Egmont Seriebolaget AB (senare Egmont Kärnan AB) bildas. Företaget har då en omfattande portfölj av både serietidningar och andra ungdomstitlar varibland exempelvis framgångsrika musiktidningen *OKEJ* och *Starlet* för unga tjejer befann sig.

2008 förvärvade Egmont AS företaget Orklas andel i det norska medieföretaget Hjemmet Mortensen och året därpå går de båda bolagen samman under Egmont Tidskrifter AB. Idag har bolaget drygt 20 tidskriftsvarumärken och verksamhet inom bland annat reklam, events och e-han-

del. Huvudkontoret har flyttats från Malmö till Stockholm. I Malmö finns idag bara redaktionen för *Hemmets Journal* och några av systertidningarna kvar.

Teknisk utveckling och digitaliseringen

Bilden hos dem jag intervjuat från *Hemmets Journal* är tydlig – företaget har historiskt sett haft stort fokus på teknik och är lika mycket en industri som ett förlag. Under 1950-, 60- och 70- talet gjordes kontinuerligt stora investeringar i tryckeriet i Malmö. Verksamheten moderniserades och utökades. 1976 beskrivs i personaltidningen den nya etsmaskinen som ett ”tekniskt underverk” och beskrivningen är inte helt lätt att förstå för den som inte är invigd i tryckteknisk historia (inkl. under-tecknad): Maskinen har en mekanisk precision som är nödvändig för att de elektroniska komponenterna skall kunna utnyttjas. Den är utrustad med en induktiv, kontaktlös mät kropp, vilken genom tre mätsonder re-legerar mätkroppens exakta avstånd till cylinderytan samt registrerar djupet (egentligen den lösta mängden koppar) i gravyren.

1980 bjuder *Hemmets Journal* in till koncernmöte i Malmö och visar upp den senaste tryckpressen som sattes i drift några månader tidigare, 1979. I programbladet sammanfattas företagets historia fram till dess (varifrån ovanstående redogörelse hämtat inspiration). Denna redogörelse avslutas med att meddela att 1980 års upplaga av *Hemmets Journal* är drygt 320 000, och att man har ca 300 personer anställda i bolaget.

Men det är inte bara själva tryckprocessen som moderniseras, integrationen mellan den redaktionella produkten och den tekniska kommer att stå i framkant i jämförelse med konkurrenterna. Göran Karlsson berättar i *Hemmets Journals* personaltidning 2005, i samband med att han går i pension från VD-skapet:

Vi var först i landet och de centrala parterna, arbetsgivareföreningen och fackföreningarna, var både okunniga och misstänksamma. Det krävdes många samtal och förhandlingar och resor till Stockholm innan vi kom i hamn, men sen fick vi ett system som medverkade till en god lönsamhet i företaget under hela 90-talet... Vi var först i Europa med digital teknik och skärmarbete i tidningsproduktionen. Resten av branschen var 1985 inte medvetna om den revolution som stod för dörren.

Göran Karlsson började på *Hemmets Journal* 1973 och var en av de drivande i den tekniska utvecklingen. I Egmonts koncerntidning 1991 är temat "Fokus på effektivitet". *Hemmets Journal* har tappat i upplaga pga. nedgång i familjetidningssegmentet, och tapp till konkurrenten *Allers*. En effektiviseringsprocess har startat och Göran Karlsson kommenterar: "Effektivitet är en livsstil, det är en process som ständigt pågår. Även nu när vi tjänar pengar igen är vi tvungna att hålla oss till idén".

Ny teknologi i form av helautomatiserat lager och robot-teknik har gjort det möjligt att klara samma produktion på färre anställda. Naturliga avgångar och anställningsstopp har krympt arbetslagen, och man försöker "hålla kostnaderna i huset". Frilansare och konsulter har skurits ned till ett minimum. Under brinnande lågkonjunktur 1992 är *Hemmets Journal AB* det tionde mest lönsamma bolaget i Sverige, mycket tack vare serietidningsförsäljningen (*Kalle Anka, Fantomen, Bamse* mfl.).²

1996 rapporterar *Hemmets Journal* rekordvinst – över 30 miljoner kronor med en omsättning på 200 miljoner. Janne Walles har varit chefredaktör i fem år och har vänt tidningen från noll-resultat. Så här säger Walles om läsekretsen: "Människor söker trygghet. Tanten är definitivt inte död. Läsekretsen är rar, go och jordnära. Vi har en mycket nära relation med våra läsare. Grundbulten är respekt"³.

2002 beslutar man att stänga tryckeriet i Malmö och 53 anställda får lämna sina arbeten. *Hemmets Journal* trycks i fortsättningen i koncernens tryckeri i Skovlunde, Danmark. Egmont-koncernen beräknar spara 15–20 miljoner kr⁴. Göran Karlsson går i pension 2005.

Tidningens redaktionella utveckling

Lisbeth Larsson skriver i sin bok *En annan historia*, som avhandlar kvinnors läsning och svensk veckopress fram till 1985, att "Rörelsen bort från fiktionen mot det dokumentära materialet är i stort sett gemensam för hela den svenska veckopressen under efterkrigstiden" (s. 91). Och vidare att "I *Hemmets Journals* omvandling under 70-talets senare del då tidningen fylls med små korta läsarberättelser ur livet, kan man

² *Sydsvenskan*, 9 april 1992.

³ *Sydsvenskan*, 16 mars 1996.

⁴ *Sydsvenskan*, 20 januari 2002.

också se ytterligare ett steg i denna riktning”. Vi får möta ”den vanliga människan” istället för kändisarna. Fackmaterialet ökar och med andra ord tycks *Hemmets Journal* och de konkurrerande titlarna gå med relativt jämna steg.

Sven Sörmark betecknas som en av portalfigurerna inom populärjournalistiken. Samtliga som intervjuats för den här studien nämner hans tämligen korta men intensiva period på *Hemmets Journal* som en av milstolparna i tidningens historia. Han rekryterades av Jan Mörch som kom in som ny VD 1972. Han skriver om Sörmark i sina memoarer:

Som ny chefredaktör för *HJ* anställdes *Sven Sörmark*, den legendariske nydanaren av *Aftonbladet*. Med honom följde andra skickliga journalister. Med *Sörmark* hade jag ett bra samarbete fram till 1976 då ett bud från *Allers* lockade honom. *Sörmarks* språkkänsla var exceptionell och det var närmast en högtid att se honom formulera rubriker till artiklarna. Den nya politiken gav omedelbart utslag i form av ökade upplagor. *HJ* avancerade på topplistan och var nummer två efter *Året Runt* när jag lämnade företaget år 1981.

Med Sörmark blev det ett skifte i tonen och journalistiken som vi ser spår av än idag i *Hemmets Journal*. Stort fokus låg på personliga reportage – man reste runt i landet och lät människor berätta om sina livsöden, sjukdomar, tragedier och äventyr. Bland vissa lär tidningen ha gått under namnet ”sjukjournalen” på grund av de långa reportagen om människors sjukdomsöden och hur de kanske gått vidare i livet mot alla odds. Där blev också ett utökat fokus på frågespalterna – inte minst av ”Fråga doktorn”-karaktär⁵ som i och för sig funnits med mer eller mindre sedan starten, men som nu får en mer framträdande roll. Men det var inte bara nykomlingarna som gjorde jobbet. Man hade mycket rutinerade och skickliga textredigerare sedan tidigare, och det satsades mycket pengar på den nya reportagevinkeln: ”Inga hinder med resor – inget snack om telefonintervjuer utan man skulle träffa folk och fotografera”.

Göran Rask införde under sin tid som chefredaktör mera fackmaterial med inspiration från sin tid på Bonnier. Man satsade på mat, handarbete och stickat och följde vågorna i efterfrågan hos läsekretsen. ”Folk hade inte lika splittrad verklighet som idag, antingen virkade man, eller stickade, eller sydde”.

⁵ Frågespalten går under flera olika namn genom tiderna.

En annan framträdande episod i tidningens redaktionella historia kommer med Janne Walles som ny chefredaktör 1990. ”Janne Walles kom in som en stormvind. Han satte alltid läsarna först och personalen sist. Man fick aldrig driva med läsarna”. Walles lyckades höja upplagan så *Hemmets Journal* fick uppleva att vara den största familjetidningen med upplaga en bra bit över 200 000. Walles var också pappa till de nya korsords-sidorna, som fanns på sudd-vänligt papper som också gick att lyfta ur tidningen utan att skada den.

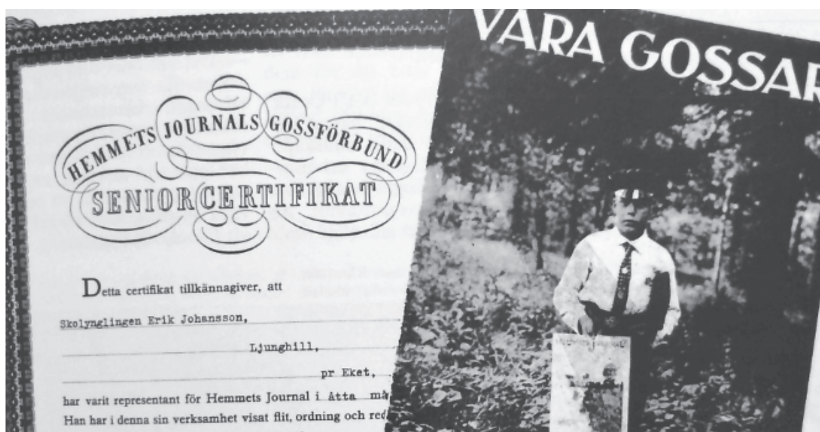
Entreprenörskapsandan

Det är tydligt att entreprenörskapsandan runt *Hemmets Journal* varit framträdande i ledarskapet genom tiderna. Flera personer återkommer i berättelserna som särskilt drivande personligheter. Exempelvis chefredaktörerna Sven Sörmark och Janne Walles som bägge upplevt *Hemmets Journal* legat i toppen. Och Göran Karlsson som under sin tid som teknisk direktör och VD varit mycket tongivande i den tekniska utvecklingen. Viljan att ”vara först och störst” tycks ha ärvts genom generationer av ledarskap.

Går vi tillbaka till tidningens unga historia så ska en viktig framgångsfaktor ha varit de samlarserier som introducerades. Några exempel är *Bilder ur djurvärlden* (1936/1937); *Värn och vakt mot brott och brand* (1937/1938); och *Min trädgård* (1938/1939). Albumet kunde beställas mot frimärken och bilderna distribuerades gratis i tidningen. En ganska innovativ försäljningsfrämjande åtgärd för tiden får man säga.

Ser vi på modern entreprenörskapsforskning (ex. Sarasvathy, 2009) så är nära samarbeten en nyckel i ett entreprenöriellt förhållningssätt till företagande. *Hemmets Journal* har exempelvis utvecklat nära samarbeten med Malmö sjukhus för input till läkarspalten. I personaltidningen berättar Hanna Volhard i samband med sin pension 1968 hur hon under sin karriär odlat en så nära relation så det hände att sjukhuset ringde henne och bjöd in henne att närvara vid operationer för att kunna dokumentera och skriva om det. Men man har även arbetat med konstnärer för att skapa samlarserier och den så småningom viktiga konstkalendern. Den kom att bli en avgörande morot för att få nya årsprenumeranter. Inte minst finns ett mycket nära samarbete med läsarna. Janne Walles uppgav att ungefär 250 mail/brev/samtal kunde komma in per vecka under hans tid som chefredaktör. Alla fick svar.

En annan intressant företeelse som knyter an till förmågan att samarbeta, är Hemmets Journals Gossförbund som blev lösningen på det problem man i början hade med distributionen. Här kunde gossar ansluta sig för att gå från dörr till dörr och sälja tidningen mot provision – och som bilden visar – ett fint certifikat. Medaljer i silver med namnskriptioner jämte orden ”flit, ordning och redbarhet” dyker upp då och då vilket visar att även sådana förtjänsttecken delades ut. Även fickknivar med inskriptioner fanns. Kanske kan vi här hitta fröet till den numera ganska omfattande jultidningsförsäljningen för barn. Där fanns till och med en tidning – *Våra Gossar* – mellan åren 1924–1934. Tyvärr har det varit svårt att hitta mycket mer information om denna finurliga distributionsform.

Ett annat tecken på entreprenörskapsanda är att de också ville involvera personalen i det tekniska utvecklingsarbetet. Under rubriken ”Efterlyses: Goda förslag och idéer” i 1976 års personaltidning (och under flera kommande år) efterlyses nya idéer och lockar med priser så som resor, kamerautrustning och cyklar för att engagera personalen.

Uppslag till förändringar och rutiner kommer ofta fram under det dagliga arbetets gång och diskuteras kanske mellan kamraterna på en avdelning. Din idé behöver inte alltid gå den s.k. tjänstevägen. Det finns en speciell kanal för att samla in och bedöma dina idéer – förlagets förslagsverksamhet.

Senare visade det sig på andra sätt – ”Har du en idé? Här har du en dator du kan använda privat och fundera vidare på den idén”.

Idag jagar tidskriftsförlagen i ljuset av finanskrisen och digitaliseringen efter nya affärsmodeller – nya intäktskällor. Ser vi på *Hemmets Journals* motsvarigheter under åren kan vi konstatera att många olika varianter testades varav några levde kvar länge. Många likheter finns också med de aktiviteter som tidskrifter gör idag: exempelvis försäkringar (1920-tal); HJ klubben (1980-tal); försäljning av broderimönster (1920-tal och framåt), krukväxter (1940–50 tal), resor (1990-tal), webbshop (2000-tal). *Hemmets Journal* hade också försäljningsfrämjande åtgärder som är roliga att se tillbaka på. I ett VD-meddelande från juni 1963 meddelas detaljerna för det kommande veckolotteriet till alla avdelningschefer, redaktörer och faktorer. Tanken var att under sommaren, som är högsäsong för veckotidningar, bifoga gratis lotter med fina priser. Dragningslistorna skulle sedan publiceras i de generellt svagare upplagorna i september och oktober. Smart!

En arbetsgivare med hjärta

I intervjuerna återkommer det ofta, hjärtat – omtanken om de anställda. Och det finns många exempel. Julpengen – som hämtades kontant i kuvert ur handen på direktören, fortsatte långt in på 2000-talet. Listor finns i arkiven över 1927 års utdelning där de flesta fick 100 kr utdelat den 22 december. I dagens pengavärde är det knappt 3 000 kr, vilket ju är en ganska ansevärd summa. När huvudkontoret flyttades till Stockholm blev det slut på den traditionen.

Hanna Volhard gick i pension 1968 och såg i personaltidningen tillbaka på sin tid på *Hemmets Journal* där hon haft många olika roller.

Kriget kom 1939 med inkallelser av de manliga och det gav oss kvinnor dels mer att göra och dels större ansvar. När freden kom 1945 firades det den 8/5 med stor kaffefest i trädgården tillsammans med de danska cheferna, som i sin glädje gav alla anställda vardera 100 kronor i ”fredsgåva” – och en dag ledigt. Fantastiskt för den tiden.

Folk som blev övertaliga när tryckeriet moderniserades fick möjlighet att skolas om och man hjälpte övriga att hitta nya arbetsgivare. En sann historia lär vara den om herr Nilsson, som blev överflödigt och uppsagd från tryckeriet. Disponent Johansson var chef och Nilsson blev avtackad en fredag. Måndagen därpå stod han där och jobbade som vanligt

och på frågan varför svarade han: – Ja, jag hade ju inget att göra så jag kan ju lika gärna vara här och hjälpa till. Ett par veckor senare blir han återanställd. Bilden nedan visar det gamla kartoteket som ger en inblick i företagets struktur under mitten av 1900 talet.

Sammanfattningsvis

Hemmets Journal har visat exempel på många innovativa drag under sin historia. Lanseringen av *Fickjournalen* är ett av dem, liksom de många, smarta försäljningsfrämjande åtgärder som tidigt att anammades – samlarserierna, lotterierna osv. *Hemmets Journal* var startskottet för Egmonts verksamhet i Sverige och är fortsatt en stor spelare i dess portfölj, men det är tydligt att makten förflyttats från Malmö till Stockholm, och därmed har en del av autonomi gått förlorad, faktorer som är oerhört viktiga för att kunna driva innovation och utveckling. Utvecklingen har gått från det fristående dotterbolaget Hemmets Journal AB, med boktryckeri, förlag och tidningsproduktion till dagens redaktion som en del i Egmonts produktportfölj.

Huruvida entreprenörskapsandan lever kvar får framtiden utvisa. En av tidningens stora utmaningar är fortsatt att föryngrå målgruppen, dvs. rekrytera nya läsare – eller att anpassa tidningen efter dagens äldre kvinnor. Kanske kan vi sätta ett frågetecken efter Janne Walles här tidigare nämnda citat ”Tanten är inte död?”. Eller är tanten bara annorlunda från tidigare generationers tanter? Statistik från 2016 visar att sajten *hemmets-*

journal.se har drygt 120 000 unika besökare i veckan⁶, vilket till viss del säkert kompenserar för det relativt tunga tappet i den tryckta upplagan (från 231 000 under 2006 till 159 000 under 2015)⁷.

Som sagt, en historia kan berättas på många sätt. Ur ett rent vetenskapligt perspektiv är det på sin plats att notera att den här berättelsen grundar sig på minnen och egna upplevelser hos människor som tillbringat en stor del av sina yrkesverksamma liv på *Hemmets Journal*. Inte bara genom de intervjuer som gjorts, men även genom de intervjuer som jag tagit del av i personaltidningen, som för övrigt är en fantastisk informationskälla för att förstå ett företags historia.

Tack! Ett stort tack riktas till Svensk Presshistorisk Förening för det stipendium jag fick 2014 som möjliggjorde studien som ligger till grund för detta kapitel. Ett stort tack vill jag även rikta till nuvarande och tidigare anställda på Hemmets Journal som så generöst delat med sig av bilder, berättelser, kunskap och tid.

Referensmaterial utöver tidningsklipp angivna i fotnoter.

- Dorph-Petersen och Kaster, Søren (2003) *Egmont 1878–2003* 125 år*, Aschehoug
- Gustafsson, Karl Erik (1990) *Veckopressen – nedgång men inte fall*, Informations- och massmediegruppen, Rapport 17, Handelshögskolan i Göteborg.
- Larsson, Lisbeth (1989) *En annan historia – Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Symposion.
- Mörch, Jan (2005) *Min släkt och jag – En berättelse av Jan Mörch* (egen utgivning)
- Smitt, Rikard (2007) *Malmöföretagen förr och nu* (egen utgivning)

Arkivmaterial (förvaras hos *Hemmets Journal*, Malmö)

Personaltidningen *Journalen*, flera utgåvor.

Programblad för *The Malmö meeting May 22, 1980*.

Muntliga källor

Meta Andersson, tidigare reportagechef, idag pensionär.

Peter Aspe, tidigare personalchef, idag pensionär.

⁶ KIA index.

⁷ TS.se.

Göran Karlsson, tidigare VD, idag pensionär.

Anders Lundberg, teknisk redaktör.

Joakim Norling, nuvarande redigeringschef, tidigare digital chef

Håkan Ström, nuvarande chefredaktör.

Janne Waller, tidigare chefredaktör, idag pensionär och egenföretagare.

Anette Johansson är ekonomie doktor och universitetslektor vid Tekniska Högskolan, Media Management & Transformation Center i Jönköping. Hon forskar inom innovation och entreprenörskap i etablerade organisationer, med fokus på beslutsfattande under osäkerhet. Hon har skrivit en avhandling om den svenska tidskriftsbranschens hantering av den digitala utvecklingen och ett flertal artiklar kopplade till innovation och entreprenörskap.

Epost: anette.johansson@ju.se

Tidningen *Social-Demokraten* mellan politik och marknad

Elin Gardeström

I följande artikel beskrivs hur tidningen *Social-Demokraten* under 1930-talet slets mellan en kommersiell och politisk logik om hur tidningen skulle drivas. Tidningen startades 1885, som ett medel för agitation för arbetarnas rättigheter. Dess chefredaktör Hjalmar Branting blev också partiordförande. Efter segervalet 1932 vandrade många journalister från dess redaktion till regeringsposter, och det fanns de som började betrakta tidningen som ett regeringsorgan. Samtidigt ställdes krav på *Social-Demokraten* och andra partitidningar att de skulle bära sina egna kostnader och fungera på en tidningsmarknad. Tidningarna omvandlades till aktiebolag och var angelägna om att få in mer annonser för att finansiera driften. Även om partiet var framgångsrikt och vann arbetarnas röster i valen, så föredrog många arbetare att köpa borgerliga tidningar.

Symbiosen parti och press

Det socialdemokratiska partiet var intimt sammankopplat med sin press. Innan partiet grundlades 1889 fanns fyra socialdemokratiska tidningar, bland annat huvudorganet *Social-Demokraten*.¹ Publicistik och politik var ett förenat projekt för partiet, tidningarna var viktiga för rörelsens organisering och redaktionerna var en väg in i politiken. Socialdemokraternas första två partiledare, Hjalmar Branting och Per Albin Hansson, hade båda varit chefredaktörer för *Social-Demokraten* och båda blev också statsministrar. Under lång tid var det vanligt att en chefredaktör för en socialdemokratisk tidning också var riksdagsledamot. Detta förhållande gällde inte bara det socialdemokratiska partiet, utan det var generellt så att många redaktörer också var riksdagsledamöter, detta var i tiden en naturlig del i det politiska systemet där parti-

¹ Axel Bråland (red.), *A-pressens samorganisation 1908–1958* (Stockholm 1958) s. 15.

pressen utgjorde en del.² Kopplingarna mellan press och politik var möjliga starkare inom socialdemokratiet, då socialdemokratiska politiker så tydligt rekryterades från redaktionerna.³

Efter segervalet 1932 bildade Per Albin Hansson regering, i vilken ytterligare två ministrar, Gustav Möller och Arthur Engberg, tidigare hade varit chefredaktörer för tidningen *Social-Demokraten*. Ännu fler hade en bakgrund som journalister. I den socialdemokratiska partistyrelsen 1932 kom hälften av ledamöterna (14 av 28) från partitidningarna.⁴ I *Social-Demokraten*s styrelse fanns liksom band till regeringen, då en av ledamöterna var statsminister Per Albin Hansson. I tidningens styrelse ingick två personer från partiledningen, två ledamöter från den fackliga centrala ledningen, och tre personer från andra delar av arbetarrörelsen.⁵

Pressen mellan politik och marknad

I själva den massspridda tidningen är annonsen en inbyggd förutsättning. Historikern Sverker Jonsson beskriver det som att såväl den massspridda tidningen som den moderna annonsen var barn av industrialismen.⁶ De var inbördes beroende. Annonsintäkter medgav ett lägre prenumerationspris, vilket bidrog till att höja upplagan och gjorde tidningen mer attraktiv för annonsörer. Upplagespiralen kunde gå uppåt eller nedåt. Att sprida arbetarrörelsens budskap till så många som möjligt var ett politiskt mål, där kommersiella annonser blev ett medel. För den socialdemokratiska pressen var förhållandet till annonserna problematiskt – ett beroende av annonsörer som inte delade rörelsens värderingar.

Den förste partiledaren Hjalmar Branting var med avbrott chefredaktör, eller som det då kallades huvudredaktör, på tidningen *Social-Demokraten* i sammanlagt 24 år (1886–1892, 1896–1908, 1911–1917), parallellt med sin politiska bana. Han var medveten om tidningarnas problematiska beroende av annonser och var tidigt kritisk mot reklam. 1891

² Ivar Sundvik har listat alla riksdagsledamöter som i riksdagskatalogen uppgivit att de arbetar med publicistisk verksamhet, *100 år för ordets frihet. Publicister i samhällsombildningen 1874–1974* (Stockholm, 1974) s. 183–192.

³ Bråland (1958) s. 51–54.

⁴ Sundvik (1974) s. 133.

⁵ Styrelseprotokoll, *Social-Demokraten*, 20/6, 1938, ARAB/867/A/1/7.

⁶ Sverker Jonsson, *Pressen, reklamen och konkurrensen 1935–1978* (Göteborg 1982) s. 61.

skriver han hur det är genom annonser som det fria ordet i tidningarna blir beroende av kapitalet och "kapitalsynpunkterna".⁷ Tidningarna förvandlades till köp- och säljbara varor och förlorar sin idealitet. Samtidigt insåg Hjalmar Branting vikten av en masspridd socialdemokratisk press för rörelsen, det var en överlevnadsfråga att "komma i besittning af detta viktiga medel för att tala till och skapa opinion". Om arbetarna slöt upp runt sina tidningar, kunde de vända detta viktiga vapen mot kapitalismen och bli befriade.⁸

Priskonkurrensen tvingade arbetartidningarna att ta in annonser som inte hade något med det övriga innehållet att göra. Branting menade att detta förhållande var pressens achilleshäls.⁹ I detta dilemma tvekade inte Branting själv att använda reklam. När *Social-Demokraten* 1891 skulle slå sig på daglig utgivning hyrde han reklampelare för att annonsera om tilldragelsen.¹⁰ Branting kom att inta en pragmatisk hållning gentemot tidningsannonser, att stödja tidningens annonsörer jämfördes med att stödja rörelsen. Läsarna uppmanades så tidigt som 1899 att stödja de företag som annonserade i tidningen.¹¹

Redan 1908 bildades en ekonomisk samorganisation för de socialdemokratiska tidningarna, Arbetarpressen samorganisation, för att utveckla en bättre administrativ och ekonomisk drift.¹² Organisationen tog samma år beslut om att annonsutrymmet skulle vara politiskt neutralt, den som betalade för en annonsplats skulle ha rätt att få sina annonser eller andra meddelanden publicerade. Det fanns också en strävan mot att politiska meddelanden från arbetarrörelsens olika delar skulle behandlas som annonser. Samorganisationen beslöt 1923 att fackföreningarnas blockad- och bojkottmeddelanden borde avgiftsbeläggas.¹³ Det blev en ojämlik kamp om detta, rörelsens politiska delar ansåg att det var orimligt att behöva betala, eftersom de ansåg att det var tidningarnas uppgift att sprida politiska budskap. Tidningen *Social-Demokraten* försöker upprepa

⁷ Hjalmar Branting, "Pressens achilleshäls", *Dagens Krönika. Månadstidskrift för litteratur, teater och politik*, januari, 1891.

⁸ Hjalmar Branting, "Vår påskgudstjänst i Lilljansskogen", *Social-Demokraten* 12/4, 1890.

⁹ Branting, "Pressens achilleshäls", 1891.

¹⁰ Ture Nerman, *Hjalmar Branting – kulturpublicisten* (Stockholm 1958) s. 88.

¹¹ Elin Gardeström, "Reklamen satte arbetarpressen i en rävsax", *Dagens Nyheter*, 26/1, 2005.

¹² Bråland (1958) s. 20.

¹³ *Ibid.*, s. 63.

gångar begränsa fackliga organisationers självtagna rätt att meddela sig gratis och istället få dem att betala lägsta annonspris.¹⁴

Den socialdemokratiska pressen under 1930-talet

Den stora expansionen av socialdemokratiska tidningar skedde fram till 1920-talet, då många socialdemokratiska landsortstidningar grundlades. Nedgången som följde hade olika förklaringar; som svårigheter att konkurrera om annonser med borgerlig press, konkurrens med fler tidningar på vänsterkanten, ett kompetenstapp när duktiga journalister gick till politiken och slutligen en dålig anpassning till läsarnas behov av mer underhållande ämnen som sport, film och nöjen.¹⁵

På 1930-talet fanns 30 socialdemokratiska tidningar (31 vid 1930-talets utgång). Tidningarna var av varierande storlek, några kom ut en gång i veckan medan *Social-Demokraten*, *Ny Tid* och *Arbetet* var större dagliga tidningar. Tidningarna var till en början organiserade som andelsföreningar och redaktörerna tillsattes genom val på tidningarnas stämmor. Därmed var posten något som liknade en förtroendevald ombudsman. Stämmorna kunde vara stormiga uppgörelser. Stämmobesökarna kände sig personligen engagerade i tidningen. De ville påtala alla fel och brister, tidningen var som ett kärt barn som skulle uppfostras. Redaktionen fick stå till svars för klagomålen.¹⁶

Det socialdemokratiska partiet var mer framgångsrikt i de allmänna valen än vad tidningarna var när det gällde att få prenumeranter. Medan 46 procent röstade på socialdemokraterna i valet 1936, hade partitidningarna bara 13 procent av den samlade dagspressupplagan.¹⁷

De socialdemokratiska tidningarna hade startats av politiska skäl, ekonomi och organisation sågs som mindre viktigt. Men att driva en tidning enbart med idealitet ledde till usla arbetsförhållanden, och enkla torftiga tidningar som resultat. Följden blev en underlägsenhet gentemot de bor-

¹⁴ "Pm angående de fackliga meddelandena i tidningen och de tillfällen som dessa varit föremål för behandling av styrelsen och tidningens stämmor och vilka beslut som därvid fattades", ARAB/867/F/1/6.

¹⁵ Lars-Åke Engblom, "Nordiska A-pressens guldålder 1900–1920", i Ulla Carlsson & Karl Erik Gustafsson (red.), *Den moderna dagspressen 350 år*. (Göteborg 1996) s. 67–76.

¹⁶ Anders Nilssons memoarer, opubl. s. 45, ARAB/414/1.

¹⁷ Föredrag: "Tidningsannonsen", 1939, Gustaf Abards personarkiv, ARAB/1/1.

gerliga konkurrenterna. Dessa var stabila företag med fast läsekrets, vilket genererade annonsinkomster.¹⁸ De socialdemokratiska tidningarna hade med sin dåliga ekonomi och betydligt mindre redaktioner svårt att konkurrera. Under åren behövde många socialdemokratiska tidningar få akut ekonomiskt stöd av partiet och dess tidningsfond. Denna tidningsfond inrättades 1906 och varje partimedlem betalade in 10 öre/år, tidningsföretagen betalade in 10 procent av nettoöverskottet. Fondens inkomster var inte särskilt stora. Beslut om att undsätta tidningar ekonomiskt var vanligt förekommande på den socialdemokratiska partistyrelsens möten.¹⁹

På 30-talet ställdes krav på att tidningarna skulle skötas ekonomiskt rationellt för att bli bärkraftiga och fungera på en tidningsmarknad. Tidningarna omvandlades från andelsföreningar till aktiebolag, och de tidigare andelsägarna fick istället aktier.²⁰ Tidningen *Social-Demokraten* ombildades till aktiebolag 1930. Ombildningen innebar att ekonomicheferna fick en starkare ställning, de blev i vissa fall verkställande direktörer. På *Social-Demokraten* var Zeth Höglund ekonomichef fram till 1936, då han blev chefredaktör och verkställande direktör för tidningen, vilket var en ny organisationsform för att undvika de slitningar mellan ekonomisk och redaktionell ledning som tidigare varit vanliga. Höglund fick därmed en mycket stark ställning både politiskt och ekonomiskt.²¹

Dilemmat mellan politik och marknad präglade fortsatt den socialdemokratiska partipressen under 1930-talet. Balansgången formulerade J.G. Waller, partistyrelsens sakkunnige i tidningsekonomiska frågor, i följande sentens: "En tidning ska skötas affärsmässigt men får inte bli ett affärsföretag i vanlig mening eller sitt eget ändamål".²²

Debattörer kritiserade redan under 1920-talet tidningarna för att vara tråkiga agitationsblad och menade att det inte var konstigt att arbetarna därför valde att läsa en borgerlig tidning istället. De måste moderniseras och få ett mer läsarvänligt innehåll.²³

¹⁸ Anders Nilssons memoarer, opubl. s. 226–229, ARAB/414/1.

¹⁹ Verkställande utskottet, SAP 1936–1939, ARAB/1889/A/3/A/6; Anders Nilssons memoarer, opubl. s. 225 (tidningsfond), ARAB/414/1.

²⁰ Halvårsstämman 2/11, 1930, ARAB/867/A/2/3.

²¹ Styrelseprotokoll 12 okt, 1936, ARAB, 867/A/1/6.

²² JG Waller ARAB biografica/1944/328.

²³ Frans Borglund, "Den socialdemokratiska pressen", *Tiden* 1929, s. 401–409; Kurt Waller, "Den socialdemokratiska pressen", *Tiden*, 1925, s. 35–40.

Tidningarna var utsatta för påtryckningar från ett motsatt hårdfört politiskt håll inom socialdemokratin, vilket kommer till uttryck på partiets kongresser. Dilemmat för tidningarna var att kongressledamöterna ville ha större spridning och konkurrera med den borgerliga pressen – samtidigt som de ville ha mer partipolitisk agitation i spalterna. Det kom krav på att partitidningarna skulle följa partilinjerna och mer strikt återge partiets politik på ledarplats.²⁴ Här gick en skiljelinje mellan socialdemokrater som ville ha centralstyrda politiska agitationsblad och de som ansåg att tidningarna skulle skötas av goda redaktörer för att tilltala läsarna och fungera på en tidningsmarknad. På kongressen 1932 fick Artur Engberg (då chefredaktör för *Social-Demokraten*) försvara sig: "Att göra partipressen bara till en grammofonskiva som mekaniskt återupprepar, vad som har beslutats i resolutionsform eller annan form av fackföreningarna, tror jag vore ganska olyckligt".²⁵

Statsminister Per Albin Hansson var ledamot i tidningen styrelse, där han höll en låg profil. Han kommenterade aldrig nyhetsinnehållet i styrelsen, trots att två vänstersocialister som han inte alltid höll med, Fredrik Ström och Zeth Höglund, ledde tidningen. Som tidigare journalist hade han insikt om pressens roll, vilket kom till uttryck när han höll tal på en journalistkurs på Bommersvik. Pressen i Sverige hade blivit bunden till organiserade partier, den stod i "beroende, av kapitalet, av organisationer, av annonsörer." Den var ändå att betrakta som en fri press, jämfört med den styrda press i de framväxande diktaturerna internationellt, där pressen blivit rena statsorgan. En partipress skulle ha en fri debatt, där skulle det finnas svängrum, ansåg han, och det skulle vara möjligt att en lokal socialdemokratisk tidning kritiserade den socialdemokratiska ledningen på orten, något annat skulle vara en fara för demokratin.²⁶

I egenskap av statsminister blev han 1937 uppvaktad av den ryska ambassadören Alexandra Kollontaj, som var missnöjd med tidningen *Social-Demokraten*s kritiska rapportering om en rysk rättsprocess. Skriverierna kunde allvarligt störa ländernas relationer, menade hon. Den ryska ledningen uppfattade tidningen som regeringens språkrör. Per Albin Hansson påpekade att det fanns en stor frihet för tidningarna, och som gammal tidningsman var han ovillig att ingripa, dessutom var *Social-Demokraten*

²⁴ Protokoll från Sveriges Socialdemokratiska arbetarpartis fjortonde kongress i Stockholm, den 18–23 mars 1932, Stockholm: Tidens förlag, s. 497–505.

²⁵ Ibid, s. 505.

²⁶ Tal på Journalistkurs på Bommersvik (odaterat, sannolikt 30-tal), Per Albin Hansson arkiv, ARAB/204/3.

partiets tidning, inte regeringens, och han hänvisade hennes klagomål till Zeth Höglund.²⁷

Jakten på kommersiella annonser

Under 1930-talet fanns inte kontrollerade upplagesiffror för landets tidningar, vilket var ett krav från annonsörerna. Svenska Tidningsutgivareföreningen samlade på frivillig basis in uppgifter om tidningarnas upplagor men dessa uppgifter var osäkra, ofta överdrivna för att framstå i positiv dager som annonsorgan.²⁸ Tidningen *Social-Demokraten* hade 1931 en vardagsupplaga på cirka 33 000 exemplar, och den hade ungefär tio procent av Stockholms fyra morgontidningarnas sammanlagda annonsmängd. Tidningen var ett obetydligt annonsorgan som kämpade i motvind.²⁹

Socialdemokratiska tidningar brottades ständigt med problemet att få in fler annonser, som stod för drygt hälften av tidningarnas inkomster under 1930-talet. Precis som Branting siat kom ”kapitalsynpunkterna” att genom annonser påverka partitidningarna. Politiskt innehåll slog direkt tillbaka mot ekonomin, när tidningen *Social-Demokraten* tog strid i en arbetskonflikt och förde arbetarnas talan kunde annonsstock på 30 000 kr försvinna över natten, beklagade sig ett ombud på partikongressen 1932.³⁰ Tidningen *Social-Demokraten* noterade en kraftig minskning i inflödet av annonser i slutet av 1933, vilket annonschefen lakoniskt förklarade berodde på tidningens rapportering i den pågående byggnadskonflikten.³¹

Hanteringen av detta dilemma tog sig tre olika uttryck. För det första som ett frieri gentemot annonsörerna. För det andra som en förskjutning i synen på vad som var ett politisk meddelande och vad som var en annons.

²⁷ Ulf Larsson (red.), *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946* (Stockholm 2011) s. 66.

²⁸ Lars-Åke Engblom, *Ny Tid och dagstidningskonkurrensen i Göteborg* (Göteborg 1972) s. 60 f.

²⁹ Sverker Jonsson, *Annonser och tidningskonkurrens. Annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö* (Göteborg 1977) s. 42.

³⁰ Protokoll från Sveriges Socialdemokratiska arbetarpartis fjortonde kongress i Stockholm, den 18–23 mars 1932. Stockholm: Tidens förlag, s. 497–505.

³¹ Annonser, rapportering, oktober 1933, Styrelseprotokoll 11/12, 1933, ARAB, 867/A/1/5.

En tredje konsekvens var att annonsutrymmet på olika sätt blev politiserat. De var ett publiceringsutrymme fångat mellan en politisk och kommersiell logik.

Frieriet till annonsörerna

I ledande reklamtidsskrifter annonserade olika tidningar för att framhäva sin vikt som annonsorgan, och därmed attrahera annonsörerna. *Social-Demokraten* kunde i annonser påtala att de hade en köpstark publik, och en mindre socialdemokratisk landsortstidning att den centrala arbetsgivaren på orten – bruket – nu hade gett arbetarna löneförhöjning att konsumera för.³²

Gustaf Abard var tidningen *Social-Demokraten*s första annonschef, anställd 1930 när ekonomin var i kris och då tidningens styrelse förstod att de behövde en kraft som ägnade sig åt att ”organisera anskaffningen av annonser”, för att den skulle överleva ekonomiskt.³³ Gustaf Abard var medlem i Svenska reklamförbundet och kan beskrivas som socialdemokratisk reklamman, med alla de dilemman det innebar. Han höll flera föredrag om det specifika med reklam i socialdemokratiska tidningar och skrev den första instruktionsboken 1935 för hur partipressen skulle arbeta med sin annonsering. Det gällde att övertyga företagare att annonsera i en tidning vars politiska inställning de ofta inte delade. Huvudargumentet var att arbetarna hade en solid köpkraft och det var värt att annonsera i socialdemokratiska tidningar.³⁴ Annonsörerna var ofta tveksamma till att annonsera i arbetartidningar, då de ansåg att produkten var för dyr för arbetare. Då gällde det att framhäva att arbetartidningen kunde vara ett bättre reklamorgan än den borgerliga tidningen, till exempel för en dyr bil. Chauffören som körde bilen läser arbetartidningarna, och hans sakkunskap hade betydelse vid inköp av nya modeller. Av samma skäl borde bilgummi, bensin och olja annonseras i arbetarpressen, då det är ”arbetar-chaufförerna som köpa dessa artiklar”.³⁵

Småannonser, som köpes- och säljes-, hyres- och familjeannonser, hade ett högt läsvärde. Att arbetare införde dessa annonser i borgerliga

³² *Annonsören*, 1934: 9–10, s. 19.

³³ Styrelseberättelsen för 1929, *Social-Demokraten*, ARAB/867/A/2/3; Styrelseprotokoll 14/10, 1940, ARAB/867/A/1/7.

³⁴ Gustaf Abard, *Reklamen för partipressen* (Stockholm 1935).

³⁵ *Ibid.*

tidningar med större spridning, var en nagel i ögat och ett återkommande problem var att attrahera fler småannonser till arbetartidningarna. Tidningen *Ny Tid* i Göteborg ägnade sig till och med åt att klippa ur småannonser ur borgerliga tidningar och återpublicera dem gratis.³⁶ För att få dödsannonser till *Social-Demokraten*, gav tidningen begravningsbyråerna provision.³⁷

Fredrik Ström

skriver:

»Efter att en tid ha använt Postum är jag glad att kunna intyga, att drycken är angenäm o. synnerligen hälsosam.»

Fredrik Ström

Drick också Ni och njut

POSTUM

den härliga varma drycken.

Tillrett av utsökt vete och en aning rörsocker, innehåller Postum endast hälsosamma beståndsdelar och är således fritt från koffein, garvsyra och cikoria. Och Postum är en billig dryck, endast ca 2 öre pr kopp. Finnes hos Er handlande i burkar om ca 75 och 150 kaffekoppar.

Fredrik Ström gör reklam för drycken Postum, i både Social-Demokraten 1932 och i Morgonbris 1933:1.

En ovanlig och originell metod var att medverka i annonser. Fredrik Ström efterträdde efter valet 1932 Arthur Engberg som chefredaktör för *Social-Demokraten*, när denne blev minister. Hösten 1932 och vintern 1933 förekom Fredrik Ström i intygandeannonser för det amerikanska kaffesubstitutet Postum, där han med bild och namn intygade dryckens förträfflighet. Han gjorde det dels i den tidningen där han var chef-

³⁶ Lars-Åke Engblom, *Ny Tid och dagstidningskonkurrensen i Göteborg* (Göteborg 1972) s. 48.

³⁷ Gustaf Abard, *Reklamen för partipressen* (Stockholm 1935) s. 15.

redaktör och dels i de socialdemokratiska kvinnornas tidning *Morgonbris*.³⁸ Postums reklamkampanj förekom i flera tidningar med olika personer: Trafikflygaren Ernst Roll poserar framför sitt flygplan och berättar om den goda varma drycken. Järnvägstjänstemannen B. Ohlsson lider av magkatarr men intygar hur han har blivit fullt återställd utan mediciner tack vare Postum.³⁹ I *Dagens Nyheter* var det enbart yrkesföreträdare som vittnade om Postums förträfflighet. I *Social-Demokraten* prisade, förutom Fredrik Ström, även den socialdemokratiska riksdagsmannen Fabian Månsson drycken: "Det prov på Postum som blivit oss tillsänt, har prövats och befunnits vara en lämplig dryck då man vill undvara obehag av kaffebruk och icke tycker om te."⁴⁰

Symptomatiskt för dilemmat mellan marknad och politik var att Fredrik Ström parallellt kunde kritisera reklam som fenomen. Tio månader efter annonsen om Postum var publicerad, uttryckte han sina åsikter om reklam i ett temanummer av *Morgonbris* om pressens samhällsroll. Fredrik Ström var ett eko av Branting när han varnade för kapitalismens härjningar med det fria ordet: Pressen hade förvandlats till affärsföretag, till reklamens främsta medel och även textspalterna stod i reklamens tjänst: "Mot kapitalismens försök att erövra den moderna tidningspressen och tidskrifterna måste arbetarklassen sätta in hela sin kraft för att utvidga sitt inflytande på de opinionsbildande faktorerna i samhället."⁴¹

Varför han ställde upp i en annons får vi aldrig säkert svar på. Hans agerande kommenterades inte på tidningens styrelsemöten, eller i tidningens spalter. Det som först förefaller vara oförenligt för en socialist som kritiserar reklam, kan tolkas som ett logiskt konsekvent handlande för att locka annonsörer till tidningen. Att sätta in hela sin kraft för att utvidga inflytandet på opinionsbildande faktorer, kunde inbegripa att själv förekomma i en annons för att ekonomiskt stärka tidningen. Att delta i en annons blev en del av en legitim politisk mission.

³⁸ *Social-Demokraten* 18/9 och 16/10, 1932; *Morgonbris* 1933:1.

³⁹ *Social-Demokraten* 28/10 och 30/12, 1932.

⁴⁰ *Social-Demokraten* 6/11, 1932.

⁴¹ Fredrik Ström, "Pressen och storfinansen", *Morgonbris* 1933:10.

Förskjutning i synen på reklam och politiska meddelanden

Lika inbjudande som tidningen var i arbetet med att locka annonsörer, lika njugg var den mot politiska meddelanden från arbetarrörelsen. På *Social-Demokratens* bolagsstämma kom klagomål att mötesreferat och blockadannonser inte längre bereddes plats i spalterna. Redaktören Fredrik Ström menade 1933 att tidningen nära översvämmades av referat från möten och fester. Tidningen kunde bara ta in en bråkdel, en tidning kunde inte skötas som ett ämbetsverk, stora nyheter måste beredas plats.⁴²

Det förekom en dragkamp mellan politiska och kommersiella hänsyn när det gällde vilka som skulle beredas gratis utrymme i tidningen. I detta skedde en förskjutning i vad som betraktades som en betald annons, ett politiskt meddelande och övriga offentliga meddelanden. Till exempel så fick kyrkor utan avgift publicera sina meddelanden även i socialdemokratiska tidningar. Zeth Höglund ansåg 1935 att det var störande att de publicerade kyrkans meddelande gratis och föreslog att de skulle ta betalt av kyrkan, precis som de gjorde av andra organisationer.⁴³

En typ av politiskt meddelande som vållade problem var blockad- och prickningsannonser som funnits med länge som en del av den fackliga kampen. En blockadannons meddelade läsarna vilka företag som en särskild fackförening var i konflikt med och läsarna uppmanades undvika att gynna detta företag. En prickningsannons var en annons från ett fackförbund som var i konflikt med en arbetsgivare, som namngav strejkbrytare och kunde uppmana läsarna att "bemöta dessa personer efter förtjänst".⁴⁴ Fackföreningarna ville att tidningarna skulle publicera dessa meddelanden gratis.⁴⁵ Sådana utpekanden kunde ge juridiska problem när tidningarna åtalades för ärekränkning av de namngivna arbetarna. Tidningen *Social-Demokratens* ansvarige utgivare Artur Engberg fick böta 100 kronor till lagerarbetaren Karl Emil Nilsson som vunnit ett sådant mål mot tidningen.

Blockad- och prickningsannonser blev också ett dilemma när dessa rörde företag som samtidigt annonserade i partitidningen. Vid flera tillfäl-

⁴² Bolagsstämman 24/4, 1934, ARAB/867/A/2/3.

⁴³ Bolagsstämma, 25/4, 1935, ARAB/867/A/2/3.

⁴⁴ Åtal mot *Skaraborgaren*, brev 5 juli, 1932, ARAB/414/24.

⁴⁵ Styrelseprotokoll 10/1, § 5, 1932, ARAB, 867/A/1/5.

len vägrade tidningen ta in fackförbundens blockadannonser, dels för att dessa var utformade på ett sätt som riskerade att tidningens ansvarige utgivare åtalades, dels för att tidningens ekonomiska egenintresse också spelade in.⁴⁶ På ett styrelsemöte 1932 på tidningen *Social-Demokraten* framkom att tidningen tog sig rätt att neka införa blockadannonser, ”i synnerhet då de riktade sig mot tidningens annonsörer.” Blockadannonser riktade mot varuhuset PUB och konditori Vetekatten stoppades, då dessa företag annonserade i tidningen.⁴⁷

Politisering av annonsutrymmet

Att annonsutrymmet skulle vara politiskt neutralt följdes inte i praktiken. Likväl som näringsidkare vägrade använda socialdemokratiska tidningars annonsspalter ville fackföreningar stoppa företag sätta i blockad från att annonsera i partiets tidningar. Tidigt under 1930-talet beslutade tidningen *Social-Demokraten* att vägra ta in nazistiska annonser.⁴⁸

Kommersiella annonser i partitidningarna blev även de politiserade, eller rättare sagt de efterföljande uppmaningarna till tidningens läsare hade en stark politisk underton. Det förekom uppmaningar i annonsens form i tidningarna att läsarna skulle gynna tidningens kommersiella annonsörer, både att läsarna i sin roll som konsumenter skulle göra julinköpen i tid hos tidningens annonsörer och mer ideologiska uppmaningar att läsarna skulle vara solidariska och gynna tidningens annonsörer.⁴⁹ Solidaritet blev här att välja affär att handla i. Konsumtion blev politik.

Inkomster från annonser stod 1934 för 57 procent av partipressens inkomster, betonade annonschefen Gustaf Abard i ett föredrag riktat till en socialdemokratisk kvinnoförening. Han kallade kvinnorna för ”hemmets inköpschefer” och talade om för dem hur det borde vara en ”kär plikt” att genom sitt handlande ge ökad styrka åt en tidning som kämpade för att kamrater på skilda arbetsplatser skulle uppleva ett bättre samhälle. Kvinnorna uppmanades inte bara att gynna tidningens annonsörer, utan när de handlade i den annonserande affären skulle de också nämna att det varit en annons i en partitidning som initierat köpet: ”Nämnes ej *Social-Demo-*

⁴⁶ Styrelseprotokoll 11/12, 1933, ARAB, 867/A/1/5.

⁴⁷ Styrelseprotokoll, 11/12, 1933, 12/5 och 26/9 (PUB), 1932, ARAB, 867/A/1/5; Styrelseprotokoll 15/1, 1940 (Vetekatten) ARAB/867/A/1/7.

⁴⁸ Styrelseprotokoll 11/9, 1933, ARAB, 867/A/1/5.

⁴⁹ Annonser, *Social-Demokraten*, 21/12, 8/12, 1932.

kraten försvinner annonsören snart ur annonsspalten alla andra argument till trots”.⁵⁰ Han berättade också hur Göteborgs hamnarbetare gick ännu längre. Sedan Pripps hade börjat annonsera i *Ny Tid*, gick hamnarbetarna från kafé till kafé och begärde Pripps öl, om ölsorten inte fanns tog man sina mössor och gick och sa att de inte skulle komma tillbaka förrän de hade skaffat Pripps.⁵¹ En kommersiell annons ledde i detta fall till en politisk aktion. Gustaf Abard beskrev i ett av sina föredrag logiken i detta:

Man får inte glömma att varje ny prenumerant på arbetarpressen, varje liten annons i dess spalter är ett försvagande av våra fienders vapen samtidigt som det är ett stärkande av vår egen press vars yttersta syfte till sist dock endast är att vara vapen i vår kamp för bättre samhällsförhållanden och största möjliga lycka åt den enskilda samhällsmedborgaren.⁵²

Två annonser i *Social-Demokraten* som uppmanar läsarna att gynna tidningens annonsörer: om Julinköp 8 december och om att Visa Solidaritet 21 december 1932.

⁵⁰ Föredrag: Annonsintäkter, 1934, Gustaf Abards personarkiv, ARAB/1/1.

⁵¹ Föredrag: Annonsintäkter, 1934, Gustaf Abards personarkiv, ARAB/1/1.

⁵² Föredrag: Pressen och allmänheten, 1932, Gustaf Abards personarkiv, ARAB/1/1.

Dragkamp politik-marknad

Att som journalist samtidigt inneha politiska förtroendeuppdrag ifrågasattes i slutet av 1930-talet, men inte för att denna typ av delade uppdrag ansågs olämpliga av demokratiska skäl, utan kritiken bottnade i ekonomiska hänsyn. Tidningen *Social-Demokraten* hade 1938 usel ekonomi och hade inbjudit LO att teckna mer aktier i tidningsbolaget, vilket var detsamma som att be dem skjuta till pengar. Ragnar Casparsson från LO, som var medlem i tidningsstyrelsen, ställde som krav för att investera i tidningen att "mångsyssleriet" måste begränsas. Tidningen skulle inte avlöna en person för att arbeta åt någon annan, tidningarnas skötsel blev lidande. Kritiken var riktad mot verkställande direktören Zeth Höglund och redaktören Fredrik Ström, som båda hade tunga politiska uppdrag inom Stockholm stad. Fredrik Ström var stadsfullmäktiges ordförande, och skrev samtidigt osignerade artiklar om kommunala frågor i tidningen. Zeth Höglund ansåg att Ströms dubbla positioner var en styrka för tidningen, medan de fackliga representanterna var mycket kritiska eftersom att han sällan var på redaktionen. Det egna uppdraget i fullmäktige försvarade Zeth Höglund med att han därigenom hade tillfört tidningen offentliga annonser till ett värde av 15 000 kronor per år. Han menade generellt att det var svårt att värja sig då regeringen utsåg medarbetare på tidningen till politiska uppdrag. Det blev en lång strid om mångsyssleriet. Fackförbunden kom att stärka sitt inflytande över tidningen när Ragnar Casparsson blev styrelsens ordförande. Fredrik Ström tvingades ta tjänstledighet och Zeth Höglund slutade då han blev borgarråd 1940.⁵³ I detta fall kan en kommersiell logik sägas ha segrat, omsorgen om tidningens ekonomi var viktigare än statusen i de politiska uppdragen.

Det motsatta förhållandet verkade när tidningen *Social-Demokraten* övervägde att byta namn till *Stockholms-Posten* 1940. Namnbytet föreslogs av kommersiella skäl. Efter krigsutbrottet hade tidningen återigen hamnat i ekonomisk kris. Tidningens dagliga upplaga på 59 000 stod sig slätt mot en tidning som *Aftonbladet* vars medelupplaga var 213 500 exemplar. Då tidningen hade möjlighet att få kapitaltillskott genom en aktieemission, planerade styrelsen att satsa sig ur krisen. En större kam-

⁵³ Styrelseprotokoll, 20/6, 22/8, 14/11, 1938, samt 12/8, 1940, ARAB/867/A/1/7.

panj för att värva prenumeranter planerades, siktet var inställt på att höja såväl upplaga som annonsstock med 30 procent.⁵⁴

I den planerade reklamkampanjen betonade Gustaf Abard att ”ett bra och icke politiskt betonat namn starkt bidra till en ökad spridning av tidningen och underlätta densamma popularisering hos såväl läsekrets som annonsörer”.⁵⁵ Förslaget till att ändra namn i samband med reklamkampanjen hade kommit fram i diskussioner med den amerikanska annonsbyrån Ervaco. Styrelsen var kritisk till namnbytet. George Branting sa att han förstod affärssynpunkten, men ansåg inte att man hade beaktat den politiska ståndpunkten. Per Albin Hansson motsatte sig namnändringen, som han ansåg kunde tolkas som ett försök att sudda ut det förgångna. Beslut togs om att behålla det gamla namnet, marknadslogiken fick här för en liten tid vika för en politisk logik.⁵⁶ Ett år senare tog tidningen namnen *Morgon-Tidningen Social-Demokraten* i vad som kan tolkas som en kompromiss. Namnet *Morgon-Tidningen* tog gradvis över och det politiska namnet blev en undervinjet i mindre stil.⁵⁷

Avslutning

För att återknyta till Hjalmar Brantings ord i slutet av 1800-talet; att det var genom annonser som det fria ordet i tidningarna blir beroende av kapitalet och ”kapitalsynpunkterna”.⁵⁸ Tidningarna förvandlades till köp- och säljbara varor och förlorar sin idealitet. Detta förhållande har senare, i andra ordalag, belysts av forskare; tidningar som vänder sig till en mycket stor läsekrets kan inte vara för politiska till sitt redaktionella innehåll. Marknadslogiken avpolitiserar tidningarna. Eller så går tidningarna under i brist på annonsinkomster.

Den socialdemokratiska pressen kämpade i många år med detta dilemma, 1958 lades *Morgon-Tidningen* ner och 1992 gick hela A-pressen i konkurs. Denna artikel har närmast sig denna problematik genom att stu-

⁵⁴ Protokoll möte med LO, 16/9, 1940, ARAB/2964/F/30/A/5.

⁵⁵ Gustaf Abard, Sammanfattning av memorandum, ARAB/2964/F/30/A/5.

⁵⁶ Styrelseprotokoll 16/9, 1940; Styrelseprotokoll 30/10, 1940, ARAB/867/A/1/7.

⁵⁷ Elisabeth Sandlund, ”Beredskap och repression”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.) *Den svenska pressens historia III. Det moderna Sveriges spegel* (1897–1945) (Stockholm 2001) s. 323

⁵⁸ Hjalmar Branting, ”Pressens achilleshäla”, *Dagens Krönika. Månadstidskrift för litteratur, teater och politik*, januari, 1891.

dera diskussioner om reklam under 1930-talet inom arbetarpressen, och hos tidningen *Social-Demokraten* i synnerhet.

”Mellan hammaren och städet...”

»... och mellan barken och trädet», säger ett gammalt ordspråk »bör man aldrig tränga sig in».

För att nå den rätta kontakten med den största konsumentgruppen i Södermanlands län — den idoga, arbetande befolkningen — bör man vända sig till deras eget organ — tidningen *Folket*. Endast arbetartidningen, som företräder folkets åsikt och synpunkter, når den intima kontakten med denna köpgrupp och dess fulla förtroende. Beakta att FOLKET, Eskilstuna, är Södermanlands enda arbetartidning med en jämnt fördelad upplaga över hela länet.

FOLKET

representerar 60 % av väljarna i Södermanlands län

I en tid innan officiella upplagesiffror fanns försökte socialdemokratiska tidningar saluföra sig som annonsorgan. Tidningen Folket understryker tidningens ideologiska tillhörighet, såväl i bild som text i Svenska Reklamförbundets årsbok 1939.

Annonsernas publiceringsutrymme som skulle vara politiskt neutralt, blev indraget i dilemmat mellan politik och marknad. Arbetarrörelsens politiska agitation förklarades vara annonser, och de kommersiella annonserna omgärdades av politiska hänsyn, att konsumera rätt och gynna tidningens annonsörer blev en politisk handling. På 1930-talet kunde en statsminister sitta i en tidningsstyrelse och en chefredaktör förekomma i en annons. Företeelser som ett nutida öga ser som aparta, var då okontroversiella.

Litteratur och tryckta källor

- Abard, Gustaf, *Reklamen för partipressen* (Stockholm 1935).
- Branting, Hjalmar, "Pressens achilleshäls", *Dagens Krönika. Månadstidskrift för litteratur, teater och politik*, januari, 1891.
- Branting, Hjalmar "Vår påskgudstjänst i Lilljansskogen", *Social-Demokraten* 12/4, 1890.
- Borglund, Frans, "Den socialdemokratiska pressen", *Tiden* 1929, s. 401–409.
- Bråland, Axel (red.) *A-pressens samorganisation 1908–1958* (Stockholm 1958).
- Engblom, Lars-Åke, "Nordiska A-pressens guldålder 1900–1920", i Carlsson, Ulla och Karl Erik Gustafsson (red.), *Den moderna dagspressen 350 år*. (Göteborg 1996).
- Engblom, Lars-Åke, *Ny tid och dagstidningskonkurrensen i Göteborg* (Göteborg 1972).
- Gardeström, Elin, "Reklamen satte arbetarpressen i en rävsax", *Dagens Nyheter*, 26/1, 2005.
- Jonsson, Sverker, *Annonser och tidningskonkurrens. Annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö* (Göteborg 1977).
- Jonsson, Sverker, *Pressen, reklamen och konkurrensen 1935–1978* (Göteborg 1982).
- Larsson, Ulf (red.), *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946* (Stockholm 2011).
- Nerman, Ture, *Hjalmar Branting – kulturpublicisten* (Stockholm 1958).
- Sundvik, Ivar, *100 år för ordets frihet. Publicister i samhällsomdaningen 1874–1974* (Stockholm, 1974).
- Wallés, Kurt, "Den socialdemokratiska pressen", *Tiden*, 1925, s. 35–40.
- Ström, Fredrik, "Pressens och storfinansen", *Morgonbris* 1933:10.

Ström, Fredrik, annons för Postum, *Social-Demokraten* 18/9 och 16/10, 1932; *Morgonbris* 1933:1.

Protokoll från Sveriges Socialdemokratiska arbetarpartis fjortonde kongress i Stockholm, den 18–23 mars 1932 (Stockholm 1932).

Källmaterial: Arbetarrörelsens arkiv, ARAB

Gustaf Abards personarkiv, ARAB/1/1.

Per Albin Hanssons personarkiv, ARAB/204/

Tidningen *Social-Demokratens* arkiv, ARAB, 867

Anders Nilssons personarkiv, ARAB/414/

SAP, verkställande utskottet, 1936–1939, ARAB/1889/

Landsorganisationerna i Sverige, ARAB/2964/

Elin Gardeström är lektor i journalistik på Södertörns högskola. Hon skrev sin avhandling om journalistutbildningens historia i Sverige: *Att fostra journalister* (2011). För närvarande är hon engagerad i ett forskningsprojekt om reklamhistoria, med stöd av Ridderstads stiftelse, som denna artikel är en produkt av.

Epost: elin.gardestrom@sh.se

Hjälptes av falskt adelskap?

Om Blowitz, *The Times* korrespondent
vid förra sekelskiftet

Svante Löfgren

En plötslig regnskur drev mig, utan överrock i ett vårligt Stockholm 1944, in i en portgång i Hamngatspuckeln mot blivande Sergels torg. Där residerade den då för mig ännu okända Bokauktionskammaren. Innan jag hunnit samla tankarna hade jag där ropat in en trave journalistlitteratur för blygsamma kr 2.50.

Köpet visade sig lyckosamt. Instucket som bokmärke i en volym låg *Stockholms Dagligt Allehanda* av den 27 juni 1812, föregångare till min arbetsplats på *Nya Dagligt Allehanda*, som hade några månader kvar av sina 176 levnadsår. Ett häfte avslöjade hur kung Oscar I hade skrivit anonymt i *Svenska Tidningen*. I en skrift från 1904 redogjorde en 32-årig Valdemar Langlet för sin syn på Pressens uppgift. Efter studier i Heidelberg blev han sekreterare i Svenska Turistföreningen och utgivare av "Bevingade ord och slagord", där Pelle Holm senare övertog äran.

Där fanns slutligen, i grönt klotband: *HVAD EN TIDNINGSMAN UPPLEFVAT*, "*Mina Memoarer*", af Blowitz – Henri Stephan i förnamn. Före och kring sekelskiftet år 1900 hade han, som chefskorrespondent för brittiska *The Times* i Paris, med egen telegrafledning under Engelska kanalen och tvåspänd kalesch med kusk, varit utlandskorrarnas obestridda doyen. (Ett halvt sekel senare väntade "stans längsta Chrysler" med chaufför på den antikommunistiske, amerikanske tidningskungen William R. Hearsts Stalinintervjuare Kingsbury Smith, då vi andra letade taxi).

Blowitz ville ge eftervärlden "the real story", dikterad direkt ur minnet, om sitt märkliga liv. Han föddes, berättade han, i slottet Blowsky i Böhmen – med stort huvud och svag kropp – och måste bli döpt utan uppskov. Det gav honom ingen tid att förbli jude, något han själv beklagade "för Israels skull". Även Katolska kyrkan höll på att bli förlorare då han som femåring kidnappades av zigenare – "medan min far var ute på jakt med sina förnäma vänner".

Han berättar hur han aldrig gick i skola, utan tillbringade sina dagar i den stora fäderneärvda herrgården, "medan minnet, min största tillgång,

utvecklades av sig självt". När han blev 15 år sände fadern honom ut att vandra med en informator, först genom det stundom väl primitiva Österrike. I Kroatien spåddes han av en zigenerska "ett grannt öde" – skriver han: "Ni kommer att sitta med kungar och se furstar vid ett bord". Först efter fem år återvände han "hem till slottet Blowitz, med dess gamla, spruckna fasad och en åldrad pappa, som berättade att familjen blivit ruinerad. Det tvingade ynglingen att störta sig ut i livet, först till USA. Men på väg till den franska utskeppningshamnen mötte han en greve Kolowrath, gammal vän i familjen. Denne tog honom till Paris, där "1848 års republik" just utropats.

Nytt Subskriptionsverk.

== Hvad en tidningsman upplefvat. ==

MINA MEMOARER

af
Henri Stephan de Blowitz.

Den bemyndigade svenska upplagan öfversatt af **Anna Funder.**

Den förra året afslöde BLOWITZ intog som tidningsman en säregen ställning. I en hel mansålder korrespondent i världsstaden Paris för världsbladet »Times», hade han kommit i nära förbindelse till många af denna jordens mäktige, särskildt inom diplomatiens värld, samt kanske mer än någon annan samtida tidningsman fått blicka bakom kulisserna. I dessa memoarer, dikterade af honom själf samt nu efter hans död utgifna, framställas de förnämsta episoder från den senaste tredjedelen af nittonde århundradets historia, i hvilka han som tidningsman spelat en roll, samt de intressantaste händelser, romantiska eller roande, hvilka mött honom under loppet af en lång bana.

Angående innehållet lämnas en antydan genom kapitelrubrikerna:

1. Min första ungdom. — 2. Hur jag blef tidningsman. — 3. — En champagne-sammansvärjning. — 4. Alfons XII utropad till konung af Spanien. — 5. Franska skräcken af år 1875. — 6. Kongressen i Berlin. — 7. Hvad Bismarck berättade mig. — 8. Gambetta och Bismarck. — 9. Alva. — 10. Venus' hämnd. — 11. En strid för lifvet. — 12. Hvarför Frankrike ej gick med till Egypten. — 13. Min interview hos sultanen. — 14. De franska prinsarnes landsförvisning. — 15. San Remo (Kejsar Fredrik). — 16. Huru Bismarck drog sig tillbaka. — 17. Diplomati och journalism.

Arbetet utgifves **fullständigt i 4 häften**, hvarje häfte om 5 16-sidiga ark i stor oktav, à 1 krona.

Stockholm, FAHLCRANTZ & Co:s förlag.

Annons i Dagens Nyheter 10 mars 1904.

Till 48 års ålder försörjde sig de Blowitz, efter vidlyftiga fotvandringar och resor, som lärare i Marseille, där han gifte sig med en äldre, förmögen dam. Han gav sig in i den lokala politiken och lyckades hindra, skriver han, att Suezkanalens Ferdinand de Lesseps, blev vald till parlamentet i Paris. Han hade redan förvärvat Tredje franska republikens nye president, Marseille-politikern Adolphe Thiers, förtroende, genom rapporter om läget inför valet. När kommunardupprorets ledare i Paris våren 1871 saboterade telegrafväsendet, kom han till regeringens hjälp via en österrikisk ledning Paris-Oran i Algeriet, inhyrd i ett av hans hustrus hus. Han hjälpte sedan tidningen till en inom journalistiken unik, privat linje Paris-London, i bruk från 1874.

Avslöjandet av de Lesseps planer hade dessförinnan drivit honom i flykt från Marseille till sin forna hemtrakt i Böhmen, varifrån han gav Thiers nya tips om europeiska förhållanden inför det fransk-preussiska kriget. Han blev uppmanad att rapportera direkt till denne ute i Versailles.

Fransk medborgare

Först när Thiers i augusti 1871 blev Republikens förste president, sökte Blowitz – och fick – franskt medborgarskap. Han begav sig till Paris, bidrog med goda tips åt brittiska *The Times*, världens då förnämsta dagstidning. Han började som stringer, betald per bidrag och blev småningom chefskorrespondent – något som tystade Thiers plan att göra honom till konsul i Riga. Blowitz påstods ha envisats med att skriva enbart på franska – hans andraspråk efter tyskan – trots sin forna roll som lärare och trots engelskans spridning också i hamnstaden Marseille, där han länge vistats.

Sin snabba framgång byggde han upp med uppmärksammade exklusiva intervjuer. Som plötsligt fast anställd rådde han yngre kollegor: ”Har man i en intervju fått en verklig godbit skall man inte hastigt bryta upp, utan hålla samtalet igång. Annars kan den intervjuade tänka om och återkalla utsagan”. Under ett besök som chefredaktör John Delane gjorde i Paris 1871 höll presidenten Thiers ett stort tal ute i Versailles, som inte återgavs ens i Paris, samma eftermiddag. Blowitz gjorde då ett experiment. Han blundade, sökte återkalla talet i sitt minne och sände. Innehållet nådde läsare samtidigt i London och Paris.

Den 31 december 1874 kom ett avgörande. Den spanske prinsen av Asturien – flykting i Paris – hade efter ett *Pronunciamento* i Madrid blivit utropad som kung Alfonso XII. I trängseln på Spanska ambassaden fann han en egendomlighet: betjänarna bar inte *in* några telegram. De sändes oavslått. Ambassadören anförtror honom dock senare att det varit en misslyckad kupp. Han kunde meddela London att kuppen avväjts. Han erinrade sig då också sin träff med en spansk greve och spansk senator Banuelo i Versailles, hängiven spanska exdrottningen Isabella och dennes son, nu kanske kung – båda trogna läsare av *The Times*.

Blowitz begav sig till dennes bostad kl. 9 på kvällen. Familjen med två danslystna döttrar, skulle på bal. Greven förde honom dock till den nye kungen i sitt parisiska slott, festklädd, med en gardenia i knapphålet. Han beviljade en intervju, sin första. Genom färska telegram var han väl informerad om läget: "När jag kommer hem ska jag bege mig till hären och ofta vistas där för att inskräpa betydelsen av ett enda överhuvud – konungens. Sade han bland annat!" (s. 83)

Klockan var nu 11.30 em. På grund av snövädret nådde han inte redaktionen förrän nära ett på natten. Blowitz sände två spalter text – idel nyheter, överträffande allt som rapporterats från Madrid, snabbt citerade över hela världen. När *Times*-mannen fyra år senare återsåg kungen i Madrid i samband med kungligt giftermål, var denne stolt över hur han lyckats genomföra sina avsikter. Han antydde också ett kommande skifte till en mer liberal ministär. Alfonso berättade också hur han, tillfälligt färdandes i en bondes spannmålskärra, fått tillfälle att fria till kusinen Mercedes, nu hans drottning. Den 1 februari 1875 fick Blowitz ett av chefredaktörens få personliga brev med utnämning till redaktionell chef i Paris.

Utrikesminister i Frankrike var nu, efter Thiers fall, den framstående hertigen Élie-Louis Decazes. Många fruktade att denne syftade till att återinföra monarkin och därmed rubba freden i Europa. Fruktan ökade när marskalk Patrice de Mac Mahon upphöjdes till president. När Frankrike började upprusta ökade spänningen. Den ängslige tyske kanslern Otto von Bismarck gav då upphov till den diplomatiska konferensen i Berlin i maj 1871, som skulle fastställa Blowitz berömmelse. Konferensen kom att kretsa kring en påstådd tysk anfallsplan mot Frankrike, enligt Paris stoppad av ryskt ingripande. I Paris i april hade Blowitz träffat Decazes, som bad om hans tolkning av läget med tysk oro för fransk upprustning, inför den ryske tsarens väntade besök i Berlin. Utrikes-

ministern bad Blowitz om ett klarläggande i hans, ju helt oberoende, tidning.

Begäran underställdes den berömde chefredaktören John Delane i London, som till franska regeringens besvikelse tvekade. Decazes visade då, efter mycken tvekan, Blowitz en hemlig rapport från den franska ambassaden i Berlin, hur greve Moltke övertygat kejsare Vilhelm I om att snarast slå till mot Frankrike – utan regeringschefen von Bismarcks hörande. Detta blev upphov till vad som kom att kallas ”Den franska skräcken”, sedan det publicerats i London. Så småningom enades opinionen om att situationen knappast hade lösts utan Bismarcks tysta samtycke, bevisat också genom den gästfrihet fursten efteråt visade Blowitz i sitt hem under en lång måltid.

Offentliggörandet av Berlintraktaten ”om den orientaliska frågan” 1878, i samma ögonblick som de undertecknades, sågs som något dittills ouppnått. Blowitz hade länge tvekat om han skulle våga fara dit, men hade uppmuntrats av franske utrikesministern. Själv förberedde han sig grundligt. Han hittade en ung språkkunnig man, som han intrigerade in i en av de mindre delegationerna – i sig en tveksam metod. Genom hattbyten i en lunchrestaurang, där de satt vid olika bord, fick han sig dagligen tillspelat ett grundbidrag. Men allt hängde på den avgörande inledningstexten. Ingenting skulle publiceras förrän den fastställts i sista stund, inte delges offentligt utan beslut. I väntan på slutresultatet kunde *The Times* få en delöverenskommelse gällande Bulgarien – publicerad lördagen den 22 juni före kongressens slutseans.

Blowitz hade mera tur! Genom tyske utrikesministern fick han en mid-dagsinbjudan till lördag den 2 juli hos furst Bismarck, ”herre över dagens händelser”, för en fem timmar lång samvaro och en intervju. Den slutade med att rikskanslern till avsked tänkte min cigarr, skriver han. Påfallande hade varit hur positivt värden uttalat sig om den franske regeringschefen och utrikesministern, Léon Gambetta. Blowitz aktier steg. En plötslig vän lovade att läsa upp kongressakten för honom på fredagen, då den *måste* publiceras i London på lördagen om han skulle bli först. Inga söndagstidningar kom ut. Efter att ha fått ingressen långsamt uppläst åt sig hastade Blowitz till tåget. Han hade hos Belgiens minister i Berlin säkrat ett snabbt bemötande på telegrafan i Bryssel. Väl i kupén dikterade han texten ur minnet för sin sekreterare. Det hade inte svikit honom! När den fulla texten gavs ut i Berlin på måndagen stod den redan på morgonen ordagrann i *The Times*.

Efter återkomsten till Paris fick Blowitz snabbt den enda intervju som Gambetta beviljat. Denne var påtagligt förtjust över bevisen på fransk-tysk nyvunnen vänskap och såg fram emot ett möte med mannen på vilken Europas framtid hängde, den turkiske sultanen i Konstantinopel (dagens Istanbul). Men det blev aldrig av. När Blowitz 1883 följde den första Orientexpressen från Paris, var hans förhoppning att få en första intervju med den i Europa så okände sultanen. Olika intressen sattes i omlopp, medan dagarna gick. Så kom budskapet att gatorna till en av de tänkbara mötesplatserna sandats, ett säkert tecken kanske?

”Sultanen dyker aldrig upp på ett anvisat ställe”, förklarades det. Så hämtades Blowitz för att visas genom en rad salar. Kvinnorna där bar slöjor, men mindre och tunnare än på gatorna. ”Den kommer mer och mer att försvinna”, fick han veta.

Till sist visades han in genom en dörr – inför den 41-årige Abdul Haid själv. Det var en spenslig man med svart, välvårdat skägg, iförd en fältmarskalks uniform, med röd fez på huvudet och ett svärd i sammetsklätt fodral med röda tofsar. I det långa samtalet fann Blowitz – enligt egen utsago – också möjlighet att uppmana majestätet att ”öppna sin hand” för mer frihet åt folket. Det beslöts om vidare kontakt. Blowitz var välkommen åter, ansåg han åtminstone själv.

Memoarerna slutar med en suck över hur svårt det är för diplomater och tidningsmän att ha gemensamma relationer. ”För att detta ska vara möjligt måste den ene hålla tyst med vad han vet och den andra låta bli att säga det”. Blowitz memoarer kom ut kort före hans död 1903, 77 år gammal, översatta hos Fahlcrantz året därpå.

Fakta och fantasi

Genom rapporter från London var Blowitz väl känd också i Sverige. Den då 28-årige Gustaf Stridsberg tyckte dock i en spaltlång anmälan i *Svenska Dagbladet*, att memoarerna var av tvivelaktigt värde. En av författarens efterträdare från senare år som korrespondent i Paris, den USA-födde Frank Giles – som jag då och då mött i nyhetsjakten – var strängare: ”Stjärnjournalisten var inte född i slottet, utan på dess ägor, under ett blygsammare namn. Boken var en av de märkligaste blandningar av fakta och fantasi som någonsin tryckts”, skrev han. Men när jag som 26-åring – snart på väg mot Paris – fick den i min hand, var det bra läsning.

Giles blev några år chefredaktör för *The Sunday Times*, ägd av australiske Rupert Murdoch. Han begick dock misstaget att publicera Adolf Hitlers falska dagbok, troligtvis på order och försvann från scenen med tre år kvar på en förnämlig karriär. Avliden 2012. Blowitz uppmärksammas i Ivar Ljungquist omfattande DN-historik *Kampen om läsarna*. Signaturen Osborne (Erik Sjöstedt), då i Paris, senare i London för *DN*, *GHT* och *Sydsvenskan*, påpekade i ett brev vilken ”rasande storartad position som världshistoriskt blad tidningen kunde få ifall den blev citatkälla i Parispressen”, dvs. gav sin pariskorrespondent en mer favoriserad ställning ”så att han kunde bli en liten Blowitz”.

Litteratur

Blowitz, Henri Stephan, (1904) *Mina memoarer*, Stockholm: Fahlcrantz & Co:s förlag, anmälda 1903-10-06 i *Svenska Dagbladet*.

Giles, Frank (1974) *A prince of journalists, the life and times of Henri Stefan Oppen de Blowitz*, Lasalle: Open Court

Ur Dagens Nyheters historia, del 2: Kampen om läsarna, (1954) Ivar Ljungquist, Stockholm: Bonniers

Svante Löfgren (född 1918) ser sig som en kvarleva från *Djursholms-Tidningen*, *Idrottsbladet*, *Göteborgs-Tidningen* (före *GT*), *Nya Dagligt Allehanda* och Radiotjänst på Kungsgatan 9, med *Expressens* utland 1949–1984. (Stor grej 1953 med ett i hela världen uppmärksammat intervjuvar från Ho Chi Minh i november). Tvåa på SR:s korta ”Vardagsprogram” (1970–1988) med 347 bidrag.

Epost: svantelofgren@telia.com

Cimbrishamns-Bladet

Simrishamns egen tidning

Jan Thorsson

Det är ofta riksperspektivet och de stora tidningarna i Stockholm som lyfts fram i presshistorien. Det är tidningar som *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Stockholms-Tidningen* men också till exempel *Arbetet* i Malmö. De stora berömda flaggskeppen med skribenter som kunde spela en viktig roll i den nationella politiken och kulturen. Om i stället de mindre tidningarna i provinsen lyfts fram skulle perspektiven bli annorlunda även på samma problem. Ungefär så säger mediehistorikern Patrik Lundell i sin avhandling *Pressen i provinsen*. Patrik Lundell uttalar sig specifikt om tankelinjerna i samhället men kunde lika gärna ha uttalat sig om pressen i provinsen. Under 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet fanns en rik tidningsflora även i provinsen. Vid årsskiftet 1936/37 hade 126 orter i landet en egen tidning. Lokalt kunde de ha större inflytande än vad de stora drakarna hade nationellt. En sådan tidning var *Cimbrishamns-Bladet*!

År 1861 fick den tidigare sergeanten A. L. Silvander utgivningsbeviset för *Nya Cimbrishamnsbladet*. Drygt 30 år senare skulle utgivningsbeviset övergå till John Oskar Osterman. Han blev också tidningens redaktör och skulle vara det i 40 år. Han blev en legend som lokal redaktör och fick Vasaorden av kungen för sitt arbete. Hur många journalister har givits ett sådant erkännande?

Stora ambitioner

John Osterman var från trakten, från Östra Hoby som ligger strax norr om Skillinge på den skånska sydkusten. Det var en fattig trakt som präglades av fiskare och smugglare. Johns far var kustsergeant och jaktöveruppsyningsman som red och seglade med tulljakten på kusten i jakt på banditer och smugglare. En betrodd man med strålände fysik, en stålman. Så var inte sonen John. Han hade haft engelska sjukan som barn, en sjukdom som satte tydliga spår på kroppen på den som drabbades. John var spenslig med insjunket bröst men seg ändå med stora am-

bitioner. Han gick gymnasiet i Lund, skrev dikter och ville bli redaktör. Han gifte sig med en kusin och de fick tre döttrar.

Så blev han som 23-åring redaktör och utgivare av *Cimbrishamns-Bladet* år 1895 och var det till 1934. Han var flitig och samvetsgrann, som redaktör ett med sin bygd, kände alla och tycktes vara omtyckt av alla. Han präglade sin tidning och skrev varje vecka från år 1910 ett kåseri under titeln ”Händelser och funderingar”. Ett urval av veckospalten gavs ut i bokform 1980 och 1984. Det var dottern Inga som gav ut böckerna. Hon skrev också en kort biografi över sin far redaktören. Tack vare henne vet vi alltså en del om John Ostermans liv och gärning som tidningsman.

Skrev om allt

En läsning av kåserierna och nyhetsnotiserna i *Händelser och Funderingar* ger en fyllig och intressant bild av Simrishamns lokala historia. John Osterman skriver om stort som smått, ofta handlar det om naturen, andra gånger om stadens mest framträdande män och kvinnor och vad de gör eller borde göra. Ofta går tiden sin gilla gång men den kan brytas av dramatiska händelser, ibland stormar med många offer bland stadens fiskare. Fisket och fiskarna har sin givna plats liksom hamnen som är en viktig nyhetskälla för Osterman. En stormsäker hamn som kunde bidra till att utveckla staden var en av Ostermans tidiga käpphästar som redaktör. Han ville också locka turister till staden vid havet och för det krävdes ett strandbadhus, friskt vatten och en fin strand. En annan käpphäst var järnvägen från Tomelilla till Simrishamn. Den var usel, ansåg Osterman. ”Ingen järnväg i Skåne sköts på ett så föga affärsmässigt sätt som Cimbrishamns-Tomelilla järnväg”, skrev han

Snart blev det också ett badhus. Det var 1902. Hamnen dröjde åtta år till medan järnvägsförbindelserna avsevärt förbättrades år 1896 då Malmö-Cimbrishamns järnväg tog över. Tåget var viktigt för tidningen också därför att en del av upplagan skulle med morgontåget för att nå läsarna på bygden.

En liten stad

Simrishamn var en liten stad och är det fortfarande. Som litteraturprofessor Ingvar Holm påpekar i sin bok *Österlen* har Simrishamn bevarat

sin gamla stadsbild. Här har inga Domusbyggen tvingat bort de små husen där fattiga fiskare och hantverkare fordom bodde. På torget kan man höra havet som ett brus eller vid storm som ett dån. Fortfarande kan man längs husgavlar och takskägg se en bård av vitkalkade skällningar som hindrade takpannorna från att lyfta då östanvinden gick på.

Hamnen är fortfarande den viktigaste platsen i staden. Nu är hamnen stor och funktionell. Det var den inte då John Osterman tillträdde som redaktör. Då var hamnen ett ständigt bekymmer, för liten och öppen mot havet. Då stormen låg på kunde fiskebåtarna som låg i hamnen slås sönder. Den 17 oktober 1896 skrev han om en fruktansvärd storm som drabbat staden och hamnen:

När det blev mörkt och lyktorna tändes på bryggan, blev det ännu hemskare, att se de arma fartygen, hur de kastades upp och ner som bollar, och hur det knakade i deras fogningar, och hur tågverket, varmed de förtöjts, gnisslade. Själva bron darrade för stötarna, och man fruktade att den skulle splittras. Nu brast åter en fartygskätting.

Det var ett liv och ett stoj på bryggan: förskräckta fruntimmer, nyfikna, som sågo på och beklagade, ömkade sig över den dåliga hamnen, som inte gav det ringaste skydd mot de ostliga stormarna, och över skutskepparna, som höllo på att mista sina fartyg i själva hamnen, sjömän och fiskare i oljekläder, som höggo till friholt, eller anbringade nya förtöjningar. En filantrop hade tagit sig för att låta olja från ett par fotogentunnor rinna ut över vattnet för att hindra böljorna att bryta. Men det hjälpte föga.

Ende journalisten

John Osterman var stadens ende journalist då han började på bladet. Men han iakttog och skrev inte bara om stadens liv, han levde aktivt med staden. Han såg till att Simrishamn fick ett stadsbibliotek och blev dess ordförande. Föreläsningsföreningen var ett annat engagemang liksom läslokalen för sjöfolk. Han var kyrkvärd och kyrkokassör och när bygdens hembygdsförening startades var han en av initiativtagarna. Det ledde sen till att han blev intendent för Österlens museum som ännu spelar en viktig roll i kulturlivet.

När Osterman blev redaktör 1895 kom tidningen ut tisdag, torsdag och lördag. Tisdagen den 9 januari presenterade han ett program för utgivningen av *Cimbrishamns-Bladet* med honom som redaktör. Tidningen

skulle vara ”frisinnad”. Tidningen skulle inte skräna med den tanklöst framrusande hopen, det blir ingen skvallerkrönika, som kommer att tillfredsställa människors nyfikenhet på bekostnad av hederliga medborgares anseende och heder. Men å andra sidan skall den icke bäva tillbaka för att om rättvisan så fordrar kasta ljus över orättvisor och godtyckligheter. Vidare blir det vår högsta strävan, att såvitt man kan begära det av en nyhetstidning som Cimbrishamnsbladet, belysa de stora frågor, som uppröra världen, och göra dem tydliga och lättfattliga för var man.

Nyheter från lantbruket var viktiga liksom nyhetsbrevet från Stockholm och utrikesnyheterna skulle bli fler än tidigare.

Bokhandlaren gav stabilitet

Osterman hade utgivningsbeviset men tidningens fastigheter och tryckeri ägdes av stadens bokhandlare John Jeppson som kunde ge företaget en stabil ekonomisk grund. Simrishamns hade cirka 1 300 invånare vid 1800-talets slut, *Bladets* upplaga var mot den bakgrunden ansevärd, 1 000 exemplar. Det kan ändå tyckas lite, men som Per Rydén påpekar i en artikel i *Signums svenska kulturhistoria*, kunde även en till synes liten tidningsupplaga vara en god affär vid den här tiden.

Nyheter från bygden blev med åren allt fler och viktigare, fick större utrymme i bladet, inte bara på grund av att lokalkorrarna fick betalt per rad, utan tack vare duktiga skribenter som anlätades bland folkskollärare, ett fåtal akademiker och en och annan författare som Frans Löfström och Theodor Tufvesson från Hammenhög. Det var redaktören Osterman och Theodor Tufvesson som tillsammans lanserade begreppet Österlen. År 1929 hade de fått i uppdrag att skriva en turistbroschyr över Simrishamnsbygden. I broschyren använde de beteckningen Österlen. Det var i och för sig inget nytt begrepp men det blev nu lanserat i en sorts reklamsammanhang och lyftes fram. Broschyren fick titeln ”Till Österlen vill jag fara”. När de två skrev om Österlen menade de Ingelstads och Järrestads härader vilket är lika med bygden kring Simrishamn och Tomelilla. Med tiden har området vidgats och skulle man tro dagens fastighetsannonser finns numera Österlen ändå borta i Skurup. Det är alltså helt fel men möjligen ett bevis för att Ostermans och Tufvessons lansering av begreppet Österlen blev framgångsrikt.

Ute på bygden

Inte bara bygdeskrivarna låg bakom de lokala nyheterna. Redaktör Osterman var själv gärna ute på trakten för att få stoff till artiklar. Sålunda skapades den omtyckta serien ”Utmed vägarna” som gav läsning från hela spridningsområdet.

En framåt redaktör som Osterman ville självklart också blicka ut över världen. I spalten ”Månadsrevy” skrev han om alla slags händelser i Europa och världen. Snart fick dock utrikesnyheterna nyhetsvinjetten ”Utrikesnytt”.

Redaktörens frisinnaade anda präglade allt han skrev i tidningen under alla år. Den visade han inte bara i tidningen utan också när han talade på politiska valmöten och hos bygdens nykterhetsvänner. Inte heller var redaktörens kristna hemvist någon hemlighet.

Tog emot journalistvolontärer

Osterman var ensam redaktör men tog emot journalistvolontärer. En av dem var Orvar Nilsson som därefter började på *Ystads Allehanda* (YA) år 1955 och senare blev redaktionschef på tidningen. Orvar träffade jag då jag gick upp på YA:s redaktion för att fråga om jag kunde få praktisera som journalist. Det var hösten 1973. Jag hade då i två år arbetat som fastighetsskötare, brevbärare och skogsarbetare efter att ha avlagt en fil kand-examen i internationell politik vid universitetet i Umeå. Det var stor arbetslöshet bland akademiker de åren och själv sökte jag till exempel våren 1971 160 jobb utan att få ett enda svar. Det fick mig med tiden att fundera på att bli journalist och jag sökte till folkhögskolan i Skurup. Så tänkte jag att jag kunde praktisera utan lön på lokaltidningen då jag inte var på folkhögskolan. Orvar Nilsson var positiv, visst kunde jag det. Min första artikel handlade om färjelinjen Pol-Line. På morgonen sa Orvar surt: ”Vad är det för jävla artikel du skrivit”. Men han sa inte vad som var fel, det fick jag lista ut själv och jag insåg att det var viktigt att vara noggrann. Efter en månad på YA sa Orvar: ”Du ska väl ha lite betalt”. Så fick jag 50 kronor om dagen. Efter nyåret blev jag anställd.

Orvar tillhörde den gamla skolan och gick omkring på redaktionen i väst och kavaj, blossande på en cigarr och spred gemyt. Klippte lite telegram och snart var det dags för lunch. Han kom från Kivik, lärde jobbet

på *Cimbrishamns-Bladet* för att bli redaktör på *Ystads Allehanda*. Efter pensionen återvände han till Kivik.

Cimbrishamns-Bladet och *YA* stred om tidningsläsarna i området mellan Simrishamn och Ystad. Redan år 1905 startade *Bladet* en avläggare i Tomelilla med namnet *Tomelilla Tidning*. I Ystad var det svårare att få fotfäste. Flera försök gjordes, det sista år 1935. På 1940-talet var den sammanlagda upplagan för de tre tidningarna cirka 3000 exemplar, enligt *Den svenska pressens historia*.

På 1930-talet ändrades *Cimbrishamns-Bladets* politiska inriktning från frisinnad till först moderat och sedan till höger. Ändringen gällde också de två avläggarna. Tidningarna togs över av ett högerkonsortium och med det var John Ostermans 40-åriga bana som journalist slut. Familjen lämnade Simrishamn som snart var utan egen tidning.

Samma år som John Osterman sålde sin tidning, 1934, öppnade *Ystads Allehanda* eget kontor i Simrishamn. *Allehanda* hade då redan kontor i Tomelilla sedan 1931.

Under 1970-talet hade både *Ystads Allehanda*, *Arbetet* och Riksradiation journalister i Simrishamn. De senare hette Walde Bengtsson och Qvitt Holmgren. Deras redaktioner låg på Lillevångsgatan, Simrishamns eget Fleet Street. *Skånska Dagbladet* hade en egen radskrivare som hette Ola Jönsson.

Nu är *Ystads Allehanda* åter ensam på plats.

Litteraturförteckning

Den svenska pressens historia II. Åren då allting hände (1830–1897)

Dag Nordmark m.fl., 2001

Den svenska pressens historia III. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945). Gunilla Lundström m.fl., 2001

Holm, Ingvar (2000) *Österlen, land möter hav*, Stockholm: Prisma

Lundell, Patrik (2002) *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850* (diss) Lund: Nordic Academic Press

Olsson, Nils (1973) *Ett sekel med Ystads Allehanda i stad och bygd*, Ystad: Ystads Allehanda

Osterman, John (1984) *Händelser och funderingar 1895–1914, en tidskrönika ur Cimbrishamns-bladet*, Skrift nr 27, Simrishamn: Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne

Osterman, John (1986) *Händelser och funderingar 1915–1934, en tidskrönika ur Cimbrishamns-bladet*, Skrift nr 30, Simrishamn: Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne

Rydén, Per (2008) ”Det moderna genombrottet” i *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet*, Red Jakob Christensson, Stockholm: Signum

Jan Thorsson bor i Skivarp. Han är journalist sedan 1973 och har en masterexamen i historia.

Epost: Jt.media@telia.com

Ett värmländskt upplysningsorgan

Om *Carlstads Wecko-Tidningar* 1774–1789

Dag Nordmark

Senhösten 1775 avrättades mördaren Sven Samuelsson i Arvika. Han kläddes av vid stupstocken där skarprättaren först högg av högra handen, sedan huvudet och därefter spikade upp kroppen på ett hjul.¹ Nästa morgon kunde den bestörta allmänheten konstatera att någon orädd person i skydd av mörkret stulit likets mössa och kläde, som antogs äga magisk kraft. Händelseförloppet tycktes göra klart att vidskepliga föreställningar, som ett ögonvittne formulerar det, ”hos Gemene Man beklagligen ännu äro i bruk och utöfning”.

Historien finns att läsa i den andra årgången av *Carlstads Wecko-Tidningar*, vars första nummer utkom i mars 1774 med konsistorie- och gymnasieboktryckaren Eric Widblad som redaktör och ansvarig utgivare. Denna stadens och länets första periodiska publikation är ett exempel på vad som brukar kallas faktorspress, alltså en tidning som startas av en under-sysselsatt boktryckare som bättre ville utnyttja officinens kapacitet. För landsortspressen är 1700-talets senare del en expansiv period. År 1749 utkom *Götheborgs Wecko-Lista* med sitt första nummer och fick under det följande decenniet efterföljare i Karlskrona och Norrköping. Vid sekelskiftet utkom nyhetsinriktade tidningar mer eller mindre regelbundet i närmare tjugo landsortsstäder.²

Det första numret av *Carlstads Wecko-Tidningar* innehöll, som brukligt var, ett slags programförklaring av utgivaren. Han hade startat detta företag av två skäl, skriver Widblad, dels för att bidra till det allmännas förbättring, dels för att få en rimligt säker inkomstkälla. Med tidningen ville han ”tjena och gagna, roa, förnöja, muntra och åt minstone i någon mohn uppbygga”. Tidningen skulle innehålla nyheter från olika samhällsområden, moraliskt uppbyggliga och praktiskt nyttiga uppsatser, vitterhet, kungörelser, annonser m.m. Tidningarna kan, menade Widblad vidare, bidra till samhällets utveckling genom att sprida nyttiga kunskaper.

¹ *Carlstads Wecko-Tidningar* nr 50 1775. Tidningsnamnet förkortas CW i följande noter.

² Ingemar Oscarsson, ”Med tryckfriheten som tidig tradition (1732–1809)”, *Den svenska pressens historia, I. I begynnelsen (tiden före 1830)*, Sthlm 2000, s. 119 och 169.

per och ge plats för ett medborgerligt samtal om gemensamma angelägenheter. Vissa läsare hade samma uppfattning. Signaturen Medborgare framhöll i en insänd artikel att en välskött tidning kunde befordra ”wackra Seters utöfning; Snillets skärpande; bekymmers lättande; Hushållningens förwidgande, Sanningens updagande och Nyheters inhämtande”.³ Den skulle däremot inte, försäkrade utgivaren som också på denna punkt hade läsarnas stöd, bli ett forum för arga gräl och destruktiva personangrepp.

Tidningsekonomi och läsekrets

Widblads initiativ tycks ha uppskattats av omgivningen. Redan i tidningens andra nummer berömdes hans handlingskraft av en anonym insändare och han lovade i gengäld en utökning av bladets omfång.⁴ Han hade emellertid svårt att få sitt företag lönsamt. Efter många års prövningar förklarade Widblad att bladet skulle upphöra vid slutet av 1777 och att den fjärde årgången alltså också skulle bli den sista.⁵ Så blev nu inte fallet. ”Det går icke an afstå med Carlstads Wecko blad”, framhöll en läsare som förklarade att han och hans vänner skulle göra allt de kunde för att säkra tidningens fortsatta bestånd.⁶ Utfästelserna fick Widblad att fortsätta vilket dock inte innebar att problemen upphörde.⁷ I slutet av år 1780 återkom han till sina ekonomiska svårigheter och framhöll att antalet prenumeranter inte var uppmuntrande och att alltför många av dem uppträdde svekfullt.⁸ För den snart avslutade årgången säger sig Widblad ha haft 153 prenumeranter av vilka dock inte mindre än 43, alltså närmare en tredjedel, inte erlagt sina prenumerationsavgifter. Läsarnas antal kan tyckas obetydligt men är inte uppseendeväckande lågt. Vid 1780-talets slut hade jämförbara publikationer som *Fahlu Weckoblad* ca 150 abonnenter, *Weckoblad för Gefleborgs län* ca 135 och *Nyköpings Weckoblad* inte mer än omkring 100.⁹ Priset för en helårsprenumeration på *Carlstads*

³ CW nr 30 1782.

⁴ CW nr 2 och 10 1774.

⁵ CW nr 49 1777.

⁶ CW nr 50 1777.

⁷ CW nr 28 1781 och 12-14 1780.

⁸ CW nr 49 1780.

⁹ Ingemar Oscarsson, ”Svensk landsortspress 1732–1809”, Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Ständigt dessa landsortstidningar*, Sylwan 3, Göteborg 1998, s. 36 ff.

Wecko-Tidningar uppgick till tre daler silvermynt vilket också var normalt för ett lokalt nyhetsblad vid denna tid.¹⁰ Widblad hade under året inkasserat 330 daler men saknade alltså närmare 130 från de försumliga abonnenterna. Hans utgifter för papper, färg, linolja, kimrök m.m. uppgick på årsbasis till ca 110 och portoavgifterna till ca 46 daler. Arvodet för eget arbete och för förslitning av press och typer skulle därmed stanna vid drygt 170 daler. Intäkterna var i nivå med årsinkomsten för hantverkare, bättre betalda arbetare och lägre tjänstemän men enligt Widblads uppfattning alltså inte tillräckliga. Och att en tredjedel av abonnenterna underlät att betala sina prenumerations- och portokostnader var givetvis oacceptabelt.¹¹ Widblad höll likväl företaget flytande ytterligare några år. Under första delen av år 1789 tvingades han dock på grund av sjukdom ställa in utgivningen under en tid vilket ledde till ett stort bortfall av abonnenter. I ett appendix daterat 8 augusti 1789 förklarar Widman att han gärna skulle fortsätta om han haft läsarnas stöd men att nedläggningen var ofrånkomlig eftersom enbart sex prenumeranter och fjorton subskribenter anmält sitt intresse.¹² Enbart tre nummer utkom under detta kalenderår.

Utgången var knappast helt överraskande med tanke på hur bräckligt underlaget var för Widmans tidningsprojekt. Karlstad hade mindre än 2000 invånare och låg i en glest befolkad region. Läskunnigheten var begränsad, prenumerationsavgiften oöverkomlig för huvuddelen av befolkningen som knappast heller hade mycket ledig tid för läsning. Att *Carlstads Wecko-Tidningar* främst var en angelägenhet för de högre stånden framgår med all önskvärd tydlighet av den prenumerantlista Widblad lät publicera i slutet av 1780 års årgång.¹³ En sammanställning av abonnenterna efter deras titlar visar en tydlig dominans för kyrkliga befattningshavare (prost, komminister, kyrkoherde m.m.) med totalt 26 personer. Läger man till den närstående och delvis överlappande gruppen lärare stiger siffran till 32, vilket alltså är ca en femtedel av det totala antalet prenumeranter. Borgerskapet, dvs. hantverkare och handelsmän i staden, företräds av ett tiotal personer med yrkesbeteckningar som skräddare, vagnmakare och juvelerare och ungefär lika många hör hemma i bruksnäringen. Därefter följer tjänstemännen (assessor, kamrer, bokhåll-

¹⁰ Oscarsson 1998, s. 41.

¹¹ Jfr Oscarsson 2000, s. 208 och C. E. Nygren, "Den första tidningen i Karlstad", *Pennan. Värmlandsjournalisternas jultidning* 1919.

¹² Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur*, I, Sthlm (1895) 1969, nr 202, s. 85.

¹³ CW nr 491780. Jfr Oscarsson 2000, s. 171.

lare m.fl.) som uppgår till drygt femton personer, en liten grupp jurister och längst ned några få militärer. Listan gör alltså tydligt att tidningen var en angelägenhet för ett tunt skikt av välutbildade ståndspersoner och ekonomiskt starka näringsidkare. Kvinnorna är också kraftigt underrepresenterade. Listan upptar totalt två personer av kvinnligt kön, betitlade "Fru Assessorskan" och "fru Häradshöfdingskan". Gruppen är tämligen osynliga också i bladets redaktionella delar. När Widman vänder sig till sin läsekrets använder han normalt tilltalsorden "Herrar abonnenter" eller "Herrar bidragsgivare." När texter av kvinnliga skribenter vid några tillfällen förekommer i tidningen är de försedda med könsmarkörer som "Uppsatt af en Fruntimmer" eller "af ett wittert Fruentimmer".¹⁴

Det ofria ordet

Tidpunkten för Widblads tidningsstart var inte den allra bästa. År 1766 hade Sverige fått en tryckfrihetsförordning som också i ett internationellt perspektiv var anmärkningsvärt liberal. Friheten blev emellertid kortvarig. Redan några dagar efter sin statskupp i augusti 1772 utfärdade Gustav III en varning mot "smädliga tillvitelser" i offentliga organ vilket skapade osäkerhet om vad som fick och kunde sägas. Större klarhet vanns 1774 då kungen genom en ny förordning kraftigt kringskar pressens frihet.¹⁵ Ytterligare en rad restriktiva påbud utfärdades under det kommande decenniet och innebar att Widblad måste vara extra försiktig med publicering av anonyma artiklar eller texter som kunde innehålla "något til enskilt mans wanheder eller försmädelse".¹⁶ Han hade skäl att då och då påminna sina läsare om gällande rättsordning och återgav bl.a. kungens varning mot dem som "fälla obehöriga och wrånga omdömen öfwer de Författningar, Wi till Rikets fördel och nytta widtagit".¹⁷ Något sådant gjorde inte Widblad. Kungahusets göranden och låtanden behandlas genomgående i en anda av kritiklös underdånighet. Att statskuppen den 19 augusti 1772 betecknas som kungens "oförlikneliga Stor-werk" och under de följande åren blir föremål för ytterligare ovationer är symtomatiskt. Som många av hans kol-

¹⁴ CW nr 15 1778 och 8 1786.

¹⁵ Stig Boberg, *Gustav III och tryckfriheten 1774–1787*. Gbg 1951, s. 34 ff.

¹⁶ Boberg, s. 162 ff. och s. 232 f. Jfr Se även Klemming & Nordin, s. 316 ff. samt CW nr 9 1778 och nr 2 1781.

¹⁷ CW nr 1 1788. Jfr Boberg, s. 232.

legor förstod Widblad å andra sidan, som vi ska se, att utnyttja den offentlighetsprincip som fortfarande gällde och som gav tidningsutgivare möjligheten att utan påföljd publicera olika myndigheters protokoll, brev, resolutioner, rättegångshandlingar m.m.

Nyhetstidningen

En av tidningens uppgifter var alltså att förmedla nyheter. Nyhetsmaterialet från olika samhällsområden tar också stor plats, grovt räknat ca hälften av utrymmet.¹⁸ Definition av begreppet ”nyheter” är då tämligen generös och inbegriper bl.a. tjänstetillsättningar inom militär- och civilstaten, auktioner, torg- och marknadspriser, brunn- och tingsterminer, domar och resolutioner samt ”andre i Orten förelupne händelser och merkwärdigheter”. Utrikespolitiken ges stort utrymme och presenteras vanligen i form av notiser om krigshandlingar, diplomatiska framstötter, förskjutningar i maktbalansen m.m. på den storpolitiska scenen. Motstridiga uppgifter i nyhetsflödet kunde få Widblad att ge sig in i ett källkritiskt resonemang om sanningshalten i vissa påståenden: ”Tidningarna om Kriget mellan Engländerne och Americanarne äro bland de mäst contradictorie”, skriver han i slutet av 1777 och fortsätter:

I somlige utsättes Americanernas styrka till 82 000 man, utom LandMilice, i andra försäkras at General Washington ej kunnat samla mer än 13 000; i somliga sägas Americanerna wara mycket eniga, i andra påstås, at största oenighet bland dem regerar [— —] i somliga göras det aldeles otroligt, at Engländerna i år skola kunna winna ändamålet med detta Krig, i andra föreställes det såsom redan mycket nära wunnet. [— —] Hwad skal man tro?¹⁹

Saxen var ett viktigt arbetsredskap beträffade både utrikes- och inrikesnyheterna som alltså främst byggde på vad redaktören hittade i andra tidningar. I en av de första årgångarna utfäste sig Widblad att presentera ett så omfattande sammandrag av innehållet i den officiella *Inrikes Tidningar* att den ”alldeles må kunna umbäras”.²⁰ Han hänvisar också

¹⁸ Det är med viss förundran man i Bo Östmans *Från bly till padda. Moderat presshistoria & profiler*, Hämösand 2014, s. 140 läser att CW inte hade någon ”ordentlig nyhetsförmedling”.

¹⁹ CW nr 42 1777.

²⁰ CW nr 51 1775. Jfr Lundstedt, I, nr 75, s. 47.

till bl.a. *Götheborgs Allehanda*, *Götheborgs Tidningar*, *Stockholms-Posten*, *Nya Dagligt Allehanda*, *Stockholms Dagligt Allehanda*, *Fahlu Weckoblad* *Lärda Tidningar* och några utländska gazetter.

Widblad ville också ge sina läsare ett rikt utbud av nyheter från närområdet och bygger i stor utsträckning på insända läsarbrev vilka bl.a. berättar om nya kyrkobyggen, rödsotens härjningar, björnjakt, missväxt, nödår och den överallt lika bristfälliga skjutshållningen. Ett annat återkommande tema var eldfaran, inte överraskande i en region som drabbats av flera förhärjande stadsbränder. Incidentrapporter dyker upp regelbundet och större olyckor, som branden i Kristinehamn våren 1777, beskrivs ingående och följs av förslag till brandskyddets förbättrande.²¹ Berättelser om brott och straff är en annan framträdande del av nyhetsjournalistiken där den olovliga brännvinsbränningen ägnas stor uppmärksamhet. Ett annat mer udda exempel är ett inbrott i Gräsmarks kyrka där tjuvarna kom över en dyrbar förgylld silverkalk, infångades men knivskar rättsbetjänarna och försvann.²² Besök av prominenta besökare, som biskopen, arvprinsen eller majestätet självt gav upphov till utförliga redovisningar som pekar fram mot senare tiders lokalreportage. Gustav III besökte Karlstad vid flera tillfällen, däribland hösten 1788. Tidningen berättar om illuminerade stadsgator och att man på torget kunde beskåda majestätets namnchiffer, täckt med en krona och belyst av brinnande lampor. Stämningen höjdes ytterligare genom att den ryktbare konstmästaren Carl Jakob Heublein, lät avfira en kanonad från en på Klarälven placerad modellbåt och på aftonen bränna av ett fyrverkeri.

Läsarnas tidning

Widblad var alltså beroende av läsekretsens aktiva medverkan. Vid flera tillfällen vände han sig till myndigheter och enskilda personer som ”weta något i ett eller annat wara förlupit, honom sådant gunstigast tillkänna gifwa”.²³ Det kunde handla om hushållsrön och huskurer, utdrag ur protokoll, vittra arbeten, personuppgifter, moraliteter, satirer, kort sagt allt som har ett samhälleligt intresse och ”kan förnöja en wettgirig och tillika dygdig Allmänhet”.²⁴ Vissa personer och yrkeskategorier an-

²¹ CW nr 19, 21, 22 och 25 1777.

²² CW nr 22 1783.

²³ CW nr 17 1774 och 1 1778.

²⁴ CW nr 36 1774.

sågs ha större ansvar för informationsförmedling än andra. Prästerskapet utpekades flera gånger som en nyckelgrupp och vid något fall antyds att domkapitlet i ett cirkulärbrev uppmanat denna yrkeskår att sända in underrättelser till tidningen.²⁵ Läsarna hade också synpunkter på tidningens innehåll och efterfrågade bl.a. uppgifter om spannmåls-, sill- och saltpriser på olika håll i landet. Widblad svarade att han skulle försöka efterkomma önskemålen och att han av andra uppmanats förmedla upplysningar om väderlek, väglag och isarnas bärighet.²⁶ Det senare gav honom anledning att ännu en gång vädja till sina prenumeranter, särskilt de på avlägsna orter, att meddela vad de visste så att det "til Allmänhetens tjänst, i Tidningarne må kunna införas."

Bidragsgivare och uppgiftslämnare kunde å andra sidan ha skäl att iaktta en viss försiktighet, som framgår av en episod våren 1787 då ett brev från Östmark, vilket beskrev rödsotens härjningar och befolkningens betryckta läge, infördes i tidningen.²⁷ Den anonyme brevskrivaren, en tidig whistleblower, ville med tidningens hjälp rikta höga vederbörandes uppmärksamhet på missförhållandena. Även om ingen enskild person nämns vid namn eller på annat sätt utpekades kunde rapporten uppfattas som en förstucken kritik av ansvariga myndigheter och så tycks brevet också ha tolkats. I ett följande tidningsnummer återges ett utdrag ur Landskansliets protokoll som berättar att Johan Herman Ekman, Stadsphysicus i Karlstad och sedan 1773 en av regionens två distriktsläkare, begärt att Widman skulle uppge uppgiftslämnarens namn för att därmed underlätta en grundlig undersökning av sakernas tillstånd.²⁸ Widblad gjorde inga invändningar utan angav brevets upphovsman, en kapellpredikant och magister på orten. Också landshövdingen förklarade enligt protokollet att han ville undersöka saken närmare och kritiserade brevskrivaren för att han inte redan tidigare underrättat Konsistorium om problemen i Östmark.

Widblads återkommande försäkringar om att tidningens spalter stod öppna för läsarna var inte enbart altruistiska och motiverade av journalistiska överväganden. Uppenbarligen tog Widblad betalt för att införa vissa artiklar, ett bruk som är känt också från andra samtida avisor.²⁹ I början av år 1783 meddelar han sålunda att han mottagit 32 skilling i trycknings-

²⁵ CW nr 52 1784 som hänvisar till Konsistoriets rundskrivelse nr 1 1774.

²⁶ CW nr 8 1776 och 49 1786.

²⁷ CW nr 10 1787.

²⁸ CW nr 11 1787. Jfr Boberg, s. 112.

²⁹ CW nr 2 1782, jfr Oscarsson 2000, s. 209.

arvode för att införa ett brev i tidningen.³⁰ I en följande årgång avvisar Widblad två artiklar som han anser stöta på "Malice eller Pedanteri" och meddelar att författaren kunde återfå sina pengar.³¹

Debattorganet

Carlstads Wecko-Tidningar skulle alltså tjäna läsekretsens moraliska förbättring genom att belysa olika former av mänskliga svagheter, vilket bl.a. kunde ske med hjälp av sedelärande betraktelser som "Om Högfärd" eller "Om Penninge- och Ähregirighet".³² En annan genre hade liknande syften, nämligen satiren, utlöparen av en antik diktform med en tids- eller kulturkritisk ådra. Här går man bl. a. tillrätta med kvinnornas upptagenhet vid kläddmodet och formulerar ett ironiskt förslag om inrättandet av en akademi, understödd av allmänna medel, som kunde bedriva upplysning inom området och dela ut premier och stipendier till dess mest förtjänta företrädare.³³ Bladet kunde alltså vara försiktigt kritisk mot tidens seder, ovanor och olater men var därför inte något oppositionellt organ. Det underordnade sig som vi sett utan protester Tryckfrihetsförordningens bestämmelser, undvek inrikespolitikens blindskär och var ytterligt underdånig i sina kommentarer om kungahus, råd, riksdag eller högre ämbetsmän. Genom att ge frikostigt utrymme åt officiella dokument kan den tidvis framstå som ett överhetens organ där myndigheter och myndighetspersoner talar till sina undersåtar utan att vänta sig svar eller kommentarer. I *Carlstads Wecko-Tidningar* återfinner man sålunda utdrag ur Gustav III:s proklamationer i aktuella ärenden och här möter man inte minst en strid ström av kungörelser från Konungens befallningshavande på residenset i Karlstad.

Även om Widblad många gånger förklarade att hans tidning inte var platsen för personangrepp och uppsplitande polemik så innehöll den lika fullt tidvis meningsutbyten som kunde vara både utdragna och affekterade. Åtskilliga insända och reformatoriskt sinnade artiklar om indelningsverket, den nya länsindelningen, brännvinsbränningen, reglering av den lokala timmerförsäljningen m.m. innehåller en i sak reell kritik av över-

³⁰ CW nr 18 1783.

³¹ CW nr 16 1784.

³² CW nr 26 och 38 1780.

³³ CW nr 3 1775 med repliker i nr 12 och 13.

hetens sätt att sköta sina förpliktelser. När tidningen behandlar rättstvister sker det i allmänhet med hjälp av rättsliga dokument, vilket vittnar om offentlighetsprincipens betydelse för pressens möjlighet att skapa insyn i frågor som annars tillhörde privatsfären. I början av år 1780 blir sålunda tvisten om en fastighetsaffär mellan kaptenen Joh. Brelín och den polskfödde baronen von Cahman belyst med hjälp av rättegångshandlingar som sträcker sig över sju nummer. Än mer uttömmande är redovisningen av en kontrovers mellan hökaren A. Blomgren och en anonym insändare, där den senare tycks ha överlämnat rättens handlingar till Widblad för att de skulle ges offentlighet. Så skedde alltså. Handlingarna började publiceras som bilaga till tidningen i september 1777 och avslutades, efter ca trettio nummer, i februari följande år.

Kontroverser av detta slag kunde säkert ha sin lockelse för vissa läsare men väckte ogillande hos andra och stod väl, noga taget, i strid med Widblads egna publicistiska principer. Tidningen borde avstå från polemik som enbart leder till "arghet, bitterhet, hat och illvilja Medborgare emellan", menade en insändare.³⁴ En annan förmodade att vissa skriverier säkert roade dem som älskar split och osämja men att mer insiktsfulla läsare betraktade dessa med "största afsky, såsom uphof till mycket ondt."³⁵ Om en dispyt kring Gillberga surbrunn heter det i en insändare att Widblad inte borde låta "sådana smutsiga och til intet gagnande Trätor, i sina Tidningar inflyta" eftersom de inte roade den rättsinnige medborgaren och inte heller informerade den okunnige.³⁶ Widblad fick alltså kritik för att han gav Momus – som i den grekiska mytologin personifierar den illasinnade och ansvarslösa satiren – alltför stort utrymme i sin tidning.³⁷ Widblad genmålde med att inlägg som de nyss nämnda kunde "gagna och tjena det Allmänna" och att det i de stora sammanhangen var av mindre betydelse om Momus då och då fick ett ord med i laget: "Hunden skäller ock ofta på Månan"; skriver han med en referens till 1600-talskalden Georg Stiernhielm, "men icke fördunklas hans sken deraf."³⁸

³⁴ CW nr 30 1782.

³⁵ CW nr 44 1783.

³⁶ CW nr 39 1785.

³⁷ CW nr 37 1775. Jfr dikten "Till Momus" i nr 23 1787 och Stiernhielms kortdikt "På månen som en hund skäller oppå".

³⁸ CW nr 37 1775.

Lärda saker

”Wi lefwe nu, Gudi lof! I uplysta tider”, utropar en anonym skribent i början av år 1784 och upplysningens tro på förnuft och framåtskridande sätter onekligen sin prägel på Widblads tidning.³⁹ Några av 1700-talets upplysningsfilosofer kom faktiskt till tals på dess sidor, däribland Voltaire och Alexander Pope.⁴⁰ Widblad framhöll ju gärna pressens civilisatoriska betydelse och sin vilja att befordra framåtskridandet genom att presentera bildande och uppbyggliga texter. Huvuddelen av dem gäller området lanthushållning och består av en strid ström av artiklar om odling av humle och potatis, svedjebruk, metoder för att fördriva råttor och mullvadar, förbättring av kakelugnar m.m. Upplysningsivern tar sig också uttryck i texter om naturmedicin och huskurer under rubriker som ”Beskrifning huru den nu gängse Flug-febern bör cureras”, ”Medel mot Podagra och Gikt” och ”At bewara Hästar för Qwarka”. Det humanistiska kunskapsområdet får mindre utrymme men representeras bl.a. av en över flera årgångar löpande serie biografier över framstående värm-länningar och en om Martin Luthers levnadshistoria.⁴¹ Perspektivet mot den stora världen öppnas genom en serie artiklar om Kina och ett generöst utdrag ur kapten James Cooks dagbok från färderna i Söderhavet med fartyget Endeavour.⁴² Under rubriken ”Lärda saker” informerade tidningen något oregelbundet och tämligen summariskt om framsteg inom vetenskaperna och nytkommen facklitteratur, både svensk och utländsk.

Ett vittert organ

Carlstads Wecko-Tidningar var alltså i hög grad också ett vittert organ där vissa nummer nästan uteslutande upptas av skönlitterära texter. Genomsnittligt innehåller bladet ett trettiotal skönlitterära titlar per årgång, flertalet i bunden form.⁴³ De vittra texterna placerades vanligen på tidningens första sida och kunde sträcka sig över flera nummer. Att de hade hög status understryks av att de vanligen är tryckta med bokstavs-

³⁹ CW nr 9 1784.

⁴⁰ CW nr 9 1785 och 30 1786.

⁴¹ CW nr 4 1784, forts. nr 5, 6, 8, 9 1784 och nr 1–4 1781.

⁴² CW nr 32 och ff. 1774 samt 18 ff. 1781.

⁴³ Jfr Anders Ringblom, *Vers i svensk press 1760–1809*, d. 2, Växjö 1981, s. 15.

typen antikva, i motsats till övrig tidningstext som är satt med den äldre ”svenska stilen” eller ”frakturstilen”. I några fall handlar det om omtryck av förhållandevis kända verk med namngivna upphovsmän, däribland en tillfällesdikt av Olof von Dalin och ett utdrag ur Giovanni Battistas herdedrama *Il pastor fido* från 1500-talets slut. Några texter på latin påminner om att svenska ännu inte var det självklara litteraturspråket.

Utbudet domineras av tillfällesdikten som hade en stark ställning i den litterära offentligheten och var väl förankrad i de högre ståndens sociala ceremonier. De kan vara motiverade av årstidernas växlingar, större helgdagar eller historiskt betydelsefulla händelser. Flertalet behandlar emellertid centrala tilldragelser i det mänskliga livsloppet som födelse, bröllop och död. De riktar sig till namngivna personer och går följaktligen också under beteckningen personverser. Arten är starkt formaliserad: födelsedikterna lovar en lyckosam framtid för den nyfödde och dennes stolta föräldrar, bröllopsdikterna husfrid och livslång lycka medan begravningsverserna beskriver den bortgångnes alla förtjänster och de efterlevandes avgrundsdjupa sorg. Gravdikterna utformades vid några tillfällen efter stenstilens formella mönster, inspirerad av antika inskrifter på gravvårdar och minnesmärken, där punkt sattes efter varje ord.⁴⁴ Den lapidariska och frasfria texten inleddes ofta, som i följande exempel, med ett tilltal till en fingerad förbipasserande person:

Vandringsman.
Här. Lemnas. Dig.
Någre. Öfverlefvor.
Af. Människors. Fägnad.
Och. Anhörigas. Heder.
Född.
Af. Förnuftige. Föräldrar.
Blef. Prosten. BENGT. PISCATOR.
[— — —]⁴⁵

⁴⁴ Jfr Per S. Ridderstad, *Konsten att sätta punkt. Anteckningar till stenstilens historia 1400–1765* (diss.), Sthlm 1975.

⁴⁵ CW nr 11 1777.

Annonser

Carlstads Wecko-Tidningar var också ett annonsorgan med koncist formulerade säljbudskap. Hösten 1782 gav den sålunda tillkänna att handelsmannen hr Nordholm sålde ”CaffeBönor i partie och minut til modererat pris” och att man i en närliggande butik kunde erhålla snus för endast tolv skilling skålpundet.⁴⁶ Här utlystes också lediga anställningar och här kunde arbetssökande presentera sina kvalifikationer. Tidningen gav förstås också upplysningar om publika nöjen, som att den legendariska teaterdirektören Carl Gottfried Seuerling gav föreställningar i staden under Persmässan.⁴⁷

Annonserna ger också intressanta upplysningar om andra sidor av regionens litterära liv, nämligen genom att informera om var böcker kunde inhandlas och i vissa fall också upplysa om vilka titlar som salufördes. Under Widblads tid som tidningsutgivare dominerades marknaden av bokbindarna som bedrev handel i både Karlstad och Kristinehamn. Tidningen ger också upplysningar om återkommande bokauktioner, annan försäljning av större boksamlingar och innehåller då och då också erbjudande om subskriptioner på kommande verk. Fornforskaren Erik Fernow, upphovsmannen till den många gånger omtryckta *Beskrivning över Värmland*, höll publiken underrättad om hur hans arbete framskred och klagade regelbundet över allmänhetens ringa intresse för detsamma. Det var, som han lakoniskt anmärkte, icke ”allas lott at skrifwa sig til rikedomar”.

Summering

Att utgivningen av *Carlstad Wecko-Tidningar* upphörde 1789 innebar inte att Värmland fortsättningsvis saknade nyhetsblad. Omkring sekelslutet skedde tvärtom en rad nystarter och sammanslagningar, främst inom gruppen ”stiftstidningar”. *Carlstads Wecko-Tidningar* tillkom som vi sett i en period då tryckfriheten var kringskuren och gjorde heller inga allvarliga försök att utmana samhällsmakten. I Widblads tidning kunde överheten tala till sina underlydande i form av kungliga dekret

⁴⁶ CW nr 40 och 41 1782.

⁴⁷ Seuerling hade enligt CW nr 26 1786 ordnat sin teater i herr Nordholms gård där han bl.a. framförde Voltaires *Zaire*.

och myndighetskungörelser utan att vänta sig svar eller kommentarer. I samma tidning kan man emellertid också skönja början till det medborgerliga samtal som under 1800-talet skall göra pressen till en politisk maktfaktor och jämna vägen för ett demokratiskt samhällsskick. Vid några tillfällen uppträder faktiskt Widblads läsare mindre som undersåtar än som medborgare och tillåter sig att ha synpunkter på allmänna angelägenheter. Konturerna av det sociala rum som kallats ”den borgerliga offentligheten” kan anas i *Carlstads Wecko-Tidningar*.

Dag Nordmark är professor em i litteraturvetenskap vid Karlstads universitet, har bl.a. publicerat *Det förenande samtalet. Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft* (1989) och *Pajas, politiker och moralist: Om Gustaf Frödings tidningstexter 1885–1895* (2010). Han har även skrivit avsnittet om perioden 1830–1858 i *Den svenska pressens historia 2, Åren då allting hände* (2001).

Epost: dag.nordmark@kau.se

Svensk Presshistorisk Förening

Verksamhetsberättelse för året 2016

Ordinarie ledamöter:

Lars-Åke Engblom, ordförande t.o.m. årsmötet den 17 maj

Elisabeth Sandlund-Gäfvert, vice ordförande, ordförande fr.o.m.
den 17 maj

Elin Gardeström, skattmästare

Kristina Lundgren, sekreterare

Birgitta Ney, årsboksredaktör, vice ordförande fr.o.m. den 17 maj

Anders Franck, ordinarie fr.o.m. den 17 maj

Johan Hirschfeldt

Eva Jais-Nielsen, ordinarie fr.o.m. den 17 maj

Pär-Arne Jigenius

Åke Pettersson

Suppleanter

Anna Britt Benjour

Nina Linder

Pär Nilsson

Revisorer

Jonathan Bexelius

Ulf Eriksson

Revisorssuppleanter

Jens Karlsson

Staffan Sundin

Valberedning

Tobias Lindberg, sammankallande

Gudrun Hjelte

Sverker Lindström

Årsmöte

Föreningens årsmöte ägde rum i Beskowsalen i ABF-huset, Stockholm, den 17 maj 2016.

Efter årsmötesförhandlingarna följde fyra föredrag i anknytning till årets jubileum av ”Tryckfrihetsförordningen 250 år”, med Johan Hirschfeldt, Lars-Åke Engblom, Dag Nordmark och Kristina Lundgren. Kvällen avslutades med samkväm.

Styrelsen

Styrelsen har haft fyra protokollförda sammanträden samt ett tilläggsmöte per capsulam. Därtill har arbetsutskottet sammanträtt vid tre tillfällen.

Medlemsstatistik

Föreningen hade vid årsskiftet 340 enskilda medlemmar och 30 juridiska personer, huvudsakligen medieföretag, som medlemmar, vilket innebär en viss ökning jämfört med föregående år då vi hade 318 enskilda medlemmar.

Stipendier m.m.

Styrelsen beslöt i år att utdela tre mediehistoriska stipendier om 25 000 kronor vardera, vilka tillföll Arianna Bommarco för en studie av Alma Haag, en av Sveriges första kvinnliga pressfotografer, Bo Bernhardsson för en studie av de olika aktörerna kring nedläggningen av *Arbetet* år 2000, samt Torbjörn von Krogh för en studie av Carl Lindhagen som mediekritiker.

Förra årets nyinstittade stipendium om 10 000 kronor för kandidat- eller magisteruppsatser i mediehistoria fick inga sökande i år, varför ingen utdelning skedde.

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om föreningens verksamhet, mediehistorisk litteratur och aktuella medie-

historiska händelser. Under hösten har sidan varit föremål för viss omgörning och en övergång till fortsatt drift i föreningens egen regi.

Broschyrer för medlemsvärning och om mediehistoriska arkiv, dvs vilka arkivinstitutioner som tar emot personliga arkiv och tidningsföretagens arkiv, har delats ut vid bokmässan i Göteborg och i samband med föreningens olika program.

Föreningen är sedan 2014 medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Arrangemang

Den 7 april hölls ett första seminarium i årets serie om tidskrifter, med rubriken "Pressen som går bra? Nedslag i veckopress och tidskrifter under hundra år". Birgitta Ney talade om de första mediedrottningarna på 1920-talet, Kjell Åkerlund om tidningskungen Erik Åkerlund, Anette Johanssons bidrag om *Hemmets Journals* utveckling från starten 1921 till dagens HJ på nätet, lästes upp då AJ blivit förhindrad att närvara, Eva Jais Nielsen talade om magasinsspressens form- och layoutmässiga utveckling, och Tobias Lindberg om bildtidningen *SE*, samt gav en lägesrapport om veckopressens situation idag. Kristina Lundgren modererade och höll samman programmet med en översiktlig kronologi.

I samband med årsmötet den 17 maj hölls fyra korta föredrag med anknytning till 250-årsjubiléet av tryckfrihetsförordningen, under rubriken "Alla dessa tidningar". Johan Hirschfeldt gav en kort bakgrund till TF 1766, därefter följde några exempel på vad tidningarna innehöll i mitten av 1700-talet med Dag Nordmark som berättade om *Carlstads Wecko-Tidningar*, Lars-Åke Engblom om *Göteborgske Spionen* och Kristina Lundgren om *Carlsclrona Weckoblad* med dess unika tre generationer av kvinnor som ansvariga utgivare.

Vid årets bokmessa i Göteborg den 22–25 september delade föreningen monter tillsammans med Gustaf Hellström-sällskapet inom De litterära sällskapens (DELS) utställningsområde. Föreningen bidrog också med två föredrag på DELS egen scen; Birgitta Ney talade under rubriken "Pennskaften om kvinnofriden på stadens gator", och Lars-Åke Engblom om "Göteborgske Spionen – ett barn av tryckfriheten". Åke Petterssons intervjuer med föredragshållarna lades ut på föreningens hemsida. I för-

eningens monter såldes många mediehistoriska böcker och under mässdagarna fick föreningen också ett gott tillskott av nya medlemmar.

Vid De Svenska Historiedagarna i Karlskrona den 30 september–2 oktober bidrog Kristina Lundgren och Lars-Åke Engblom med ett föredrag i anknytning till 250-årsjubileet av tryckfrihetsförordningen, med fokus på *Götheborgske spionen* och *Carlskrona Weckoblad*.

Den 16 oktober höll föreningen ett seminarium i Kristianstad tillsammans med Gustaf Hellström-sällskapet, och Elisabeth Sandlund talade då om pressen i Kristianstad och vår donator Emanuel Björck/*Kristianstad läns tidning*. Åke Pettersson ledde ett samtal med utrikesreportern Tina Thunander, i samarrangemang med PK Södra, medan Gustaf Hellström uppmärksammades i sin roll som utrikesreporter och ordförande för svenska PEN under åren 1936-43.

Den 30 november hölls ett seminarium i Stockholm om ”Fackets tidningar, en historia om ombudsmän, journalister och kommunikatörer”, som en fortsättning på årets serie om tidskrifter. Birgitta Ney inledde med en översikt av det rudimentära forskningsläget och läste upp en minnesberättelse om redaktionellt arbete på *Metallarbetaren* av Gudrun Hjelte. Åke Pettersson ledde därefter ett panelsamtal om tidningarnas roll – i går, i dag och i morgon. Panelen bestod av Helle Klein, Liv Beckström och Sverker Tirén.

Årsbok

Presshistorisk Årsbok 2016 utkom i mitten av april som den trettiotredje i ordningen. Boken innehöll tio artiklar och omfattade totalt 142 sidor.

Redaktionsgruppen har bestått av docent Birgitta Ney (redaktör), professor Lars-Åke Engblom, docent Kristina Lundgren, FD Gunilla Lundström, docent Birgit Petersson och professor Per Rydén.

Under hösten har ny redaktör för årsboken utsetts för att efterträda avgående Birgitta Ney.

Torbjörn von Krogh tillträder som redaktör vid årsmötet 2017, med arbetet för årsboken 2018.

Medlemsförteckning

Abola, Ernesto, Jönköping
Abrahamsson, Bengt, Göteborg
Abrahamsson, Kenneth,
Hägersten
Ahlberg, Anders, Älta
Ahlqvist, Eva-Lena, Stockholm
Almer, Tore, Hässleholm
Ajaxson, Anders, Karlstad
Almgren, Susanne, Jönköping
Andersson, Börje, Göteborg
Andersson, Jan G, Kalmar
Andersson, Johnny, Åskloster
Andersson, Per-Olof, Ingelstad
Andersson, Rune, Strängnäs
Andersson, Sven-Erik, Lund
Andersson, Sylve, Lund
Andersson Odén, Tomas,
Göteborg
Andersson, Ulf, Västra Frölunda
Andersson, Ulf B, Dalarö
Andersson, Ulrika, Mölndal
André, Gunnar, Stocksund
Anell, Lars, Stockholm
Anfält, Axel, Göteborg
Arnberg, Klara, Hägersten
Asp, Kent, Göteborg
Atlestam, Gunnel, Göteborg
Awebro, Kenneth, Stockholm
Axelsson, C G, Falsterbo

Barke, Gunnar, Ordensbacka
Barkman, Clas, Enskededalen
Bengtson, Jörgen, Stockholm
Bengtsson, Lars-Erik, Ljungkile
Benjour, AnnaBritt, Stockholm
Berger, Gertrud, Lund
Berglez, Peter, Jönköping

Bergling, Mikael, Enskede
Bergstrand, Jan-Erik, Farsta
Bergström, Hans, Arvika
Bergström, Håkan, Falkenberg
Bernhard, Irene, Uddevalla
Bernhardsson, Bo, Stockholm
Berns, Lennart, Stockholm
Bjerkholm, Mia, Stockholm
Björkman, Börje, Växjö
Björnsson, Anders, Kista
Blomé, Gunilla, Vallentuna
Boberg, Kåre, Vaggeryd
Bokgren, Bo, Göteborg
Bonnier, Pontus, Stockholm
Bosved, Michael, Nacka
Brodin, Louise, Göteborg
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif, Finspång
Brügge, Anne, Delsbo
Byrman, Gunilla, Södra Sandby
Byström, Tora, Överhörnäs
Börjesson, Britt, Göteborg

Carnbro, Kjell, Sundvall
Carlsson, Anette, Göteborg
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlstoft Bramell, Anna-Karin,
Lomma
Cavallie, James, Stockholm
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund

Dahlén, Peter, Oslo, Norge
Dahllöf, Gunnar, Hässelby
Dahlman, Erik, Lund
Dahlström, Sven-Erik, Säffle
Dahlqvist, Börje, Björkvik

Darrell, Birgitta, Råå
Delbro, Ulf, Göteborg
Dellgren, K-E, Stockholm
Dopping, Staffan, Nacka Strand

Edlund, S. Gunnar, Täby
Edström, Maria, Göteborg
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Per, Borlänge
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekstedt, Göran, Skärhamn
Ekström, Göran, Hovås
Elgemyr, Göran, Stockholm
Elgemyr Krook, Sofia, Stockholm
Eliasson, Per-Elof, Västra

Frölunda

Elsässer, Sophie, Lund
Ellefson, Merja, Umeå
Engblom, Lars-Åke, Huskvarna
Englund, Liselotte, By Kyrkby
Enqvist, Lars, Åseda
Ericsson, Bo, Hägersten
Eriksson, Bertil, Södertälje
Eriksson, Bodil, Falun
Eriksson, Lars H, Älta
Erlandsson, Lars Gunnar,
Stockholm

Falk, Jonathan, Göteborg
Falkvik, Ingmar, Stockholm
Fernberg, Magnus, Sävedalen
Fichtelius, Erik, Enskede
Finer, David, Stockholm
Forsgren, Nils, Lidingö
Forsman, Michael, Stockholm
Franck, Anders, Göteborg
Fredriksson, Kjell, Karlstad
Funck, Claes, Saltsjöbaden
Funcke, Nils, Stockholm

Garcia Larsson, Carolina,
Hägersten
Gardeström, Elin, Hägersten
Gerd, Jan, Trollhättan
Gerentz, Martin, Stockholm
Gidlöf, Leif, Stockholm
Gillberg, Jan, Gränna
Gilly, Pierre, Linköping
Glans, Sigurd, Stockholm
Gottfridsson, Roger, Vellinge
Grenfeldt, Bror, Haninge
Gruvö, Jonas, Malmö
Grönstedt, Olle, Vällingby
Gullberg, Stephan, Spånga
Gustafsson, Bengt, Vellinge
Gustafsson, Karl Erik, Ugglarp
Gustavsson, Björn, Boda Kyrkby
Gustavsson, Tobbe, Hässelby
Gäre, Susanne, Hallaryd
Göransson, Mattias, Göteborg
Göthe, C-G, Växjö

Hadenius, Patrik, Lidingö
Hallenberg, Jerker, Linköping
Hallerby, Nils, Stockholm
Hammarlund, Karl-Gunnar,
Haverdal

Hamrin, Christina, Jönköping
Hansen, Lars-Erik, Bromma
Hansson, Göran, Norrköping
Hansson, Johan, Hörnefors
Hansson, Kent, Malmö
Hansson, Oloph, Stockholm
Hatje, Ann-Katrin, Solna
Hedberg, Gunnel, Malmö
Heddelin, Bertil, Stockholm
Hedén, Per-Åke, Linköping
Hedvall, Barbro, Torekov
Hellsten, Unn, Stockholm
Henriksson, Anita, Spånga

Henriksson, Claes, Spånga
 Hirschfeldt, Johan, Stockholm
 Hjelte, Gudrun, Stockholm
 Holmberg, Claes-Göran, Lund
 Holmberg, Marika, Stockholm
 Hultén, Gunilla, Uppsala
 Hultén, Lars J, Vallsta
 Hultén, Olof, Kalmar
 Husén, Sven Torsten, Stockholm
 Håkansson, Lennart, Luleå
 Häggqvist, Patrik, Öjebyn
 Hök, Jöran, Bandhagen
 Hörsell, Ann, Stockholm

 Ilshammar, Lars, Stockholm
 Ingvarson, Eva, Höör

 Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
 Jansson, Åke, Solna
 Jarlbrink, Johan, Lund
 Jigenius, Pär-Arne, Göteborg
 Johansson, Anders, Eskilstuna
 Johansson, Anette, Huskvarna
 Johansson, Bengt, Mölndal
 Johansson, Gustaf, Täby
 Johansson, Mats, Stockholm
 Johansson, Sigvard, Hammarö
 Johansson, Östen, Stockholm
 Jonsgården, Kenneth, Hudiksvall
 Jonsson, Sverker, Göteborg
 Juholt, Håkan, Oskarshamn
 Junback, Carl Gunnar, Stockholm
 Järtelius, Arne, Malmö
 Jönsson, Christer, Göteborg

 Kalin, Yngve, Hyssna
 Karlsson, Hugo, Knislinge
 Karlsson, Johnny, Olofström
 Karlsson, Ove, Hägersten
 Kimsjö, Thelma, Stockholm

Kjellström, Bo, Ängelholm
 Kleberg, Madeleine, Stockholm
 Klein, Ernst, Danderyd
 Kristoffersson, Bengt, Uddevalla
 Källström, Ulf, Göteborg
 König, Arne, Malmö

 Lagerquist, Börje, Göteborg
 Lambert-Olsson, Håkan, Lidingö
 Larsson, Håkan, Krokrom
 Larsson, Sören, Sollentuna
 Larsson, Tomas, Stockholm
 Lazzari, Franco, Göteborg
 Leivik Knowles, Britt-Marie,
 Jönköping
 Lenken, Peter, Alingsås
 Lidberg, Einar, Filipstad
 Lidén, Sture, Uppsala
 Lind, Kalle, Malmö
 Lindberg, Tobias, Stockholm
 Lindblad, Maria, Staffanstorp
 Lindblom Hulthén, Agneta,
 Tvååker
 Lindén, Mats, Stockholm
 Linder, Nina, Bromma
 Lindgren, Bengt, Jönköping
 Lindhoff, Håkan, Hägersten
 Lindstedt, Niklas, Stockholm
 Lindskog, Mac Lennart,
 Lindström-McClure, Kerstin,
 Stockholm
 Lindström, Per, Lund
 Lindström, Sverker, Stockholm
 Lindvall, A-C, Linköping
 Linnman, Ulf, Jönköping
 Lundgren, Kristina, Nacka
 Lundkvist, Ingmar, Malmö
 Lundström, Gunilla, Lomma
 Löfgren, Svante, Stockholm

Löfquist, Thomas, Lund
Lönnroth, Ami, Södertälje
Löwgren, Göran, Bromma
Lökvist, Christer, Virserum

Magnergård, Omar, Lidingö
Malmqvist, Jan-Erik, Lund
Mannerfred, Åke, Borås
Mared, Jarl, Jönköping
Mattisson, Lennart, Örebro
Mattsson, Per Eric, Södertälje
Mattus, Maria, Jönköping
Mejdevi, Hans, Västerås
Melanders, Elinor, Bromma
Melanders, Per, Solna
Melbourn, Anders, Bromma
Modig, Göran, Kalmar
Mogensen, Lars, Vitaby
Molin, Karl, Stockholm
Montell, Leif, Alingsås
Månsson, Hans, Limhamn
Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
Mårtensson, Torbjörn, Göteborg

Naumann, Ann-Sophie, Jönköping
Ney, Birgitta, Stockholm
Nilsson, Pär-Arne, Gnesta
Nilsson, Torbjörn, Stockholm
Nordensson, Magdalena,
Stockholm

Nordlöf, Malte, Gusum
Nordmark, Dag, Karlstad
Nordström, Bo, Lindome
Norrman, Leif, Annerstad
Nycander, Svante, Sigtuna
Nygren, Gunnar, Mariefred
Nyström, Lars, Linköping
Näslund, Nils Sture, Malmö

Olander, Håkan, Stockholm

Ohlén, Alf, Adelsö
Olausson, Ulrika, Jönköping
Olow, Anders, Bromma
Olson, Rolf, Stockholm
Olsson, Jimmy, Staffanstorp
Olsson, Tobias, Hjärup
Oscarsson, Ingemar, Lund
Otterberg, Stina, Göteborg

Pagil, Arne, Göteborg
Palm, Eva-Lotta, Jönköping
Palmqvist, Roger, Göteborg
Pers, Anders H, Hallstahammar
Persson, Lars, Göteborg
Persson, Lennart, Simrishamn
Persson, Roland, Umeå
Petersson, Birgit, Umeå
Petersson, Bertil, Umeå
Pettersson, Åke, Lund
Präntare, Bo, Stockholm

Rabenius, Lars, Stockholm
Rahm, Henrik, Lund
Ramklint, Lars, Malmö
Reimerson, Charlotte, Stockholm
Reinholdsson, Anders, Sätilla
Rinkeborn, Hans, Västerås
Romefors, Örjan, Stockholm
Ronne, Marta, Uppsala
Rosén, Robert, Gävle
Rosin, Mats, Umeå
Rosqvist, Lennart, Angered
Rudhe, Elisabet, Hägersten
Rumar, Lars, Stockholm
Rur, Bengt, Vaddö
Ruth, Arne, Stockholm
Rydell, Anders, Jönköping
Rydén, Per, Lund
Rydh, Marianne, Solna
Rystedt, Tore, Malmö

Sahlin, Josefina, Jönköping
 Samuelsson Leffler, Agneta,
 Göteborg
 Samuelsson, Jan, Härnösand
 Sandahl, Dag, Moheda
 Sandberg, Peter, Göteborg
 Sandén, Weimar, Älvsjö
 Sandlin, Lars, Nacka
 Sandlund-Gäfvert, Elisabeth,
 Bromma
 Sandström, Robert, Solna
 Schimanski, Folke, Ramlösa
 Sigvardsson, Ola, Stockholm
 Sjöman, Börje, Stockholm
 Sjöstrand, Nils, Stockholm
 Skoglund, Lars-Olof, Stockholm
 Sköld, Gullan, Stockholm
 Sollbe, Barbro, Gävle
 Sommeliuss, Sören, Helsingborg
 Stammaing, Johnny, Skanör
 Stenius, John, Uppsala
 Stenmark, Bernt, Sandviken
 Stohlander-Axelsson, Eva,
 Genarp
 Stormvall, Joachim, Alunda
 Storn, Thomas, Lund
 Strandell, Leif-Rune, Stockholm
 Strömquist, Stefan, Uppsala
 Stål, Margareta, Jörlanda
 Sundin, Staffan, Jönköping
 Sundin, Ebba, Jönköping
 Svanberg, Åke, Strömstad
 Swedberg, Eric, Dingle
 Svedin, Lennart, Malmö
 Svensson, Anders, Jönköping
 Svensson, Carl-Johan, Jönköping
 Svensson, Janne, Huskvarna
 Svensson, Sonja, Stockholm
 Synnema, Karl-Erik, Sundborn

Söderbergh, Catharina, Järfälla
 Söderlund, Marcus, Brandbergen
 Söderström, Per, Sollentuna

Thorsson, Jan, Skivarp
 Thorsell, Staffan, Stockholm
 Thullberg, Per, Stockholm
 Thunström, Anders, Lötörp
 Tjerneld, Andreas, Stockholm
 Torbacke, Jarl, Tyresö
 Torekull, Bertil, Brantevik
 Tornbjer, Charlotte, Lund
 Tägil, Klas, Skarpnäck

Ullenhag, Jörgen, Uppsala

Wadbring, Ingela, Alingsås
 Wedel, Kristian, Göteborg
 Weibull, Lennart, Göteborg
 Welande, Lars-Olof, Hässelby
 Wennberg, Lena, Stockholm
 Wennström, Karin, Jönköping
 Wettergren, Anders, Göteborg
 Wetterskog, Madielene,
 Jönköping
 Widholm, Torsten, Stockholm
 Vigsö, Orla, Alingsås
 Wiklund, Claes, Gnesta
 Viklund, Stig-Henrik, Skellefteå
 Viktorson, Bengt, Örebro
 von Krogh, Torbjörn, Stockholm
 von Sydow, Elisabeth, Lidingö
 Wrangle, Ann-Marie, Stockholm
 Wreden, Åke, Eksjö
 Wästberg, Olle, Stockholm

Zander, Ulf, Lund
 Zetterberg, Kent, Stockholm
 Zetterberg, Leif, Stockholm
 Zilliacus, Henrika, Helsingfors,
 Finland

Åhgren, Karin, Stockholm
Åhländer, Torsten, Luleå
Åhlen, C-G, Stockholm
Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo

Åsén Ekstrand, Eva, Gävle
Örnéus, Jan, Stockholm
Österström, Jan, Göteborg
Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet AB, Tidningen, Stockholm
Dagens Nyheter AB, Stockholm
MittMedia AB, Gävle
Eskilstuna-Kuriren AB, Eskilstuna
Expressen Kvällstidningen AB, Stockholm
Tidningsbolaget GDAB AB, Gävle
Gota Media, Kalmar
Gotlands Media AB, Visby
Herenco AB, Jönköping
Norrbottens Kuriren AB, Luleå
Nya Lidköpings-Tidningen AB, Lidköping
Piteå-Tidning AB, Piteå
Pressens Pensionskassa Försäkr, Stockholm
Publicistklubben, Stockholm
Skånska Dagbladet AB, Malmö
Smålandsposten AB, Växjö
Sthlms Journalistseniorer, Stockholm
Sv Tidningsutgivareföreningen, Stockholm
Svenska Dagbladets AB & Co Hb, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet AB, Malmö
Skånes Journalistseniorer, Lund
Sydöstra Sveriges Dagblad AB, Karlskrona
Tidnings AB Nya Dagen, Stockholm
Ulricehamns Tidnings AB, Ulricehamn
Uppsala Nya Tidning, Uppsala
Västerbottens-Kurirens AB, Umeå
Östgöta Correspondenten AB, Linköping
Östra Småland AB, Kalmar

